

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
www.agrosvit.info
E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 23 грудень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г.

Забезпечення конкурентних переваг аграрних підприємств шляхом впровадження технологічних інновацій у виробничі процеси 3
Руденко М. В.

Технології цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств 8
Лепетан І. М.

Організація управлінського обліку за центрами витрат у сільськогосподарських підприємствах 19
Марчук Ю. М.

Фінансово-економічний механізм лісгосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи 25
Кирилюк І. М.

Розвиток нормативних підходів до формування систем управління якістю продукції тваринництва 32
Ковальов Д. В.

Соціально-економічна складова та напрями відродження галузі вівчарства у Херсонській області 42
Мельник С. І., Попова О. П., Коцюбинська А. М.

Економічна ефективність виробництва товарної продукції сої культурної в науковій сівозміні 49
Костирко А. А., Соломатіна Т. В.

Фінансова стратегія розвитку майнового потенціалу суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки 54
Пелех О. Б.

Завдання структурної політики України на сучасному етапі розвитку 62
Поліщук А. М.

Екологічне оподаткування в умовах децентралізації: пріоритети та інституціональне забезпечення 73
Олійник Є. О., Олійник А. С., Пилипченко О. Г., Пугін О. С.

Управління якістю продукції: сутність, принципи, основні підходи 79
Максименко І. Я., Питиляк Г. П.

Особливості облікового відображення придбання та продажу валюти при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності 87
Слинько М. Ю.

Вплив бюджетної децентралізації на розвиток сільськогосподарських територій України 92
Гришук Н. В.

Стратегія фінансового забезпечення конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств 97
Гринишин В. Є.

Моніторинг рівня продовольчої безпеки України 107

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 12.12.2019 р.

Підписано до друку 12.12.19 р.
Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 13,9. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 1212/1

© АгроСвіт, 2019

CONTENTS:

Kyrylov Yu., Hranovska V. ENSURING COMPETITIVE ADVANTAGES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES BY INTRODUCING TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN PRODUCTION PROCESSES	3
Rudenko M. DIGITAL TRANSFORMATION TECHNOLOGIES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES	8
Lepetan I. MANAGERIAL ACCOUNTING ORGANIZATION OF COST CENTRES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES	19
Marchuk Yu. FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM OF FOREST MANAGEMENT OF STIMULATING TYPE: TASKS, FUNCTIONS AND METHODS	25
Kyryliuk I. DEVELOPMENT OF REGULATORY APPROACHES TO THE FORMATION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS FOR LIVESTOCK PRODUCTS	32
Kovalyov D. SOCIAL AND ECONOMIC COMPONENT AND DIRECTIONS OF REVIVAL OF BRANCH OF SHEEP BREEDING IN KHERSON REGION	42
Melnyk S., Popova O., Kotsyubynska L. ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION OF COMMODITY PRODUCTS OF CULTURAL SOYBEAN IN SCIENTIFIC ROTATION	49
Kostyrko L., Solomatina T. FINANCIAL STRATEGY FOR DEVELOPING THE ECONOMIC POTENTIAL OF ECONOMIC ENTITIES OF THE AGRICULTURAL SECTOR	54
Pelekh O. TASKS FOR STRUCTURAL POLICY OF UKRAINE AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT	62
Polishchuk L. ENVIRONMENTAL TAXATION IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION: PRIORITIES AND INSTITUTIONAL SUPPORT	73
Oliinyk Ye., Oliinyk A., Pylypchenko O., Pugin O. PRODUCT QUALITY MANAGEMENT: ESSENCE, PRINCIPLES, BASIC APPROACHES	79
Maksymenko I., Pytyliak H. FEATURES OF ACCOUNTING DISPLAY OF PURCHASE AND SALE OF CURRENCY AT THE EXTERNAL ECONOMIC ACTIVITIES	87
Slinko M. BUDGETARY DECENTRALIZATION IMPACT ON THE UKRAINE UKRAINIAN AGRICULTURAL TERRITORIES DEVELOPMENT	92
Hrischuk N. STRATEGY OF FINANCIAL PROVISION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	97
Hrynyshyn V. MONITORING THE LEVEL OF FOOD SECURITY IN UKRAINE	107

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (регістр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (регістр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком до статті відправити файл Excel (2003). в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі A-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням.doc або.rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі.doc або.rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 334.732

Ю. Є. Кирилов,

д. е. н., професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон

ORCID ID: 0000-0001-5061-2644

В. Г. Грановська,

д. е. н., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон

ORCID ID: 0000-0003-0348-9692

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ВИРОБНИЧІ ПРОЦЕСИ

Yu. Kyrylov,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Public Management and Administration, Kherson State Agrarian University, Kherson

V. Hranovska,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Hotel-Restaurant and Tourism Business, Kherson State Agrarian University, Kherson

ENSURING COMPETITIVE ADVANTAGES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES BY INTRODUCING TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN PRODUCTION PROCESSES

У статті обґрунтовано можливості забезпечення конкурентних переваг аграрних підприємств на основі впровадження технологічних інновацій, які стосуються безпосередньо виробничих процесів як основи агропромислового відтворення. Серед них виділяються такі складники біотехнологій, як вирощування нових видів рослин і тварин, виробництво біогумусу, органічних добрив. Також виявлено групи конкурентних переваг, які вони забезпечують, — торговельні, технологічні, економічні. У сукупності, вони здійснюють значний вплив на підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Підвищення інноваційної біотехнологічної активності аграрних підприємств розглядається як один із критеріїв формування їх конкурентних переваг на ринку органічної продукції зокрема. Система формування конкурентних переваг має провідне значення для управління підприємством як суб'єктом конкурентних та суспільних відносин. До того ж конкурентні переваги на глобальному ринку стають основою міжнародного поділу праці. Отже, основними аргументами інноваційного розвитку аграрних підприємств та застосування біотехнологій є забезпечення економічного зростання, диверсифікації й інтенсифікації виробництва та формування системи конкурентних переваг вищого рівня; досягнення максимізації економічної ефективності за мінімізації витрат, підвищення обсягів виходу продукції з 1 га площі; оптимізація співвідношення галузей виробництва, що забезпечують синергетичний ефект господарювання; удосконалення системи розподілу та страхування ризиків; зростання економічної безпеки підприємства та його фінансової стабільності.

The article substantiates the possibility of providing competitive advantages of agricultural enterprises on the basis of technological innovations that relate directly to production processes as the basis of agro-industrial reproduction. Among them are such components of biotechnology as the cultivation of new species of plants and animals, the production of biohumus, organic fertilizers. The groups of competitive advantages that they provide — trade, technological, economic — are also identified. Together, they have a significant impact on improving the competitiveness of agricultural enterprises. The increase of innovative biotechnological activity of agricultural enterprises is considered as one of the criteria for the formation of their competitive advantages in the market of organic products in particular. The system of formation of competitive advantages has the leading value for management of the enterprise as the subject of competitive and public relations. In addition, competitive advantages in the global market become the basis of the international division of labor. So, the main arguments for innovative development of agricultural enterprises and the application of biotechnology is ensuring economic growth, diversification and intensification of production and the formation of competitive advantages of the highest level; the achievement of maximising economic efficiency while minimizing costs, increase volumes of output of production from 1 ha area; optimization of the ratio of industries that provide a synergistic effect of

management; improving the system of distribution and insurance risks; the growth of enterprise economic security and its financial stability. Technological innovations are an important factor in ensuring the competitive advantages of agricultural enterprises. They are represented by a significant number of new developments in the field of production processes as the basis of agro-industrial reproduction. However, they provide competitive advantages not only in the sphere of production, but also in trade, Finance and the economy as a whole.

Ключові слова: аграрні підприємства, конкурентні переваги, інноваційні біотехнології, конкурентоспроможність, впровадження, виробничі процеси.

Key words: agricultural enterprises, competitive advantages, innovative biotechnologies, competitiveness, implementation, production processes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим інструментом забезпечення конкурентних переваг аграрних підприємств в умовах зростання є технологічні інновації, до яких нами віднесено організацію вирощування сільськогосподарських культур методом створення вертикальних ферм, зміни норми висіву, запровадження біо- й аквабіотехнологій, вермикультури, енергозбереження тощо. Тому їх ідентифікація та всебічне обґрунтування впровадження; визначення джерел, механізмів й інструментів; оцінка ефективності й впливу на підвищення конкурентоспроможності агропідприємств є своєчасним та актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування конкурентних переваг, конкурентоспроможності аграрних підприємств, методів її оцінки та діагностики є предметом досліджень відомих зарубіжних та вітчизняних науковців: І. Ансофф, Є. Андреева, О. Бескорса, С. Близнюк, І. Боришкевич, В. Василенко, І. Варга, К. Губін, Є. Діденко, А. Даніленко, І. Должанський, Т. Загорна, Ю. Іванов, В. Ільїн, С. Кваша, Н. Кузьминчук, А. Левицька, О. Літвін, М. Малік, Л. Мармоль, О. Петриківа, М. Портер, В. Пилипенко, Н. Пилипенко, Н. Стельмашук, О. Терованесова, Р. Фатхутдінов, С. Філіппова, С. Черкасова, В. Холод, І. Шаповалова та ін. Проте питання підтримки конкурентних переваг в умовах посилення всіх видів конкуренції на аграрних ринках вимагає подальших розробок. Особливо це стосується впровадження інновацій, насамперед, технологічних на рівні сільськогосподарського виробництва та його основних процесів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування можливостей забезпечення конкурентних переваг аграрних підприємств на основі впровадження технологічних інновацій у виробничі процеси, виявлення їх джерел та пріоритетних видів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес забезпечення конкурентних переваг налічує кілька стадій розвитку. Конкурентні переваги першого рівня формуються за рахунок надлишку базових ресурсів, другого — за рахунок активізації інвестиційної політики та збільшення розмірів інвестицій, а третій рівень визначають інновації, й саме такі конкурентні переваги вважаються найвищого рівня [1, с. 8]. Прикладом таких інновацій можуть бути біотехнології та створений за їх допомогою екологічно безпечний продукт. Актуалізують питання дослідження економічних зв'язків між конкурентоспроможністю та впровадженням біотехнологій і національні умови та спосіб виробництва.

Традиційно для виробників головними завданнями було підвищення економічної ефективності господарювання, що досягалось екстенсивним шляхом, суть якого полягає у використанні високоурожайних сортів і високопродуктивних порід [2, с. 129]. Сьогодні традиційні методи ведення сільського господарства в повній мірі не задовольняють повною мірою суспільні потреби у продовольстві та виробничі — в забезпеченні конкурентоспроможного розвитку й інтенсифікації виробництва. Крім того, зростає екологічна напруга у зв'язку з використанням хімічних речовин під час виробництва продукції рослинництва.

Отже, основними завданнями біотехнологій, що впроваджені у виробництво, є освоєння нових біологічно активних речовин і лікарських препаратів для медицини; мікробіологічних засобів захисту рослин від хвороб і шкідників, бактеріальних добрив, які сприяють росту рослин; нових високопродуктивних і стійких до несприятливих факторів зовнішнього середовища сортів і гібридів сільськогосподарських рослин, отриманих методами генетичної й клітинної інженерії; харчових добавок і біологічно активних речовин для підвищення продуктивності тваринництва; нових методів біоінженерії для ефективної профілактики, діагностики й

боротьби з основними хворобами сільськогосподарських тварин; технологій глибокої та ефективної переробки сільськогосподарських, промислових і побутових відходів, використання стічних вод і газоповітряних викидів для одержання біогазу й високоякісних добрив [3, с. 14]. До переваг застосування біотехнологій віднесено задоволення потреби у продуктах харчування, збільшення доходів населення та збереження навколишнього природного середовища.

Основними результатами застосування біотехнологій є забезпечення дешевшими продуктами харчування споживачів з низькою платоспроможністю, що активно реагують на зміну цін на відносно нееластичну продукцію; підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, стимулювання економічного зростання й розширення можливостей для торгівлі, що супроводжується створенням нових високооплачуваних робочих місць і позитивними зрушеннями у різних сферах господарювання; зменшення завдяки ефективнішій системі виробництва накладних та трансакційних витрат.

Важливим є аналіз та оцінка конкурентних переваг аграрних підприємств інноваційного спрямування, що формуються під впливом застосування біотехнологій. Першою групою є торговельні конкурентні переваги, що сприяють розвитку торговельних відносин і вільному обміну безпечною біотехнологічною продукцією, а також розширенню сфери практичного застосування біотехнологічних розробок для забезпечення економічного розвитку [4, с. 41].

Наступна група — це технологічні конкурентні переваги, що знаходять прояв у зменшенні ризиків появи у гібридів негативних характеристик, у порівнянні із застосуванням традиційних технологій; підвищенні врожайності продукції рослинництва без загрози навколишньому середовищу; зменшенні використання пестицидів і ширшого впровадження прогресивних технологій обробки ґрунту, зокрема безорного землеробства, яке протидіє ерозії і зменшує потребу в добривах; зниженні техногенного впливу на довкілля за інтенсифікації виробництва та збільшенні його обсягів з метою забезпечення продуктами харчування населення.

Великою групою переваг є економічні конкурентні переваги впровадження біотехнологій аграрними підприємствами. Доцільність біотехнологічного виробництва визначається: зменшенням витрат на пестициди та небезпечні агрохімікати; зниженням та розподілом виробничих ризиків; підвищенням доходів суб'єктів

господарювання; перерозподілом додаткового прибутку на інноваційний розвиток; розширенням видів виробничої діяльності; зміною якості та структури споживання; збільшенням частки заощаджень у загальній структурі споживання та доходів населення; зміною структури видатків (на навчання, подорожі й розваги); можливістю забезпечення економічного зростання, розвитку та добробуту [5, с. 37].

Проте важливо усвідомлювати, що інноваційний розвиток аграрних підприємств — це комплексний процес та такий, що має ґрунтуватися на інноваційних перспективах, а не лише на впровадженні біотехнологій. Збільшенню економічного ефекту застосування біотехнологій сприяє їх впровадження у комплексі із стратегічними заходами, що забезпечують нівелювання негативних зовнішніх загроз, що формує середовище безпосереднього впливу (політичні, економічні, соціальні, техніко-технологічні) та посилення конкурентного потенціалу внутрішнього середовища, активізацію явних і неявних конкурентних переваг підприємства на ринку.

Підвищення інноваційної біотехнологічної активності аграрних підприємств розглядається як один із критеріїв формування їх конкурентних переваг на ринку органічної продукції зокрема [6]. Система формування конкурентних переваг має провідне значення для управління підприємством як суб'єктом конкурентних та суспільних відносин. До того ж конкурентні переваги на глобальному ринку стають основою міжнародного поділу праці. Отже, основними аргументами інноваційного розвитку аграрних підприємств та застосування біотехнологій є забезпечення економічного зростання, диверсифікації й інтенсифікації виробництва та формування системи конкурентних переваг вищого рівня; досягнення максимізації економічної ефективності у разі мінімізації витрат, підвищення обсягів виходу продукції з 1 га площі; оптимізація співвідношення галузей виробництва, що забезпечують синергетичний ефект господарювання; удосконалення системи розподілу та страхування ризиків; зростання економічної безпеки підприємства та його фінансової стабільності.

До інноваційних біотехнологій відносять виробництво органічних добрив, що набуває надзвичайної важливості, з огляду на те, що за останні 10 років вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 20 %. На сьогодні розроблено й функціонує унікальна установка для виробництва добрив. В основі принципу її роботи враховано, що у сільськогосподарських підприємств під час збору врожаю завжди утворюється вто-

ринна сировина, яку або просто залишають на полі, або спалюють. Для виробництва добрива потрібен компост, перегній або їх суміш з додаванням торфу, тирси, соломи та спеціальних мікробних комплексів, за рахунок яких відбувається біотермічна ферментація [7, с. 5]. За 35-градусної температури в бурті знешкоджуються патогенна мікрофлора і грибки, а органічні речовини розкладаються і стають доступними для засвоєння рослинами. Мікроорганізми, потрапляючи в ґрунт покращують його родючість. Такі біодобрива замінюють 10 т свіжого перегною.

Переваги рідких добрив порівняно із сухими полягають у тому, що їх можна вносити якісно, рівномірно, на задану глибину й на великих площах. Органічне добриво добре засвоюється рослинами й швидко виявляє свою позитивну дію на них. Воно містить азот, фосфор, калій у легкодоступній для рослин формі. Для транспортування і внесення у ґрунт рідких органічних добрив придатна європейська техніка, яка дає змогу вносити добрива з високою точністю та має систему автоматичного контролю дозування [8, с. 75]. Водночас людський фактор зведено до мінімуму.

Також розведення вермикультури дощових черв'яків — один із перспективних способів утилізації органічних відходів. Наявність у ґрунті дощових черв'яків дає змогу значно прискорювати розкладання органічної речовини, отже, у відносно короткі терміни можна абсолютно в екологічно чистий спосіб перетворити різноманітні органічні відходи у цінне гумусоване добриво. Другий продукт, одержуваний від вермикультури — це біомаса дощових черв'яків, яка успішно використовується як білкова домішка до кормів та як біохімічна сировина. Вермикультура досить поширена у Західній Європі, деяких країнах Східної Європи (Угорщина, Польща), США, Японії, країнах Південно-Східної Азії.

На створення сантиметрового шару чорнозему в природних умовах потрібно 100—300 років. За 10 років неправильної експлуатації ґрунту та надмірної хімізації можна знищити те, що природа створювала не одну тисячу років. Завдяки розробленим біотехнологіям вже за 3—5 років можливо значно збільшити вміст гумусу. Біогумус перевершує гній і компости за вмістом гумусу в 4—8 разів. Елементи, необхідні для живлення рослин, що знаходяться в біогумусі, взаємодіють із мінеральними компонентами ґрунту й утворюють складні комплексні сполуки. Таким чином, вони надійно зберігаються від вимивання, повільно

розчиняються у воді, забезпечуючи підживлення рослин протягом тривалого часу.

Для розведення вермикультури підприємствам не потрібні великі площі або застосування спеціальних технологій, а тому це може бути окремим напрямом господарювання [10, с. 34]. Товарною продукцією вермикультури можуть бути безпосередньо біогумус — висушений, просіяний та упакований в поліетиленові мішки; готова земляна суміш для розсади та тепличного господарства — суміш біогумусу із землею, піском, торф'яної крихтою, упакована в поліетиленові мішки різного об'єму; живі черв'яки, упаковані в пластикові коробочки з поживним субстратом; черв'ячні колонії для розведення в контейнерах із поживним субстратом; живі чи висушені хробаки як біомаса на корм птиці та домашніх тварин.

Якщо в сільському господарстві точне землеробство вже вважається чимось звичайним для підвищення ефективності полів, то на ринку аквакультури обладнання для її вирощування тільки починає набувати популярності і є екзотичною технікою навіть у великих господарствах [11, с. 53]. Але якщо рибні фермери, які розводять і вирощують рибу, хочуть залишитися ефективними підприємствами, то їм доведеться використовувати нові технології, які пропонують стартапи.

За даними інвестиційної компанії AgFunder, у 2016 р. стартапи у сфері акватехнологій зібрали 193 млн дол. США інвестицій — це майже в чотири рази більше, ніж у 2015 р. Причиною такого зростання став пошук шляхів розв'язання проблеми оптимізації та автоматизації акваферм, адже вилов і розведення риби стає дедалі більш витратним бізнесом [12, с. 27]. У полі зору інвесторів нині є нові акваферми, інноваційні рибальські мережі, альтернатива рибного борошна, використання комах як корм, а також пристрої, що оптимізують фермерське обладнання та програмне забезпечення. Аква-технології вирішують такі ключові проблеми, як безпека харчових продуктів, оптимізація логістики та продуктивності праці.

ВИСНОВКИ

Важливим чинником забезпечення конкурентних переваг аграрних підприємств є технологічні інновації. Вони представлені значною кількістю новітніх розробок у сфері виробничих процесів як основи агропромислового відтворення. Однак конкурентні переваги вони забезпечують не тільки у сфері виробництва, але й торгівлі, фінансів, економіки загалом. Подальші наукові дослідження у цьому напрямі

мають забезпечити всебічний моніторинг технологічних інновацій та оцінку й діагностику рівня їх використання в аграрних підприємствах різних форм власності, організації виробництва, розмірів, спеціалізації.

Література:

1. Боришкевич І.І. Стратегічні напрями забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2017. Вип. 12. Т.1. С. 6—11.

2. Стельмашук Н.А. Діагностика конкурентних переваг аграрних підприємств. Сталій розвиток економіки. 2013. № 4. С. 125—132.

3. Романюк І.А. Особливості відтворювального процесу в аграрному секторі. Агросвіт. № 11. 2016. С. 12—15.

4. Близнюк С.В., Остапенко А.В. Конкурентний потенціал підприємництва як категорія сучасних економічних досліджень. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 7. С. 41—42.

5. Грановська В.Г. Експортний потенціал аграрних підприємств України як індикатора їх конкурентоспроможності. Агросвіт. № 6. 2018. С. 32—39.

6. Діденко Є.О., Даніленко А.К. Процес досягнення підприємством конкурентних переваг. Ефективна економіка. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5265> (дата звернення 20 листопада 2019).

7. Ігнатенко М.М. Фінансово-інвестиційна діяльність аграрних підприємств у форматі соціальної відповідальності. Агросвіт. № 8. 2019. С. 3—6.

8. Пилипенко Н.М., Пилипенко В.В. Науково-практичні аспекти оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Вісник СНАУ. № 1 (67). 2016. С. 73—78.

9. Кирилов Ю.Є. Концептуальні засади конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 420 с.

10. Непочатенко О.О., Пташник С.А., Мельник К.М. Теоретичні аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2016. № 12. С. 33—36.

11. Левицька А.О. Конкурентні переваги підприємства: сутність та джерела формування. Вісник Хмельницького національного університету. 2012. № 4. Т. 1. С. 51—54.

12. Мармунь Л.О. Принципи та механізми управління й регулювання розвитку трудових ресурсів аграрних підприємств. Економічний вісник університету. Вип. 40. 2019. С. 25—31.

References:

1. Boryshkevych, I.I. (2017), "Strategic directions for ensuring the competitiveness of agricultural enterprises". Visnyk Kam yanets — Podil's koho natsional noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Ekonomichni nauky, vol. 12, no. 1, pp. 6—11.

2. Stel mashchuk, N.A. (2013), "Diagnosis of competitive advantages of agricultural enterprises", Stalyy rozvytok ekonomiky, vol. 4, pp. 125—132.

3. Romanyuk, I.A. (2016), "Features of the reproduction process in the agricultural sector", Ahrosvit, vol. 11, pp. 12—15.

4. Blyznyuk, S.V. and Ostapenko, A.V. (2011), "Competitive potential of entrepreneurship as a category of modern economic research", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 41—42.

5. Hranovska, V.H. (2018), "Export potential of agricultural enterprises of Ukraine as an indicator of their competitiveness", Ahrosvit, vol. 6, pp. 32—39.

6. Didenko, Ye.O. and Danilenko, A.K. (2016), "The process of achieving competitive advantages for the company", Efektyvna ekonomika, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5265> (Accessed 20 November 2019).

7. Ihnatenko, M.M. (2019), "Financial and investment activities of agricultural enterprises in the format of social responsibility", Ahrosvit, vol. 8, pp. 3—6.

8. Pylypenko, N.M. and Pylypenko, V.V. (2016), "Scientific and practical aspects of the assessment of the competitiveness of agricultural enterprises", Visnyk SNAU, vol. 1 (67), pp. 73—78.

9. Kyrylov, Yu.Ye. (2015), Kontseptual ni zasady konkurentospromozhnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi [Conceptual bases of competitive development of agrarian sector of economy of Ukraine in the conditions of globalization], OLDI-PLYUS, Kherson, Ukraine.

10. Nepochatenko, O.O. Ptashnyk, S.A. and Melnyk, K.M. (2016), "Theoretical aspects of the competitiveness of agricultural enterprises", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 33—36.

11. Levytska, A.O. (2012), "Competitive advantages of the enterprise: essence and sources of formation", Visnyk Khmel nyts koho natsional noho universytetu, vol. 4, no. 1, pp. 51—54.

12. Marmul, L.O. (2019), "Principles and mechanisms of management and regulation of development of labor resources of agricultural enterprises", Ekonomichnyy visnyk universytetu, vol. 40, pp. 25—31.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2019 р.

УДК 330.117:338.43

М. В. Руденко,

к. е. н., доцент, докторант,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" НААН

ORCID ID: 0000-0002-1966-7695

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.8

ТЕХНОЛОГІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

M. Rudenko,

PhD in Economics, associate Professor, competitor for doctor's degree,

National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" NAAS

ORCID ID: 0000-0002-1966-7695

DIGITAL TRANSFORMATION TECHNOLOGIES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті досліджено сучасні технології притаманні процесу цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств. Виокремлено п'ять основних груп технологій: космічні технології, сенсори та датчики, інформаційно-комунікаційні технології, штучний інтелект та Інтернет технології, що дозволило комплексно виявити вплив цифровізації на трансформаційні процеси в сільськогосподарських підприємствах. Проаналізовано кожний окремий блок сучасних технологій притаманних процесу цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств та визначено вплив, який здійснюють групи технологій на цифрові перетворення в середині підприємства. Окреслено ключові фактори, наявність яких дозволяє створити дійсно "розумні" сільськогосподарські підприємства. Виділено проблемні аспекти використання цифрових технологій в процесі трансформації сільськогосподарських підприємств та надано пропозиції щодо інструментів технологічного оновлення аграрного виробництва.

The modern technologies inherent in the process of digital transformation of agricultural enterprises have been researched in the article. Five major groups of technologies have been distinguished: space technologies, sensors and sensors, information and communication technologies, artificial intelligence and Internet technologies, which made it possible to comprehensively identify the impact of digitalization on transformation processes in agricultural enterprises. Each individual block of modern technologies inherent in the process of digital transformation of agricultural enterprises has been analyzed and the impact that technology groups have on the digital transformation within the enterprise has been identified.

The use of space technology will be able to realize the benefits of precision farming through the use of satellite navigation devices, space imagery, special software and satellite monitoring of agricultural land. Sensors and sensors gives possibilities to control fields, livestock and machinery over long distances, greatly enhancing the digital transformation of both manufacturing processes and farm management. Information and communication technologies in the agricultural sector enhance the communicative and informative component of agricultural production through the ability to collect, store, analyze data and quickly exchange the necessary information in 24/7 mode.

Artificial intelligence and other digital innovations improve production and management processes, ensure the optimization of equipment and technology, the feasibility of using certain types of resources and reduce the use of

physical human labor, which directly affects the efficiency of agricultural production. The key factors that make it possible to create truly "smart" farms have been outlined in the article. The problematic aspects of the use of digital technologies in the process of transformation of agricultural enterprises have been highlighted and proposals for tools for technological upgrading of agricultural production have been presented.

Ключові слова: цифрові технології, трансформація, сільськогосподарські підприємства, розвиток, аграрний сектор.

Key words: digital technologies, transformation, agricultural enterprises, development, agrarian sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процеси діджиталізації є сучасним драйвером розвитку не лише економіки та суспільства, але і держави, що потребує комплексного впровадження цифрових трансформацій. Підтвердженнями цієї думки є створення у вересні 2019 року Міністерства цифрової трансформації України [1], як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікаційних мереж, електронної комерції та бізнесу і т. д.

Із переліку основних завдань нового міністерства виділимо напрями роботи пов'язані із сферою цифровізації економіки, в тому числі і сільського господарства. Саме тому актуалізація питань цифровізації аграрного виробництва та сільських територій гостро потребує розробки дієвих механізмів і засобів практичного використання цифрових інновацій суб'єктами господарювання. "Клаптиковий" підхід може покращити якість певних сфер, систем чи напрямів роботи сільськогосподарських підприємств, проте не допоможе отримати суттєві переваги для сільського господарства, що є фундаментальною задачею, яку декларує українська влада вустами своїх речників. Цифрова стратегія розвитку аграрного виробництва передбачає створення потужних можливостей для надання комплексних цифрових рішень та відкриття сучасних цифрових сервісів, як відправної точки участі держави в цифровізації аграрного виробництва [2].

До цього часу в Україні нерозвинена державна нормативно-правова база щодо регулювання процесу розбудови цифрової економіки, що стримує розвиток стратегічного планування в напрямку можливостей використання цифрових технологій і їх підтримці у державних програмах розвитку сільського господарства та сільських територій. Проведений аналіз існуючої нормативно-законодавчої бази України щодо цифрової розбудови аграрної економіки показує, що законодавче відображення питань, які мають відношення до цифровізації вкрай поверхневе.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем технологічного оновлення та інноваційного розвитку аграрних суб'єктів господарювання присвячені праці багатьох вітчизняних економістів-аграріїв, серед яких виділимо роботи: О. Бородіної, О. Витвицької, П. Гайдуцького, М. Зось-Кіора, В. Ільїна, С. Кваші, О. Красноручького, М. Лобаса, Ю. Лупенка, М. Маліка, Л. Михайлової, Б. Пасхавеар, І. Прокопи, П. Саблука, О. Ульянченка, О. Шпикуляка, О. Шубравської та багатьох інших.

Прикладні аспекти впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах цифрової трансформації аграрного виробництва досліджували: І. Вороненко, В. Клочан [3], М. Кропивко [4], В. Россоха [5], А. Соловійов та інші. Віддаючи належне поважним науковцям зауважимо, що динамізм розвитку цифрових технологій та їх вплив на трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки зумовлюють необхідність у поглибленні досліджень в окресленому напрямі.

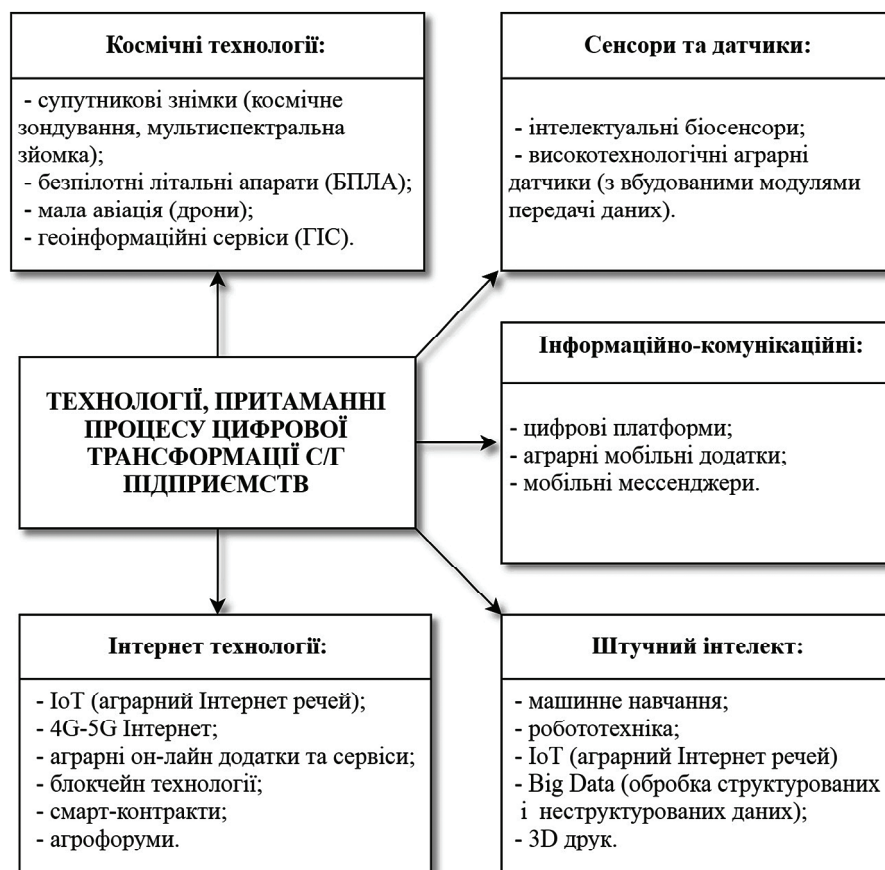

Рис. 1. Сучасні технології притаманні процесу цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств

Джерело: побудовано автором.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — виявити вплив сучасних технологій на процеси цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств шляхом глибинного аналізу основних трендів цифровізації та тенденцій науково-технічного розвитку аграрного виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нове бачення розвитку сільського господарства в умовах цифровізації економік світу постійно перебуває в полі зору роботи Всесвітнього економічного форуму [6]. Для задоволення постійно зростаючих світових потреб сільське господарство повинно одночасно забезпечувати продовольчу безпеку, екологічну стійкість та органічну безпеку. Досягнення цих цілей потребує трансформації аграрного сектора, яка передбачає координацію зусиль всіх зацікавлених сторін (держави, уряду, громадського суспільства, фермерів, сільськогосподарських підприємств, професійних спілок, приватного сектора) в напрямі забезпечення

умов для масштабування трансформації за допомогою фінансів, технологій, інфраструктури, установ та моніторингу.

У розрізі аграрного сектора економіки України, з метою його розвитку, в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства підкреслюється необхідність впровадження цифрового землеробства — принципово нової стратегії менеджменту, що базується на застосуванні цифрових технологій, та новий етап розвитку агросфери, пов'язаний з використанням геоінформаційних систем, глобального позиціонування, бортових комп'ютерів та смарт-устаткування, а також управлінських та виконавських процесів, здатних диференціювати способи оброблення, внесення добрив, хімічних меліорантів і засобів захисту рослин [7, с. 9].

На підготовчому етапі переходу до цифрової трансформації сільськогосподарським підприємствам необхідно проаналізувати зовнішнє середовище функціонування для розуміння можливостей використання наявних цифрових технологій, регуляторних об-

межень у галузі та потенційних цифрових партнерів.

З метою налагодження комунікації між представниками агросектору та технологічних компаній в Україні щорічно проводиться АгроТех (AgTech) форум [8], який збирає власників, керівників та представників агрокомпаній, фермерів та приватних землевласників, провайдерів технологій, представників компаній-виробників високотехнологічних рішень, представників агросервісних, консалтингових та дистриб'юторських компаній, розробників програмного забезпечення та технологічних рішень, інженерів, винахідників, ІТ-компанії і т.д.

Основною метою форуму є поширення знань про наявні технологічні продукти та технології для агросектору, обмін досвідом впровадження технологій на основі реальних прикладів, знайомство аудиторії з молодими технологічними проектами, що покликано прискорити процеси цифрової трансформації в аграрному секторі.

Сконцентруємо подальші дослідження на поглибленому аналізі можливостей існуючих та майбутніх цифрових технологій в розрізі їх впливу на трансформаційні процеси, які відбуваються у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах.

У процесі дослідження автором не виявлено групування сучасних цифрових технологій в аграрній сфері за певними ознаками, хоча окремі спроби були зроблені практиками з компанії SMART Farming (м. Київ), проте наукової цінності ці спроби не мали, оскільки лише демонстрували для потенційного клієнта фірми весь спектр послуг, які надаються компанією. Зважаючи на вищесказане, проведемо групування сучасних технологій, які використовуються сільськогосподарськими підприємствами та посилюють цифрову трансформацію аграрного виробництва, серед яких виділимо п'ять основних груп: космічні технології; сенсори та датчики; інформаційно-комунікаційні технології; штучний інтелект та Інтернет технології (рис. 1), що в подальшому дозволить комплексно виявити вплив цифровізації на трансформаційні процеси в сільськогосподарських підприємствах.

Проаналізуємо кожний окремий блок цифрових технологій з точки зору можливостей та переваг практичного використання. Космічні технології, серед яких виділимо нові можливості супутникових знімків (космічне зондування, мультиспектральна зйомка) покликані допомогти вирішити завдання точного землероб-

ства, як індивідуального підходу по догляду за кожним окремим квадратом поля. Можливим це роблять три ключові напрями: системи спостереження, внесення змінних норм добрив та навігація. Саме в цих напрямках відбуваються всі інноваційні зміни, які вирішують ключові проблеми сільськогосподарських підприємств в полі та поступово "втягують" аграрний сектор в ІТ індустрію.

Аграрний сектор почав використовувати безпілотні літальні апарати (БПЛА) приблизно у 2014 році, наголошує В. Яковенко, один із співзасновників DroneUA. На думку підприємця, сільськогосподарські підприємства, що використовують супутникові дані, найімовірніше почнуть застосовувати БПЛА. Сучасні тренди показують, що разом з продажами техніки та експлуатацією устаткування на ринку з'являються послуги з обробки даних і різні специфічні моделі використання [9].

Переважно аграрії застосовують дрони для вирішення трьох ключових завдань:

— по-перше, це — візуальний контроль і моніторинг, з цього починають майже всі сільськогосподарські підприємства (у 2018 році середня вартість від 40 до 80 грн за гектар), залежно від того, як часто використовується обладнання. Ціна включає закупівлю устаткування, зарплату співробітників і їх навчання, а також витрати на транспорт;

по-друге, якщо сільськогосподарське підприємство потребує лише обмір земельного банку та створення карт полів, зазвичай можна придбати разові послуги від компаній, які на цьому спеціалізуються і коштуватиме це в середньому 20—30 грн за гектар (станом на 2018 рік) та включає обмір з геодезичної прив'язкою та видачею контурів, а також тривимірними моделями рельєфу;

— по-третє, внесення рідких добрив або засобів захисту рослин (ЗЗР), хоча собівартість такої роботи досить значна, у порівнянні з іншими варіантами, але дозволяє, у разі потреби, точкове внесення засобів захисту рослин, що іноді грає вирішальну роль.

Проведені дослідження для журналу "Агробізнес" щодо використання дронів сільськогосподарськими підприємствами в Україні [10] показують, що переважна більшість агровиробників замовляють послугу обміру земельного банку за допомогою дронів і на цьому, на жаль, їх використання поки що обмежується.

Професор В. Ісаєнко, ректор Національного авіаційного університету, наголошує, що використання космічних технологій, а саме супутникові знімки, дадуть потужний поштовх

розвитку аграрного виробництва, вже сьогодні сільськогосподарські підприємства одні із головних користувачів даними космічного зондування. Комбінований авіакосмічний моніторинг має чотири основні складові: зондування поверхні; мультиспектральна зйомка сільськогосподарських угідь; гарантований щоденний моніторинг і системи обробки даних моніторингу, що дозволяє диференційовано вносити добрива, засоби захисту рослин, здійснювати полив культур та ін. [11].

Ефективність роботи сільськогосподарських підприємств можливо підвищити за рахунок впровадження та використання геоінформаційних систем (ГІС) [12], які включено автором до блоку космічних технологій. За допомогою ГІС можливо вирішити такі завдання:

- здійснювати централізоване зберігання та управління картографічною базою даних сільськогосподарського підприємства (ресурс містить інформацію про межі земельних ділянок та сільськогосподарських угідь, картограми агровиробничих груп ґрунтів, проекти сівозмін, агротехнічні паспорти земельних ділянок, проекти відведення земельних ділянок з усією супровідною документацією, цифрові моделі рельєфу тощо);

- ефективно управляти земельними ресурсами, оперативно вирішувати територіальні конфлікти та незаконне захоплення земель, здійснювати моніторинг за землевласниками і землекористувачами;

- контролювати виконання сільськогосподарських робіт на полях, відстежувати посіви в розрізі культур і полів;

- оцінювати якість ґрунтів, їхню потенційну врожайність, агроекологічний стан, деградаційні процеси (виділення особливо цінних ґрунтів, характер ґрунтового покриву, розподіл земель за крутизною та експозицією схилів, забрудненням продуктами хімізації);

- аналізувати ефективність ведення сільського господарства (обґрунтовувати доцільність паювання земель і формування угідь, оцінювати відповідність цільового використання земель агровиробничому потенціалу ґрунтів тощо);

- здійснювати оперативні аудити сільськогосподарських угідь, контролювати діяльність віддалених (польових) працівників (землевпорядників, агрономів), забезпечувати можливість збору просторових даних у польових умовах у реальному часі завдяки мобільному картографічному додатку з'єднаному з інтерактивною картою;

- автоматизувати процес складання звітності, планування та прогнозування розвитку роботи підприємства [13].

Комплексне застосування космічних технологій в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств дозволить реалізувати переваги ведення точного землеробства через використання пристроїв супутникової навігації, космічні зображення, спеціальне програмне забезпечення та супутниковий моніторинг сільськогосподарських земель. Цілком погоджуємося із думкою О.Г. Бойка [14, с. 68], що практична реалізація концепції точного землеробства сільськогосподарськими підприємствами потребує створення адаптованої до визначених умов системи підтримки прийняття рішень (СППР), використовуючи пристрої супутникової навігації, ГІС-технології, дані дистанційного зондування, бортові комп'ютери, робото-технічні пристрої сільськогосподарського призначення, програмне забезпечення.

Використання сільськогосподарськими підприємствами космічних технологій дозволить контролювати розвиток рослин, за допомогою космічних знімків можна будувати карти розвитку рослин (NDVI-карти), визначити особливості рельєфу земельного банку підприємства, агрохімічного складу ґрунтового покриву і дає можливість застосовувати на кожній ділянці поля різні агротехнології.

Наступний блок сучасних технологій притаманний процесу цифрової трансформації сільськогосподарських підприємств складають різні сенсори і датчики, які використовуються в аграрному виробництві та управлінні. Розглянемо їх використання на прикладі точного землеробства. Суттєва частина технологій, з яких складається сучасне точне землеробство, тісно пов'язана з використанням інтелектуальних сенсорів і датчиків задачею яких є он-лайн збір даних про довкілля, культури та навколишнє середовище.

Розмежуємо сенсори та датчики, які використовуються в точному землеробстві, по окремих блоках та поглиблено дослідимо можливості практичного використання цифрових технологій в полі:

- перший блок сенсорів та датчиків забезпечує максимальну точність моніторингу врожаю культур за допомогою вимірювання значного спектру параметрів пов'язаних з погодними умовами (вимірювання швидкості та напрямку вітру, кількості опадів), морфологією ґрунту (водний потенціал, температуру та рівень кисню у ґрунті), необхідністю в добривах (визначити необхідну кількість добрив шляхом

вимірювання електроопору), сонячним випромінюванням (сенсори, що вимірюють ультрафіолетове та короткохвильове випромінювання, випромінювання для фотосинтезу), ростом рослин (дендрометри, що контролюють ріст кореню, стебла та самого плоду, датчики, що дозволяють вимірювати температуру рослин на поверхні), радіацією і т.д.;

— другий блок — аграрні сенсори, що дозволяють з високою точністю визначати індекси вегетації рослин. Зрозуміло, що визначення різноманітних вегетаційних індексів рослин можливо здійснити за допомогою використання супутникових знімків (космічні технології), але точність таких розрахунків є не достатньо високою. Тому невелика камера з двома сенсорами закріплена на будь-який БПЛА зможе збирати фактичні візуальні дані щодо рослин на окремих полях чи ділянках у режимі онлайн, що допомагає агрономам сільськогосподарських підприємств виявляти проблеми з їхніми культурами значно раніше та з більшою точністю;

— третій блок — датчики визначення ґрунту, які аналізують його стан та необхідну кількість води в ньому. Специфікою роботи датчиків ґрунту є можливість визначення потреби у волозі в різних частинах поля, що попереджує перезволоження та вимивання корисних мікроелементів, якщо проводиться штучне зрошення. Використання наведених датчиків дозволяє здійснювати аналіз стану ґрунту в певній ділянці поля та вносити нормований обсяг води, що в подальшому дозволить створити повністю автоматизовану систему іригації;

— четвертий блок — датчики, що дозволяють відслідковувати наявність шкідників у певній частині поля. Якщо виявлені показники перевищують критичну кількість популяції шкідників — надсилається автоматизований сигнал агроному підприємства для прийняття рішення щодо локалізації чи ліквідації проблеми, яку можна вирішити шляхом швидкого розповсюдження біологічних речовин чи корисних комах за допомогою БПЛА чи іншими доступними інструментами;

— останній блок — тісно пов'язаний з управлінням та можливостями Інтернету речей (IoT), оскільки поєднати описану вище сукупність сигналів від усіх сенсорів та датчиків в єдину систему можливо лише за допомогою інструментів IoT та на їх основі здійснювати постійний моніторинг і керування датчиками в полі. Своєчасність обробки сигналів від сенсорів та датчиків забезпечить достатній запас

часу на управлінське реагування та усунення проблем.

Сенсори та датчики дозволяють контролювати поля, худобу та техніку на значних відстанях. Системи дистанційної діагностики техніки та обладнання попереджають механіків та інженерів з експлуатації про можливість виникнення несправностей. Нашийники для тварин з GPS, RFID чи біометрією передають біологічну інформацію про стан худоби в режимі 24/7. Використання датчиків стану інфраструктури дозволить контролювати матеріальний стан будівель сільськогосподарського підприємства та відслідковувати вібрації і т.д.

Отже, практичне використання сенсорів та датчиків значно посилюють процеси цифрової трансформації як виробничих процесів, так і управління сільськогосподарськими підприємствами. За останні 10—15 років можливості аграрних технологій зростають в геометричній прогресії, а їх собівартість постійно знижується, що призводить до значного зростання ринку AgTech (аграрних технологій), тому ігнорування сучасних цифрових драйверів розвитку сільського господарства унеможливує підвищення його ефективності, що є ключовою задачею для вітчизняних агропідприємств.

Інформаційно-комунікаційні технології широко використовуються в сучасному сільському господарстві і включають використання аграрних цифрових платформ, мобільних додатків та месенджерів.

Розроблена в Україні цифрова платформа Cropio [15] — це інтегроване комплексне програмне рішення, що забезпечує супутниковий моніторинг стану посівів, ведення обліку показників та відстеження обладнання і техніки з метою максимального підвищення ефективності прийняття рішень. Використання цифрових платформ, наприклад Cropio, дозволяє дистанційно контролювати сільськогосподарські угіддя, в тому числі здійснювати автодокументування, прогнозування та планування сільськогосподарських операцій.

Актуальним для вітчизняних сільськогосподарських підприємств є необхідність відслідковування роботи техніки в полі, що, в поєднанні із встановленням GPS датчиків, можливо зробити використовуючи цифрові платформи, в яких є можливість аналізувати погодинну і денну роботу техніки, її продуктивність та переміщення. Наприклад, за допомогою Cropio можливо автоматично відправляти сповіщення в таких випадках, як робота техніки без плану, чи відсутність сигналу з техніки в систему тощо.

Інтерфейс цифрових платформ, як правило, дозволяє запустити будь-яке внесене в систему поле сільськогосподарського підприємства з деталізацією інших подробиць по ньому — всі проведені операції, їх делегування з відсотком виконаних робіт і т.д. Додатковими перевагами використання є можливість перегляду історії поля з відповідною деталізацією. Цифрові аграрні платформи надають комплексне рішення, яке допомагає поліпшити менеджмент полів та якісно обробляти наявні на підприємстві дані, перетворюючи їх на зрозумілу користувачу і легку для обробки інформацію з метою високоефективного управління.

Складовою інформаційно-комунікаційних технологій є аграрні мобільні додатки та месенджери, котрі набувають приголомшливої популярності серед виробників сільськогосподарської продукції. Мобільні пристрої з кожним роком нарощують своє проникнення в аграрний сектор. Для прикладу, з 2013 року у світі смартфонів продається більше, ніж персональних комп'ютерів, а у 2018 році смартфони в шість разів популярніші за ПК [16]. Тому аграрні фахівці в сфері інформаційних технологій називають використання смартфонів мобільним "клондайком".

Аграрні мобільні додатки можна розділити на програми для внутрішніх потреб підприємства та для зовнішніх комунікацій. "Внутрішні" додатки використовуються на пристроях співробітників або ж на пристроях підприємства. Додатки для внутрішніх завдань стали набирати популярність після формування концепції BYOD (Bring Your Own Device) — принесіть власний пристрій, тобто на робочому місці працівники використовують належні їм власні планшети, ноутбуки, USB— накопичувачі, смартфони і т.д.

Грунтуючись на дослідженні [17], виділимо найпопулярніші типи внутрішніх аграрних мобільних додатків, які охоплюють:

- системи загального доступу до робочих файлів підприємства та спільної роботи над ними;
- мобільні версії корпоративних соціальних мереж;
- внутрішня комунікація, месенджери, трекери повідомлень;
- системи управління польовими роботами, що вимагають постійного збору, уточнення та синхронізації інформації;
- автоматизацію процесів документообігу тощо.

Аграрні мобільні додатки зовнішнього використання, як правило, призначені для пошу-

ку партнерів по бізнесу, ринку збуту продукції, постачальників сировини, насіннєвого матеріалу, засобів захисту рослин, добрив і т.д., замовників продукції тощо. Наприклад, мобільний додаток AgroPoint призначений для пошуку партнерів по агробізнесу, використовуючи його, користувач може в один клік зорієнтуватися щодо необхідних сервісів, знайти партнерів, постачальників і замовників у сільському господарстві в будь-якій точці країни. Додаток вже доступний у магазинах PlayMarket і AppStore для платформ Android і iOS.

Мобільний додаток PROD створений для аграріїв від проекту USAID "Підтримка аграрного і сільського розвитку". Це зручний додаток для роботи з базою цін на овочі та фрукти по всій Україні. Користувач отримує лише актуальні ціни на плодоовочеву продукцію, водночас не потрібно відвідувати безліч нецільових майданчиків. Все ретельно зібране в одному місці. За декілька кліків можна дізнатися скільки коштують яблука та визначити для себе кращу ціну для купівлі. В додатку є можливість розміщення власних оголошень про купівлю/продаж овочів та фруктів, швидкий зв'язок з автором оголошення напряму (без посередників) для здійснення угоди, отримати детальну інформацію щодо вартості та особливостей продукту тощо.

Засновники зовнішнього мобільного додатку AgroUA позиціонують свій продукт як аграрну інформаційно-комунікаційну платформу. Широкий спектр застосування додатку — від новин і актуальних цін на сільськогосподарську продукцію до розміщення комерційних та інформаційних оголошень — дозволяє говорити про те, що всі користувачі "мають в кишені" аграрний ринок України. Мобільний додаток AgroUA дозволяє бути в епіцентрі аграрного життя країни та в курсі нових подій і технологій. Можна заявляти про себе всім учасникам ринку, публікуватись в каталогах, рекламувати себе та свою продукцію, анонсувати події та інновації. Також є можливість оголошувати тендери, розміщувати оголошення про купівлю/продаж, спілкуватись у форумі, слідкувати за пропозиціями та вакансіями на ринку, заявляти про себе роботодавцям, ділитися досвідом, слідкувати за тендерами агрохолдингів, читати новини, відвідувати усі аграрні Facebook-групи, заходити на всі популярні агросайти, користуватись путівниками по деяким аграрним заходам, та багато інших можливостей [18].

Важливою рисою зовнішніх аграрних мобільних додатків є можливість відправки Push-

повідомлень, що дозволяє швидко робити одноразову розсилку інформації всім користувачам. Таке повідомлення висвічується на екранах мобільних пристроїв, що дозволяє охопити всіх без виключення абонентів. Push-повідомлення — потужний канал передачі інформації цільовій аудиторії. Цей сервіс використовується в проєкті АГРОЩИТ для допомоги аграріям у випадку рейдерських атак — кнопка "рейдерство" [18].

Отже, до основних інформаційно-комунікаційних технологій в аграрному секторі відносяться: стільникові телефони (смартфони), планшети, ноутбуки, персональні комп'ютери тощо, на які є можливість встановити спеціалізовані аграрні платформи, мобільні додатки та месенджери з метою посилення комунікативної та інформативної складової аграрного виробництва за рахунок можливостей збирати, зберігати, аналізувати дані та швидко обмінюватися необхідною інформацією в режимі 24/7.

Управлінці та керівники сільськогосподарських підприємств можуть використовувати свої смартфони для віддаленого моніторингу наявного на підприємстві обладнання, сільськогосподарських культур і тварин, а також отримувати щоденну оперативну інформацію з можливістю статистичних прогнозів.

Розглянемо наступний блок сучасних технологій притаманних процесу цифровізації — використання штучного інтелекту в аграрному виробництві. 4-та аграрна революція, на порозі якої ми стоїмо, заснована на цифрових технологіях та використанні великих даних (Big Data), які будуть відігравати ключову роль у майбутніх агротрансформаціях. Робототехніка, машинне навчання, 3D друк, обробка структурованих і неструктурованих даних за допомогою інструментів Big Data — це технології не завтрашнього дня, а сьогодні.

Обробка даних, що надходять на сільськогосподарське підприємство від різних пристроїв за допомогою інструментів Big Data дозволяє управлінцям агропідприємства виявити закономірності, які до цього не простежувалися, через принципово більш глибокий і змістовний аналіз бізнес процесів, створювати додаткову вартість для учасників виробничого ланцюга, застосовувати нові методи обробки інформації (data science) та на основі отриманих результатів приймати обґрунтовані управлінські рішення, які значно зменшують ризики функціонування та збільшують віддачу від витрачених ресурсів.

Створення дійсно "розумних" сільськогосподарських підприємств потребує об'єднання трьох ключових факторів:

- наявність у підприємства технологій, які можуть збирати і обробляти дані;

- алгоритми, які перетворюють отриманий масив даних від усіх наявних на підприємстві пристроїв у конкретні рішення для поліпшення ефективності виробництва, використання та розподілу ресурсів;

- великі дані (Big Data), які можуть проаналізувати тисячі деталей та дослідити, яким чином (з якою якістю) відбуваються виробничі процеси на підприємстві і виявити приховані закономірності.

Сформовані набори даних з корисною для управління інформацією (метеорологічні та статистичні дані, можливі посухи, фактична урожайність сільськогосподарських культур і т.д.) дозволяє краще визначити, на яких полях і які культури вирощувати, яким чином і в який час обробляти поля з метою підвищення продуктивності діяльності.

Іншим способом застосування великих даних є збір інформації від успішних сільськогосподарських підприємств. Наприклад, в одній кліматичній зоні два підприємства вирощують одну і ту саму сільськогосподарську культуру, водночас різниця в урожаї складає до 50%. Використання інструментів Big Data дозволить виявити фактичні причини такого розходження (як правило відмінності у польових операціях і в часі їх виконання). У цьому випадку всі дані успішного сільськогосподарського підприємства можуть бути ідентифіковані за допомогою сенсорів, датчиків та великих даних, переклавши їх у математичний алгоритм успіху (значної урожайності культури). Коли провести вибірку даних по тисячі підприємств стає можливим створити профіль успішного агровиробника та описати послідовність необхідних операцій за допомогою глибинного машинного навчання. Застосування інтелектуальних алгоритмів та інструментів машинного навчання дозволить перетворити значні масиви даних сільськогосподарських підприємств у дієві поради для практичного використання, що є відправною точкою застосування штучного інтелекту в аграрній сфері.

Проблемними аспектами використання складових блоку штучного інтелекту є необхідність адаптувати та зробити зібрані дані корисними для цільової агроаудиторії. Ми переконані, що застосування технологій штучного інтелекту є великим технологічним ривком у порівнянні з базами Excel або паперами, які-

ми ще й досі користуються вітчизняні виробники аграрної продукції. Програми для аграріїв повинні бути зрозумілими у використанні та пропонувати рішення, котрі явно покажуть вигоду для підприємств, оскільки виробник повинен розуміти, що додаткові витрати на користування технологічними цифровими засобами швидко окупляться та почнуть приносити додатковий прибуток.

Дослідимо використання роботів у сільському господарстві. В Global Industry Analysts Inc. (один із ведучих світових видавців готових маркетингових досліджень) прогнозують, що світовий ринок сільськогосподарських роботів досягне позначки в 15 мільярдів доларів у 2020 року. З ймовірністю у 76% роботи витіснять фермерів з ринку праці через 20 років [19].

Сільськогосподарські роботи автоматизують повільні, монотонні та часто повторювані операції, дозволяючи аграріям більше зосередитися на поліпшенні загальної продуктивності та ефективності. Найбільш поширені роботи в сільському господарстві використовуються для: збору врожаю сільськогосподарських культур; контролю за бур'янами; автономного скошування, обрізки, посівів, розпорошення, розбавлення і т.д.; сортування та упаковки; доїння худоби тощо.

Сьогодні використання роботизованих систем сільськогосподарськими підприємствами стикаються з безліччю перешкод. Наприклад, роботизована система збирання солодкого перцю, яку передові господарства тестували на півдні України. Системи зору повинні визначати місце розташування і стиглість перцю в суворих умовах, включаючи наявність пилу, мінливу інтенсивність світла, коливання температури і рух, що створюється вітром. Тому на сьогодні вітчизняна практика показала, що використання роботів на збиранні врожаю поки що обмежене.

Проте активно впроваджується інший напрям роботизації — це промислове використання роботів доярів. Дослідження проведені групою авторів на чолі із Томом Дакетом показують, що близько 50% всіх європейських стад будуть доїтися роботами до 2025 року [20]. Робот-дояр на відміну від доїльної зали працює 24 години на добу. З огляду на це тварини йдуть на доїння тоді, коли в них виникає природне бажання віддати молоко. В молочному комплексі ТДВ "Терезине", що у Вільній Тарасівці Київської області, яке використовує роботів-доярів середня добова продуктивність на корову сягає 29 л. З використан-

ням роботів-доярів надій збільшився на 5—10%. Робот-дояр здійснює процес доїння лише тоді, коли є потік молока. І якщо традиційні доїльні системи налаштовані працювати з потоком усього вимені, то робот працює з кожною дійкою окремо. Більше того, він ідеально виконує всі вимоги: підготовка та обробка кожної чверті вимені, щадне доїння, що сприяє підвищенню якості самого процесу й отриманого молока, а також підтриманню здоров'я вимені [21]. В господарстві переконані, що роботизоване доїння дозволяє розкрити потенціал тварини, але й машини потребують умілих рук і правильного застосування.

Технології 3D друку широко використовуються переважно в архітектурі, промисловості та мистецтві. В сільському господарстві зазначені технології використовуються обмежено з причин високої вартості готових об'єктів. Наприклад, вартість 3D друку в нашій державі варіюється в межах 5—9 грн за кожен грам матеріалу залежно від необхідної точності і типу матеріалу [18], що є надзвичайно дорогим задоволенням для практичного використання аграріями.

Отже, незважаючи на те, що штучний інтелект та інші цифрові інновації поступово оптимізують, а часом і ліквідують окремі робочі місця в аграрному секторі економіки, вони безперечно поліпшують виробничі та управлінські процеси, забезпечують оптимальність роботи обладнання і техніки, доцільність використання окремих видів ресурсів та зменшують застосування фізичної людської праці, що прямопропорційно впливає на ефективність аграрного виробництва.

Останній блок сучасних Інтернет технологій, притаманних процесу цифровізації трансформації сільськогосподарських підприємств, деталізовано розглянуто в авторському дослідженні [2].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Використання сучасних технологій — це лише частина великого комплексу даних, які можливо отримувати за допомогою існуючих цифрових інструментів, проблема криється у правильній обробці і застосуванні наявної інформації. На жаль, поки що більшість сільськогосподарських підприємств використовує цифрові технології точково, а не комплексно, що значно знижує загальний позитивний ефект від їх використання. Проведені дослідження показують, що основними перепонами, які заважають технологічним інноваціям проникну-

ти в сільськогосподарські підприємства — це не розуміння цінностей технологій та відсутність бажання змінюватись (здебільшого стосується невеликих підприємств).

Цифровізація як напрям сучасної трансформації сільськогосподарських підприємств потребує глибинного переосмислення в напрямі пошуку можливостей застосування окремих складових технологій в залежності від напрямку роботи підприємства. Вищезазначене посилює твердження автора щодо необхідності, доцільності та неминучості використання технологій цифровізації на кожному окремому сільськогосподарському підприємстві, оскільки вищезазначене — це питання виживання товаровиробників в сучасних умовах ведення аграрного бізнесу.

За рахунок мультиплікативного ефекту від використання цифрових технологій в аграрному секторі підвищиться рівень розвитку економіки сільських територій, що дозволить зменшити руйнування соціальної та інженерної інфраструктури, зберегти трудові ресурси на селі, досягти вищих соціальних стандартів проживання в сільській місцевості. Цифровізація є сучасним інструментом, який на практиці дозволить здійснювати підключення сільських територій до цифрових інфраструктур (в межах завдань нового міністерства цифрової трансформації), що забезпечить подолання цифрового розриву та дасть поштовх до соціально-економічного відродження сільських територій.

Література:

1. Питання діяльності Міністерства цифрової трансформації. — URL: <https://www.e.gov.ua/ua/npa/projekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pitannya-diyalnosti-ministerstva-cifrovoyi-transformaciyi> (дата звернення 05.11.2019).
2. Руденко М.В. Проблеми та перспективи використання Інтернет-технологій у сільськогосподарських підприємствах. Економіка АПК. 2019. № 10.
3. Клочан В.В. Система інформаційно-консультативного забезпечення аграрної сфери. Миколаїв: МДАУ, 2012. 371 с.
4. Кропивко М.Ф. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 82 с.
5. Лобас М.Г., Россоха В.В., Соколов Д.О. Управління інноваційно-технологічним розвитком агросфери: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2016. 416 с.
6. New Vision for Agriculture. URL: <https://www.weforum.org/projects/new-vision-for-agriculture> (дата звернення 05.11.2019).
7. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення 05.11.2019).
8. AgTech Forum 2018. URL: <https://agtech.com.ua/forum2018> (дата звернення 05.11.2019).
9. AgriTech в Україні та світі: як нові технології допомагають аграріям. URL: <https://www.imena.ua/blog/agritech-ua-report> (дата звернення 05.11.2019).
10. Агрокоптер, або Дрон польовий. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/mekhanizatsiia-apk/item/1089-ahrokopter-abo-dron-polovyi.html> (дата звернення 05.11.2019).
11. Зачем агробизнесу космические технологии? URL: <https://propozitsiya.com/zachem-agrobiznesu-kosmicheskie-tehnologii> (дата звернення 05.11.2019).
12. Морозов В.В., Шапоринська Н.М., Морозов О.В., Пічура В.І. Геоінформаційні системи в агросфері. Київ: Аграрна освіта, 2010. 269 с.
13. Геоінформаційна система для сільського господарства URL: <https://magneticonemt.com/geoinformatsijna-systema-dlya-silskogo-gospodarstva> (дата звернення 05.11.2019).
14. Бойко О.Г. Можливості використання ГІС/ДЗЗ технологій у точному землеробстві. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2010. № 4. С. 67—69.
15. Система управління агровиробництвом Cropio. URL: <https://about.cropio.com/ru> (дата звернення 05.11.2019).
16. Михайленко О. Навіщо бізнесу мобільний додаток? URL: <https://msb.aval.ua/news/?id=24743> (дата звернення 05.11.2019).
17. Корпанюк Т.М., Мулик Я.І. Застосування мобільних додатків в бізнесі та їх облік. Ефективна економіка. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6181> (дата звернення 05.11.2019).
18. Мобільний аграрний магазин в мобільному додатку AgroUA. URL: <https://agro-expert.ua/mobilnii-agrarnii-magazin-v-mobilnomu-dodatku-agroua> (дата звернення 05.11.2019).
19. Agricultural and allied industries portfolio. URL: <https://www.strategyr.com/showgsbr.asp?ind=AGRI&Pageview=Execute> (дата звернення 05.11.2019).

20. Duckett T., Pearson S., Blackmore S. and Grieve B. *Agricultural Robotics: The Future of Robotic Agriculture*. UK-RAS White papers, 2018. URL: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1806/1806.06762.pdf> (дата звернення 05.11.2019).

21. Роботи-дояри: успішний "тест-драйв". URL: <http://milkua.info/uk/post/roboti-doari-uspisnij-test-drajv2> (дата звернення 05.11.2019).

References:

1. Ministry of Digital Transformation (2019), "Issues of the Ministry of Digital Transformation", available at: <https://www.e.gov.ua/ua/npa/projekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pitannya-diyalnosti-ministerstva-cifrovoyi-transformaciyi> (Accessed 5 November 2019).

2. Rudenko, M. V. (2019), "Problems and prospects of using Internet technologies in agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 10.

3. Klochan, V. V. (2012), *Systema informatsiyno-konsul'tatsiynoho zabezpechennya ahrarnoyi sfery* [System of information and consulting support of agrarian sphere], MSAU, Mykolaiv, Ukraine.

4. Kropyvko, M. F. (2012), *Stratehichni napryamy reformuvannya upravlinnya kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i sil's'kykh terytoriy* [Strategic directions of reforming management of complex development of agro-industrial production and rural territories], NNTS IAE, Kyiv, Ukraine.

5. Lobas, M. G. Rossokha, V. V. and Sokolov, D. O. (2016), *Upravlinnya innovatsiynotekhnolohichnym rozvytkom ahrosfery* [Management of innovation and technological development of the agrosphere], NNTS IAE, Kyiv, Ukraine.

6. World Economic Forum (2019), "New Vision for Agriculture", available at: <https://www.weforum.org/projects/new-vision-for-agriculture> (Accessed 5 November 2019).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018—2020 and approval of the plan of measures for its implementation", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (Accessed 5 November 2019).

8. AgTech Forum (2018), available at: <https://agtech.com.ua/forum2018> (Accessed 5 November 2019).

9. Pylypenko, O. (2018), "AgriTech in Ukraine and the World: How New Technologies Help Farmers", available at: <https://www.imena.ua/blog/agritech-ua-report> (Accessed 5 November 2019).

10. Meref'yans'kyj, H. and Petrenko, I. (2015), "Agrocopter, or field drone", available at: <http://agro-business.com.ua/agro/mekhanizatsiia-apk/item/1089-ahrokopter-abo-dron-polovyi.html> (Accessed 5 November 2019).

11. Malinovskiy, B. (2019), "Why Space Agribusiness?", available at: <https://propozitsiya.com/zachem-agrobiznesu-kosmicheskie-tehnologii> (Accessed 5 November 2019).

12. Morozov, V. V. Shaporinskaya, N. M. Morozov, O. V. and Pichura, V. I. (2010), *Heoinformatsiyni systemy v ahrosferi* [Geoinformation systems in the agrosphere], Agrarian Education, Kyiv, Ukraine.

13. MagneticOne (2019), "Geoinformation system for agriculture", available at: <https://magneticone.com/geoinformatsijna-systema-dlya-sil'skogo-gospodarstva> (Accessed 5 November 2019).

14. Boyko, O. G. (2010), "Possibilities of using GIS / DZZ technologies in precision agriculture", *Visnyk Poltav's'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, vol. 4, pp. 67—69.

15. Cropio Agricultural Management System (2019), available at: <https://about.cropio.com/ru> (Accessed 5 November 2019).

16. Mikhailenko, O. (2019), "Why is a business a mobile application?" available at: <https://msb-aval.ua/news/?id=24743> (Accessed 5 November 2019).

17. Korpaniuk, T. M. and Mulik, Y. I. (2018), "Application of mobile applications in business and their accounting", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6181> (Accessed 5 November 2019).

18. Agroexpert (2018), "Mobile agricultural shop in the AgroUA mobile application", available at: <https://agroexpert.ua/mobilnii-agrarnii-magazin-v-mobilnomu-dodatku-agroua> (Accessed 5 November 2019).

19. Global Industry Analysts (2019), "Agricultural and allied industries portfolio", available at: <https://www.strategyr.com/showsbr.asp?ind=AGRI&Pageview=Execute> (Accessed 5 November 2019).

20. Duckett, T. Pearson, S. Blackmore, S. and Grieve, B. (2018), *Agricultural Robotics: The Future of Robotic Agriculture*. UK-RAS White papers, available at: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1806/1806.06762.pdf> (Accessed 5 November 2019).

21. Milk and farm (2017), "Milking robots: successful test drive", available at: <http://milkua.info/uk/post/roboti-doari-uspisnij-test-drajv2> (Accessed 5 November 2019).

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019 р.

УДК 657.1:664.1

І. М. Лепетан,

к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0003-1135-4755

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.19

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ЗА ЦЕНТРАМИ ВИТРАТ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

I. Lepetan,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of Accounting Department, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

MANAGERIAL ACCOUNTING ORGANIZATION OF COST CENTRES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розкрито теоретичні засади організації і методики управлінського обліку на основі системи обліку витрат за центрами відповідальності, а також доведено необхідність виділення центрів відповідальності та їх вплив на організацію обліку витрат на підприємстві.

Проведено аналіз наукових досліджень щодо змісту поняття "центр витрат" та його місця у системі управління витратами виробничого підприємства. Узагальнено центри витрат основної діяльності сільськогосподарських підприємств, а саме виділено виробничі та номінальні центри витрат. До виробничих центрів витрат віднесено центр витрат основного виробництва, допоміжних, промислових та обслуговуючих виробництв. До номінальних центрів витрат віднесено центр адміністративних і збутових витрат. Наведено рекомендований перелік показників для центру витрат.

Для виявлення відхилень у виконанні планових показників витрат за елементами (або місцями виникнення) запропоновано застосовувати структурно-динамічний аналіз. Досліджено критерії оцінювання центрів відповідальності.

The main task of accounting organization is to allocate a structural unit in order to identify centers of responsibility. Responsibility Center is an area of activity within which the manager's personal responsibility for the performance indicators that he controls is established.

Organization of cost accounting at cost centers and centers of responsibility is one of the important elements of management accounting, which facilitates the implementation of the basic functions of the management system, namely planning, accounting, control, analysis, coordination and regulation, information sharing. So, cost center and responsibility center accounting allows you to decentralize cost management, oversee their formation at all levels of management, use specific cost control methods tailored to the features of each unit, identify the culprits of unproductive costs, and ultimately, substantially increase economic efficiency of management.

The article describes the theoretical principles of the organization and methods of management accounting on the basis of the cost center accounting system, as well as the need to identify centers of responsibility and their impact on the organization of cost accounting in the enterprise.

The analysis of scientific researches on the content of the concept "cost center" and its place in the cost management system of a manufacturing enterprise is carried out. Cost centers of the main activity of agricultural enterprises are generalized, namely production and nominal cost centers are allocated. Cost centers include the cost center of the main production, auxiliary, industrial and service industries. The nominal cost centers include the administrative and sales center. The recommended list of metrics for cost center.

It is proposed to use structural and dynamic analysis to identify variations in the execution of planned cost indices by elements (or locations). The criteria for evaluating compliance centers have been investigated. The criteria used in the evaluation of the responsibility centers can be divided into financial and non-financial indicators. Financial indicators include the size of profit, the indicator of return on assets, residual profit, economic added value. Non-financial indicators are defined as factors on which the activity of the centers of responsibility depends — quality of products (works, services), productivity, level of satisfaction of consumers, etc.

Ключові слова: управлінський облік, центри відповідальності, центри витрат.

Key words: managerial accounting, responsibility centers, cost centers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виробниче підприємство є окремим господарюючим суб'єктом, ефективність діяльності якого безпосередньо залежить від кваліфікованого управління, яке повинно володіти своєчасною, достовірною, повною економічною інформацією, що формується у процесі ведення бух-

галтерського обліку. На великих підприємствах повнота та своєчасність накопичення й обробки інформації щодо витрат неможливі без групування витрат підприємства за окремими центрами витрат або центрами відповідальності.

Однією із головних проблем управлінського обліку на підприємствах є відсутність чітко-

го розуміння його виду, чітко окресленого правового поля з визначеними нормами та правилами його ведення, затверджених форм звітності та інше.

Визначальною основою організації та методики управлінського обліку є створення та функціонування центрів відповідальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження проблеми організації обліку витрат зробили вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти. Окремі питання методології та організації управлінського обліку за центрами відповідальності дослідили такі вчені: П.Й. Атамас, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, В.М. Костюченко, В.С. Лен, А.В. Нападівська, В.Ф. Палій, В.В. Сопко, А.Д. Шеремет та інші. Проте з розвитком ринкових відносин значна кількість питань залишаються нерозкритими або ж мало розкритими, потребують подальшого вирішення та обґрунтування, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є теоретичне та практичне обґрунтування і висвітлення основних передумов впровадження центрів відповідальності як елементів організації управлінського обліку витрат.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним завданням організації обліку є виділення структурної одиниці, з тим щоб виділити центри відповідальності. Центр відповідальності — сфера діяльності, в межах якої встановлено персональну відповідальність менеджера за показники діяльності, які він контролює [1].

Облік відповідальності — система обліку, що забезпечує контроль і оцінку діяльності кожного центру відповідальності. Організація обліку витрат за місцями виникнення витрат і центрами відповідальності є одним із важливих елементів управлінського обліку, який сприяє реалізації основних функцій системи управління, а саме планування, обліку, контролю, аналізу, координації та регулювання, обміну інформацією. Отже, побудова обліку за місцями виникнення витрат і центрами відповідальності дозволяє децентралізувати управління витратами, спостерігати за їх формуванням на всіх рівнях управління, використовувати специфічні методи контролю витрат з урахуванням особливостей діяльності кожного підрозділу,

виявляти винуватців непродуктивних витрат і, в кінцевому підсумку, істотно підвищити економічну ефективність господарювання.

Ефективна система обліку за центрами відповідальності ґрунтується на таких принципах [3]:

- менеджери відповідають тільки за ту діяльність, що перебуває під їхнім контролем;

- менеджери беруть участь у визначенні цілей, за якими оцінюватиметься їхня діяльність;

- менеджери намагаються досягти поставленої перед ними та їхніми підрозділами мети;

- чітка визначеність ролі обліку в системі заохочення працівників;

- звіти про виконання бюджетів складаються регулярно і використовуються практично для оцінки діяльності центрів відповідальності.

Управління за центрами відповідальності — це система управління, яка забезпечує планування, моніторинг, оцінювання, контроль і регулювання діяльності кожного центру відповідальності.

Формування системи управління за центрами відповідальності передбачає [6, с. 172]:

- визначення загальної мети діяльності підприємства та його проміжних завдань;

- виділення в організаційній структурі підприємства центрів відповідальності;

- розроблення бюджетів для кожного центру відповідальності;

- розроблення моделі формування звітності центрів відповідальності;

- оцінювання діяльності центрів на основі аналізу бюджетних і звітних даних та прийняття відповідних управлінських рішень.

Відмінності в характері відповідальності менеджерів дають змогу виокремити чотири типи центрів відповідальності:

- центр витрат — центр відповідальності, керівник якого контролює лише витрати центру;

- центр доходу — центр відповідальності, керівник якого контролює лише доходи центру;

- центр прибутку — центр відповідальності, керівник якого контролює витрати і доходи центру;

- центр інвестицій — центр відповідальності, керівник якого контролює одночасно витрати, доходи центру, а також інвестиції в активи центру.

Ф.Ф. Бутинець та О.Д. Каверіна називають центри витрат центрами виникнення витрат вказуючи, що "центри виникнення витрат — це окремі структурні підрозділи підприємства, в яких можна організувати нормування, плану-

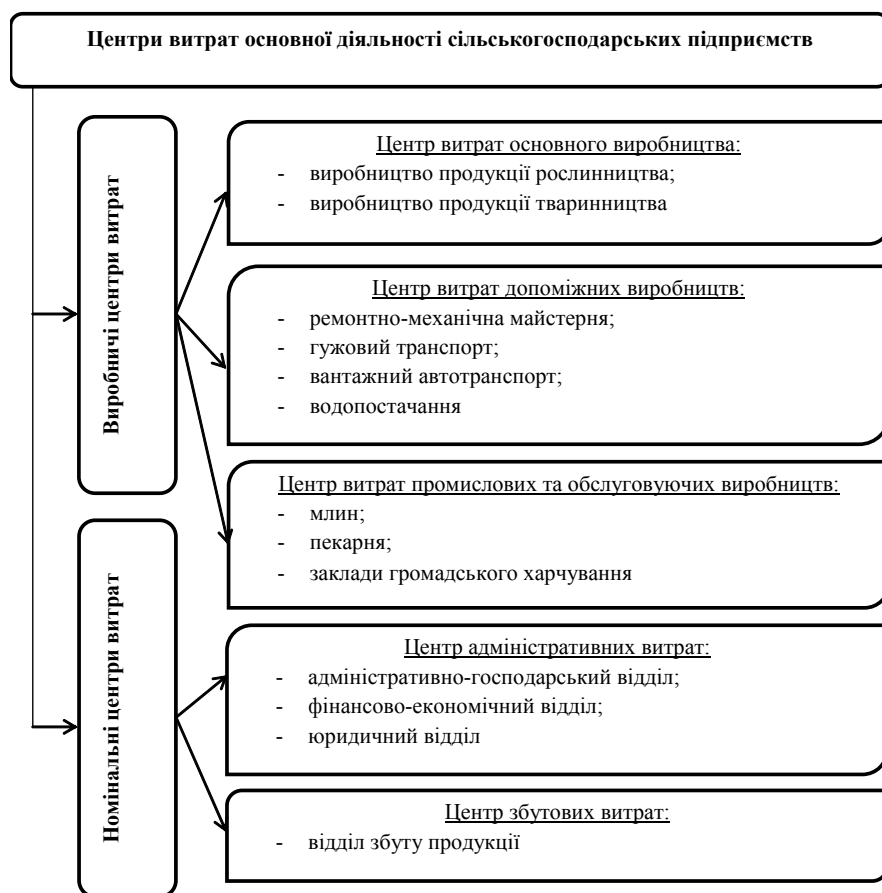

Рис. 1. Центри витрат основної діяльності сільськогосподарських підприємств

вання та облік витрат виробництва з метою спостереження, контролю та управління витратами виробничих ресурсів, а також оцінки їх використання" [2].

На противагу вищезазначеному твердженню М.С. Пушкар зазначає, що "центри витрат — сфери відповідальності за окремі стадії кругообороту засобів на підприємстві, які виділяються з метою планування та обліку витрат на виробництво, аналізу відхилень фактичної собівартості продукції від планової, виявлення резервів виробництва" [7].

Не можна не погодитися з думкою М.Г. Чумаченка про те, що центр витрат становить первинний осередок аналітичного обліку, який здійснює контроль за цими витратами. Він може збігатися зі структурною одиницею (цехом, дільницею) або може бути її структурним підрозділом [8].

Проведені дослідження свідчать, що більшість вчених виокремлюють та класифікують центри витрат в якості об'єкта планування і обліку витрат з метою їх деталізації, посилення контролю і підвищення точності калькулювання.

Нами визначено центри відповідальності (центри витрат) на сільськогосподарських

підприємствах. До виробничих центрів витрат віднесено: центри витрат основного виробництва (виробництво продукції рослинництва і тваринництва); центри витрат допоміжних виробництв (ремонтно-механічна майстерня, гужовий транспорт, вантажний автотранспорт, водопостачання); центри витрат промислових та обслуговуючих виробництв (млин, пекарня, заклади громадського харчування). До складу номінальних центрів витрат входять центри адміністративних витрат (адміністративно-господарський відділ, фінансово-економічний відділ, юридичний відділ) та центри збутових витрат (відділ збуту продукції) (рис. 1).

Кожному з центрів витрат доводять перелік показників, покладених в основу обліку, контролю та аналізу. Для виробничих підприємств рекомендований перелік показ-

ників для центру витрат наведено в таблиці 1.

У практичній діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання можливі два основні напрями побудови рахунків управлінського обліку в залежності від його організації. Перший напрям представляє систему управлінського обліку у вигляді самостійного виду обліку. Другий напрям — інтегровані системи обліку і контролю, які, у свою чергу, поділяють на: традиційні інтегровані системи (собівартість, ціноутворення тощо); мережеве управління ресурсним потенціалом (власність, резервна система тощо) [4, с. 273]. О.В. Кузнецова пропонує п'ять варіантів побудови плану рахунків управлінського обліку:

1) перший варіант на основі рахунків головної книги може бути використаний під час традиційної організації інтегрованого управлінського обліку (простий, позовний, попередільний (попроцесний) облік витрат);

2) другий варіант передбачає використання самостійних планів рахунків управлінського обліку (стандарт-костинг, директ-костинг, системи прогнозного і стратегічного обліку);

3) третій варіант побудований на використанні управлінських планів рахунків витрат і

Таблиця 1. Альтернативні показники діяльності для центрів витрат

№	Центри витрат	Основні показники діяльності (за даними бухгалтерського обліку)	Рахунок обліку	Критерій введення субрахунку аналітичного обліку
1	Витрати основного виробництва	Прямі виробничі витрати	23	За місцями виникнення та елементами витрат
		Розподілені та нерозподілені загальновиробничі витрати	91	
		Фактична собівартість продукції	27	За видами продукції
2	Витрати допоміжного виробництва	Прямі виробничі витрати	23	За місцями виникнення та елементами витрат
		Розподілені та нерозподілені загальновиробничі витрати	91	
3	Обслуговуюче виробництво	Прямі виробничі витрати	23	За місцями виникнення та елементами витрат
		Розподілені та нерозподілені загальновиробничі витрати	91	
4	Витрати адміністрування	Адміністративні витрати	92	За елементами витрат, структурними підрозділами
5	Витрати на збут	Витрати на збут	93	За елементами, видами продукції

Джерело: [5].

собівартості під час використання функціональних систем (ABC — облік витрат за видами діяльності, PFC — облік витрат на основі руху продукту, GIT — точно в строк, ланцюг цінностей);

4) четвертий варіант передбачає використання структурованих планів рахунків, побудованих на принципах архітектури, що характерно для інтегрованих систем управлінського обліку, які дозволяють використовувати будь-які варіанти організації управління;

5) п'ятий варіант орієнтований на функціонування мережових структурованих планів рахунків, оперативне, тактичне і стратегічне управління, використання показників чистих активів і чистих пасивів в адекватному оцінюванні в цілях подолання кризових явищ [4].

Організація обліку за центрами витрат потребує внесення змін у первинних документах. Водночас у первинних документах повинні знайти відображення:

— дані про місце виникнення витрат: код, шифр або чітка назва, що дадуть змогу безпомилково відображати господарські операції на рахунках обліку;

— інформація про носій витрат: продукція, послуга, замовлення, що допоможуть визначати собівартість кожного носія витрат на будь-якій стадії виробництва;

— особа, відповідальна за певні витрати.

Основою організації обліку витрат за центрами відповідальності є закріплення витрат за керівниками різних рівнів та систематичний контроль за дотриманням кошторисів за кожною відповідальною особою. Як правило, центри відповідальності створюються у відповідності з деталізованою схемою організації підприємства та переліком посадових обов'язків на кожному робочому місці. Якщо під час розробки посадових інструкцій не були повністю враховані по-

треби контролю за витратами, до них вносяться відповідні доповнення [9, с. 125—126]. Кошториси (бюджети) для кожного центру відповідальності складаються тільки на витрати, які безпосередньо контролюються даним працівником, тобто включаються виключно контрольовані статті. Отже, суттєвою є проблема розподілу витрат на контрольовані та неkontrolьовані. Складність такого розподілу зумовлена тим, що значна частина витрат є частково контрольованими. Під час розподілу витрат на контрольовані та неkontrolьовані М.Г. Чумаченко пропонує враховувати два чинники: рівень управління та час. Сутність впливу першого чинника полягає в тому, що витрати, не контрольовані на одному рівні, можуть бути контрольованими на іншому. А питання, які не можуть бути вирішені в короткостроковому часовому періоді, можуть вирішуватися в довгостроковому. На думку вченого, практично повного розподілу витрат на контрольовані та неkontrolьовані можна досягти шляхом досконалого аналізу кожної статті витрат за різними рівнями управління і за різні проміжки часу [9, с. 127].

З метою раціональної організації внутрішньогосподарського обліку за центрами відповідальності доцільно, на нашу думку, розширити класифікацію центрів відповідальності, шляхом відокремлення центрів прямих витрат і частково регульованих непрямих витрат, які відрізняються за своїм функціональним призначенням: центри витрат в яких керівники відповідають лише за ті контрольовані витрати, які можна однозначно пов'язати з конкретним об'єктом калькулювання; центри частково регульованих витрат, в яких керівники відповідають за контрольовані витрати, які не можна пов'язати з об'єктом калькулювання економічно-однорідним шляхом.

Таблиця 2. Аналіз структури і динаміки витрат центрів відповідальності "Витрати"

Статті витрат	Документ первинного обліку	Кошторисні витрати, тис. грн	Фактичні витрати, тис. грн	Відхилення	
				абсолютне, тис. грн	відносне, %
Прямі виробничі витрати		167,8	168,10	0,3	0,2
Матеріали	Лімітно-забірна картка	30,6	31,6	1,0	3,2
Оплата праці виробничого персоналу	Наряди, акти виконаних робіт, розрахунково-платіжна відомість	72,7	74,0	1,3	1,7
Нарахування на заробітну плату ЄСВ	Розрахунок	24,0	34,4	0,4	1,6
Амортизація виробничого обладнання	Відомість нарахування амортизації	12,6	12,7	0,1	0,7
Інші прямі виробничі витрати	Акти виконаних робіт, накладні	27,9	25,4	-2,2	-7,8
Загальновиробничі витрати		125,0	126,1	1,1	0,8
Заробітна плата апарату управління виробництвом	Табель обліку робочого часу, розрахунково-платіжна відомість	65,0	66,8	1,8	2,7
Нарахування на заробітну плату ЄСВ	Розрахунок	19,5	22,1	2,6	13,3
Комунальні послуги для виробничого підрозділу	Акти виконаних робіт	12,3	9,2	-3,1	-25,2
Амортизація необоротних активів, задіяних на обслуговуванні виробництва	Відомість нарахування амортизації	4,0	3,2	-0,8	-20,0
Інші загальновиробничі витрати	Акти виконаних робіт, накладні	24,1	24,8	0,6	2,4

По кожному центру витрат відповідальність відповідних керівників або виконавців встановлюється тільки за контрольованим ними витратами. Під час встановлення контрольованих витрат часто виникають проблеми, оскільки багато витрати можуть контролюватися частково. Так, у разі віднесення витрат до контрольованих і неконтрольованих необхідно враховувати рівень управління та час здійснення витрат. Сутність впливу рівня управління полягає в тому, що одні й ті ж витрати можуть бути неконтрольованими на одному рівні й контрольованими на іншому.

У результаті обробки інформації управлінського обліку створюється внутрішня звітність, яка є важливим інструментом контролю. Періодичність складання внутрішньої звітності, її точність, деталізація і терміни подання індивідуальні для кожного суб'єкта господарської діяльності та залежать від об'єкта і цілей управління. Водночас витрати на підготовку внутрішньої звітності не повинні перевищувати економічний ефект від її використання.

Внутрішня звітність для центрів витрат передбачає моніторинг раціонального використання виробничих ресурсів: відслідковуються правильність списання витрат та оперативність погашення зобов'язань перед працівниками, сторонніми підприємствами та установами, що виникають у процесі діяльності центрів витрат.

Менеджмент організації діяльності центрів відповідальності обумовлює одночасне застосування аналітичних процедур фінансового та

управлінського аналізу, тобто проведення фінансово-управлінського аналізу (ФУА).

Метою ФУА діяльності центрів витрат є отримання інформації для прийняття рішень з питань управління витратами: вивчення ефективності технології виробничого процесу; оцінка та обґрунтування раціональності використання виділених для центру виробничих ресурсів; розробка основних принципів та орієнтирів ресурсозбереження; оперативне виявлення чинників, що впливають на відхилення фактичних показників використання виробничих ресурсів від запланованих кошторисом; обґрунтування впливу отриманих результатів аналізу на виробничий процес. Об'єктом ФУА діяльності центрів витрат є процеси використання виробничих ресурсів: технічних, технологічних, кадрових, фінансових, нематеріальних та ін. [5].

Для виявлення відхилень у виконанні планових показників витрат за елементами (або місцями виникнення) можливо із застосуванням структурно-динамічного аналізу. Приклад структурно-динамічного аналізу наведено в таблиці 2.

За результатами відхилень з таблиці 2 необхідно передусім:

- перевірити правильність нарахування витрат (за формальними та фактичними ознаками);

- зіставити отримані відхилення з виконанням плану з випуску продукції;

- з'ясувати вплив збільшення частки загальновиробничих витрат у собівартості гото-

вої продукції на якісні та кількісні показники випуску;

— у разі підтвердження обґрунтованості отриманих відхилень внести коригування в кошторис витрат центру на наступний звітний період.

Якість роботи центру відповідальності в системі управлінського обліку оцінюється двома показниками: результативністю й ефективністю.

Результативність — це ступінь досягнення центром відповідальності поставленої мети (результати виконання мети).

Ефективність — це виконання заданого обсягу робіт під час мінімального використання виробничих ресурсів або максимальне виконання обсягу робіт при заданому розмірі ресурсів.

Результативність характеризується ступенем задоволення потреб зацікавлених сторін, а ефективність є критерієм того, як саме з економічної точки зору використовуються ресурси суб'єкта господарської діяльності для забезпечення певного рівня задоволення зацікавлених сторін.

Критерії, використані в оцінці діяльності центрів відповідальності, можуть бути розділені на фінансові та нефінансові показники. До фінансових показників належать розмір прибутку, показник рентабельності активів, залишковий прибуток, економічна додана вартість. Нефінансові показники визначаються як фактори, від яких залежить діяльність центрів відповідальності, — якість продукції (робіт, послуг), продуктивність, рівень задоволення споживачів тощо. За допомогою фінансових показників суб'єкт господарювання оцінює результати минулої діяльності підрозділів, а нефінансові показники дозволяють спрогнозувати результати їх майбутньої роботи.

ВИСНОВОК

Організація системи управлінського обліку на підприємствах за центрами відповідальності і місцями виникнення витрат дозволить вирішити два основних завдання: 1) забезпечити контроль за ефективною роботою окремих підрозділів для зіставлення отриманих доходів і витрат по кожному з них; 2) підвищити точність та ступінь деталізації облікових даних, процесу калькулювання собівартості продукції, особливо на тих підприємствах, які випускають великий асортимент продукції.

Література:

1. Атамас П.Й. Управлінський облік. К.: ЦНА, 2006. 440 с.

2. Бухгалтерський управлінський облік: підручник / за ред. д. е. н., проф., Ф. Ф. Бутин-

ця. 3-тє вид., доп. і перероб. Житомир: ПП "Рута", 2005. 480 с.

3. Голов С.Ф. Управлінський облік. К.: Лібра, 2003. 704 с.

4. Кузнецова Е.В. Методология формирования системы планов счетов управленческого и стратегического учета. Вестник Ростовского государственного экономического университета "РИНХ". 2009. № 2. С. 273—280.

5. Левицька С. Практичні аспекти впровадження управлінського обліку (на прикладі центрів відповідальності "Витрати"). Бухгалтерський облік і аудит. 2011. № 6. С. 34—44.

6. Партин Г.О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій. К.: УБС НБУ, 2008. 219 с.

7. Пушкар М.С. Розробка систем обліку. Тернопіль: Карт-бланш, 2003. 198 с.

8. Чумаченко Н.Г. Развитие управленческого учета в Украине. Світ бухгалтерського обліку. 1999. № 10. С. 2—9.

9. Чумаченко Н.Г. Учет и анализ в промышленном производстве США. М.: Финансы, 1971. 240 с.

References:

1. Atamas, P.Y. (2006), *Upravlins'kyj oblik [Managerial Accounting]*, TsNL, Kyiv, Ukraine.

2. Butynets, F.F. (2005), *Bukhhalters'kyj upravlins'kyj oblik [Accounting management]*, 3rd ed, PE "Ruta", Zhytomyr, Ukraine.

3. Golov, S.F (2003), *Upravlins'kyj oblik [Managerial Accounting]*, Libra, Kyiv, Ukraine.

4. Kuznetsova, E.V. (2009), "Methodology for the formation of a system of plans of accounts for managerial and strategic accounting", *Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta "RiNH"*, vol. 2, pp. 273—280.

5. Levitskaya, S. (2011), "Practical aspects of implementation of management accounting (for example, the centers of responsibility "Costs")", *Bukhhalters'kyj oblik i audit*, vol. 6, pp. 34—44.

6. Partin, G.O. (2008), *Upravlinnia vytratamy pidpryemstva: kontseptual'ni zasady, metody ta instrumentarij [Enterprise Cost Management: Conceptual Foundations, Methods and Tools]*, UBS NBU, Kyiv, Ukraine.

7. Pushkar, M.S. (2003), *Rozrobka system obliku [Development of accounting systems]*, Carte blanche, Ternopil, Ukraine.

8. Chumachenko, N. G. (1999), "Development of management accounting in Ukraine", *Svit bukhalters'koho obliku*, vol. 10, pp. 2—9.

9. Chumachenko, N. G. (1971), *Uchet i analiz v promyshlennom proizvodstve SShA [US Accounting and Analysis]*, Finance, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019 р.

УДК 338.439.223

Ю. М. Марчук,
к. с.-г. н., завідувач кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-1184-261X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.25

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ СТИМУЮЮЧОГО ТИПУ: ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИ

Yu. Marchuk,
PhD in Agricultural Sciences, head of the Department of botany, dendrology
and forest selection, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM OF FOREST MANAGEMENT OF STIMULATING
TYPE: TASKS, FUNCTIONS AND METHODS

Встановлено, що наявний фінансово-економічний механізм лісогосподарювання охоплює низку рудиментів командно-адміністративної економіки та перехідного періоду, тому потребує трансформації у механізм стимулюючого типу, який функціонує у високорозвинених країнах та країнах постсоціалістичного табору. У статті обґрунтовується доцільність формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу, який оперуватиме набором методів, важелів та інструментів, що спонукатиме державні та комунальні лісогосподарські підприємства максимальною мірою забезпечувати у виробничо-господарській діяльності дотримання принципів невиснажливого та збалансованого лісокористування.

Встановлено, що основними методами такого механізму мають виступати: цільове бюджетне фінансування, фіскальне стимулювання, бюджетне та позабюджетне відшкодування втрат лісогосподарського виробництва, створення фондів розвитку лісового господарства, застосування програмно-цільового методу фінансування розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу.

Обґрунтовано, що важливим завданням фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу є застосування комплексу інструментів, які закладуть необхідні стимули для постійних лісокористувачів стосовно введення додаткових потужностей глибокої переробки деревини та збільшення виробництва готової продукції, яка користується підвищеним попитом на ринку виробів з деревини. У статті встановлено, що одним з основних завдань такого механізму виступає створення відповідних інституціональних та інвестиційних умов для відновлення лісових ресурсів, особливо у лісодефіцитних регіонах, а також збереження видового та ландшафтного біорізноманіття лісів.

Доведено, що в умовах децентралізації важливою складовою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є наявність інструментів, які стимулюватимуть органи місцевого самоврядування виділяти кошти на ведення лісового господарства. Встановлено, що доцільність нарощення обсягів фінансування лісогосподарської діяльності за рахунок коштів місцевих бюджетів також пов'язана з відсутністю в останні роки видатків Державного бюджету України на вказані цілі.

It is established that the existing financial and economic mechanism of forestry management covers a number of rudiments of the command and administrative economy and the transition period. Therefore, it requires transformation into a mechanism of stimulating type, which operates in highly developed countries and countries of the post-socialist camp. The article substantiates the expediency of forming a financial and economic mechanism of a stimulating type, which will operate with a set of methods, levers and tools, which will encourage state and municipal forestry enterprises to ensure compliance with the principles of sustainable and balanced forest management in the production and economic activities to the maximum extent.

It is established that the main methods of such a mechanism should be: targeted budget financing, fiscal incentives, budgetary and extra-budgetary compensation of losses of forestry production, the creation of funds for the development of forestry, the application of the program-target method of financing the expanded reproduction of the resource potential.

It is proved that an important task of financial and economic mechanism of forest management of stimulating type is the use of a set of tools that will provide the necessary incentives for permanent forest users in relation to the introduction of additional capacities for deep processing of timber and increase production of finished products which is in high market demand of wood products. The article establishes that one of the main tasks of such a mechanism is the creation of appropriate institutional and investment conditions for the restoration of forest resources, especially in the forest-deficit regions, as well as the preservation of species and landscape biodiversity of forests.

It is proved that in the conditions of decentralization, an important component of the financial and economic mechanism of forestry is the availability of tools that will stimulate local governments to allocate funds for forestry. It is established that the expediency of increasing the volume of financing of forestry activity at the expense of local budgets is also connected with the absence in the last years of expenditures of the State Budget of Ukraine for the stated purposes.

Ключові слова: фінансово-економічний механізм, фінансове стимулювання, програмно-цільовий метод, інвестиції, місцеві бюджети.

Key words: financial and economic mechanism, fiscal stimulation, program-targeting method, investments, local budgets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Консервація низки проблем еколого-економічної ефективності лісогосподарювання значною мірою пов'язана з відсутністю сучасного фінансово-економічного механізму ведення лісового господарства, який охоплював би комплекс прямих та непрямих фінансових та фінансово-кредитних регуляторів, що спонукали б постійних лісокористувачів результативніше використовувати наявний лісоресурсний потенціал та збільшувати обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю. Нинішній формат фінансово-економічного механізму лісогосподарювання оперує обмеженим набором методів, важелів та інструментів, що не закладає достатніх стимулів для державних та комунальних лісогосподарських підприємств максимальною мірою забезпечувати у виробничо-господарській діяльності дотримання принципів невиснажливого та збалансованого лісокористування. Це в свою чергу породжує ланцюг проблем, пов'язаних із забезпеченням належної повноти насаджень та своєчасним здійсненням лісогосподарських заходів. Тобто важливим завданням теорії та методології економіки лісокористування сьогодні виступає формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу, який спонукатиме по-

стійних лісокористувачів використовувати весь спектр виробничо-технічних, організаційно-економічних та лісогосподарських заходів для забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та максимізації прибуткових надходжень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Удосконаленню теоретико-методологічного підґрунтя формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання присвячена значна кількість праць вітчизняних вчених, в яких аналізується ефективність застосування окремих методів та інструментів цього механізму [1; 3; 5]. Особливий наголос робиться на доцільності розширення набору бюджетно-податкових важелів впливу на діяльність постійних лісокористувачів, зокрема в частині адекватного вилучення та справедливого розподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, формування спеціальних фондів відновлення, відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу, надання фінансових преференцій суб'єктам лісогосподарського підприємництва, які застосовують інноваційні технології лісорозведення та лісовирощування [4; 7]. В окремих публікаціях аналізується доцільність більш широкого застосування фінансово-кредитних важелів та інструментів [2; 6] для усунення інвестиційного дефіциту у лісогосподарському виробництві та

створення умов для комплексної модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничої бази лісгосподарських підприємств.

Однак недостатньо сформованими є підходи до трансформації наявного фінансово-економічного механізму лісгосподарювання, який охоплює низку рудиментів командно-адміністративної економіки та перехідного періоду, у механізм стимулюючого типу, на кшталт того, який функціонує у високорозвинених країнах та країнах постсоціалістичного табору, що вдало провели комплекс системних та структурних перетворень у лісовому секторі національних економік. Також не прослідковується наявність цілісних підходів стосовно формування інституціонального підґрунтя функціонування фінансово-економічного механізму лісгосподарювання на місцевому рівні, щоб залучити у процес фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісів кошти бюджетів місцевого самоврядування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування завдань, виокремлення функцій та методів фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу з урахуванням наслідків та перспектив децентралізації влади і реформи місцевого самоврядування, існуючого стану інвестиційного забезпечення реалізації лісгосподарських та лісоохоронних проектів та базових трендів екологізації лісівництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність закладення сучасних імперативів невиснажливого та збалансованого лісокористування в діяльність постійних лісокористувачів зумовила потребу у переформатуванні існуючого фінансово-економічного механізму лісгосподарювання в сторону умонтування в його структуру комплексу стимулюючих підойм та інструментів, що спонукатимуть суб'єктів лісгосподарського підприємництва максимальною мірою використовувати сучасні способи розширеного відтворення лісової складової природного багатства України. Виходячи з попереднього досвіду та враховуючи сучасні тренди розвитку лісової галузі у високорозвинених країнах та країнах постсоціалістичного табору, які вдало реформували лісовий сектор, важливою складовою інституціональної архітекτονіки розвитку лісгосподарського комплексу виступає формування фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу (рис. 1).

Одним з основних завдань такого механізму виступає створення відповідних інституціональних та інвестиційних умов для відновлення лісових ресурсів, особливо у лісодефіцитних регіонах, а також збереження видового та ландшафтного біорізноманіття лісів, що сприятиме максимізації екосистемних послуг, що продукуються лісовими біогеоценозами. Саме такий механізм має закласти фундаментальні передумови для масового впровадження технологій екологічно орієнтованого лісівництва у практику ведення лісового господарства, щоб усунути рецидиви виснажливого та розбалансованого використання лісоресурсного потенціалу. Прикметною рисою фінансово-економічного механізму лісгосподарювання має виступати досягнення завдання, яке передбачає підвищення рівня комплексності використання усіх ресурсів, зокрема несировинних, та корисностей лісу, що є вагомим резервом підвищення рівня капіталізації лісгосподарського бізнесу загалом.

Важливим завданням фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу є застосування комплексу інструментів, які закладуть необхідні стимули для постійних лісокористувачів стосовно введення додаткових потужностей глибокої переробки деревини та збільшення виробництва готової продукції, яка користується підвищеним попитом на ринку виробів з деревини. Виходячи з кращих практик ведення лісового господарства, зокрема сусідніх країн, чи не основним завданням формування нової конструкції фінансово-економічних регуляторів впливу на постійних лісокористувачів є інституціоналізація інструментів та регуляторних підойм, які мотивуватимуть державні та комунальні лісгосподарські підприємства переходити на поступово-вибірковий принцип лісокористування та розширювати площі природного поновлення лісів.

Водночас функціонування фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу має бути зорієнтованим на забезпечення конструктивної взаємодії між усіма ланками лісопродуктового ланцюга, чого можна досягти через виконання цим механізмом ряду функцій, пов'язаних як із упорядкуванням управлінської вертикалі лісгосподарювання, створенням сучасної системи контролю за станом лісів, формуванням надійних каналів залучення інвестицій у сировинний та переробний сегмент лісового сектора національної економіки. Перманентне умонтування все

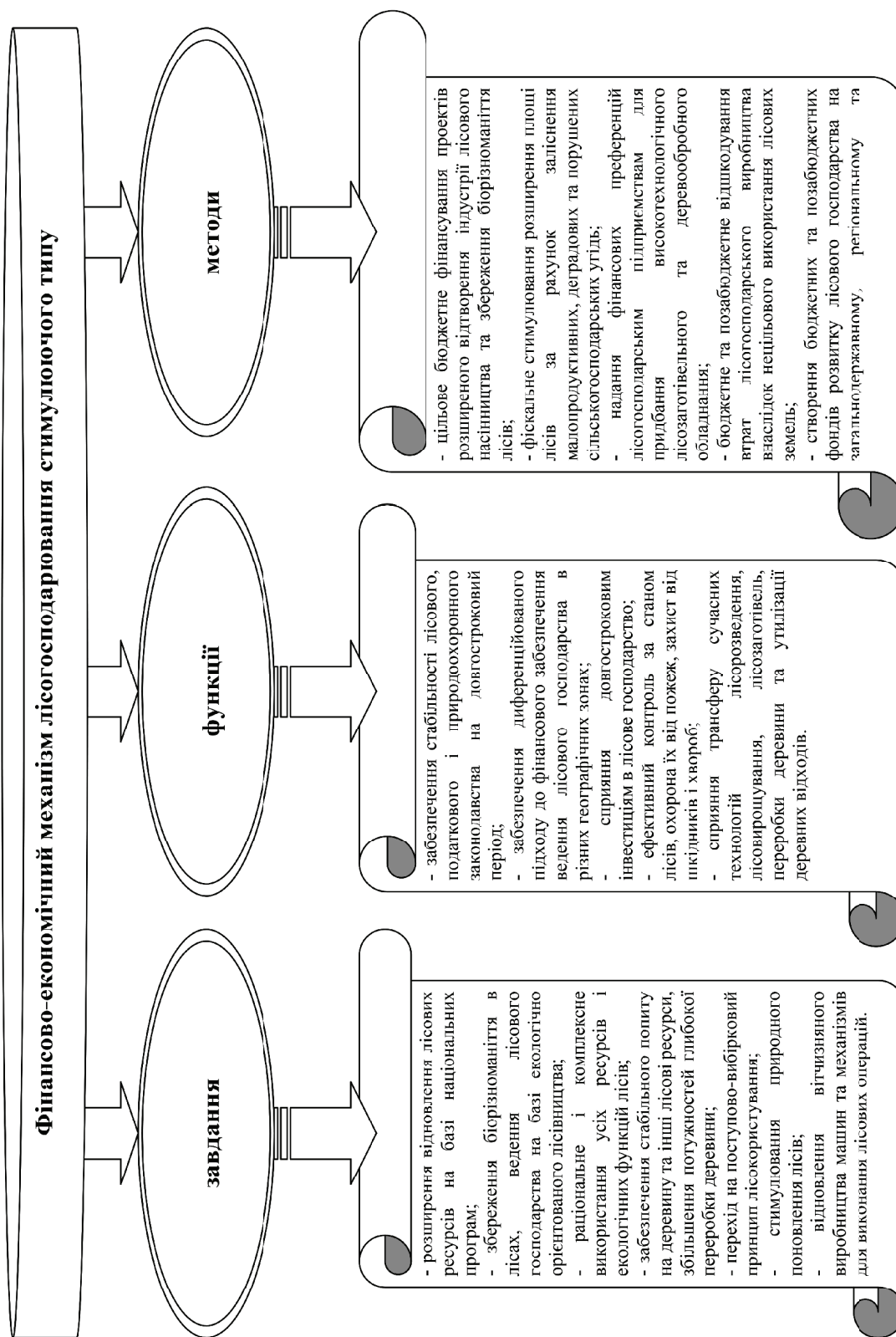

Рис. 1. Завдання, функції та методи фінансово-економічного механізму лісгосподарювання

нових регуляторів у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання не має порушувати загалом стабільність лісового, податкового та природоохоронного законодавства, в першу чергу у довгострокову періоді, щоб у потенційних інвесторів не сформувалася думка про відсутність прозорих та зрозумілих правил гри у сфері вітчизняного лісогосподарського виробництва.

Більше того, періодичні трансформації магістральних елементів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання мають відштовхуватися від необхідності збереження диференційованого підходу до фінансового забезпечення ведення лісового господарства в різних географічних зонах, щоб усунути прояви виникнення тотального дефіциту в діяльності лісогосподарських підприємств, передусім чергу підприємств Півдня та Сходу. Направленість стимулюючих розширене відтворення лісоресурсного потенціалу підойм має водночас забезпечувати перманентний трансфер сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель, переробки деревини та утилізації деревних відходів.

Результативність функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу на пряму залежить від такого набору методів, які, з однієї сторони, забезпечують надходження фінансових ресурсів для відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів і розбудови лісогосподарської інфраструктури, а з іншої — здійснюють ув'язку довгострокових пріоритетів розвитку лісового господарства з наявним ресурсним забезпеченням. У нинішніх умовах підвищення продуктивності лісових земель на пряму пов'язане з розширеним відтворенням індустрії лісового насінництва та збереження біорізноманіття лісів, що потребує використання методів цільового бюджетного фінансування, оскільки незважаючи на високу екологічну значимість такого роду проектів, термін їх окупності є надзвичайно тривалим, що не є привабливим для приватного бізнесу.

Виходячи з того, що в Україні є значні резерви для підвищення рівня лісистості країни загалом і тим самим зниження рівня розораності територій, має бути інституціоналізованим такий метод, як фіскальне стимулювання розширення площі лісів за рахунок заліснення малопродуктивних, деградованих та порушених сільськогосподарських угідь. Такий метод стимулювання спрямовуватиметься як на власників земельних паїв, так і на суб'єкти

аграрного підприємництва і спонукатиме їх заліснювати ту частину сільськогосподарських угідь, яка не відзначається високим рівнем родючості та підділася природній ренатуралізації.

Враховуючи сучасну інвестиційну спроможність переважної більшості державних лісогосподарських підприємств, масова модернізація лісозаготівельного та деревообробного обладнання цих господарюючих суб'єктів є нереальною. Тому надати додаткових імпульсів технічному переозброєнню виробничо-технічної бази постійних лісокористувачів зможе такий метод стимулювання, як надання фінансових преференцій в разі придбання високотехнологічного лісозаготівельного та деревообробного обладнання. Значні площі лісових земель, які перебувають у постійному користуванні державних та комунальних лісогосподарських підприємств, піддалися еколого-деструктивному та природо-руйнівному впливу, що звузило ареал відтворення лісів. Компенсація такого роду збитків для лісогосподарських підприємств має відбуватися через бюджетне та позабюджетне відшкодування втрат лісогосподарського виробництва внаслідок нецільового використання лісових земель.

Враховуючи інституціональну невпорядкованість ринкової інфраструктури у лісовому секторі, у короткостроковій перспективі найбільш надійним методом фінансового забезпечення процесів відновлення, відтворення та охорони лісів виступає створення бюджетних та позабюджетних фондів розвитку лісового господарства на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Фонди розвитку лісового господарства, створені у бюджетах відповідного таксономічного рівня, будуть наповнюватися за рахунок спрямування частини рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, земельного податку за лісові землі, відрахувань лісогосподарських підприємств та інших внесків. Водночас найвищий рівень ефективності освоєння фінансових ресурсів у лісовому господарстві буде забезпечуватися за умови чіткої ув'язки пріоритетів екологізації та раціоналізації лісокористування з наявними ресурсними можливостями, що найбільшою мірою буде досягатися на основі використання програмно-цільового методу фінансування розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, зокрема через розробку національних, регіональних та місцевих програм розвитку лісового господарства.

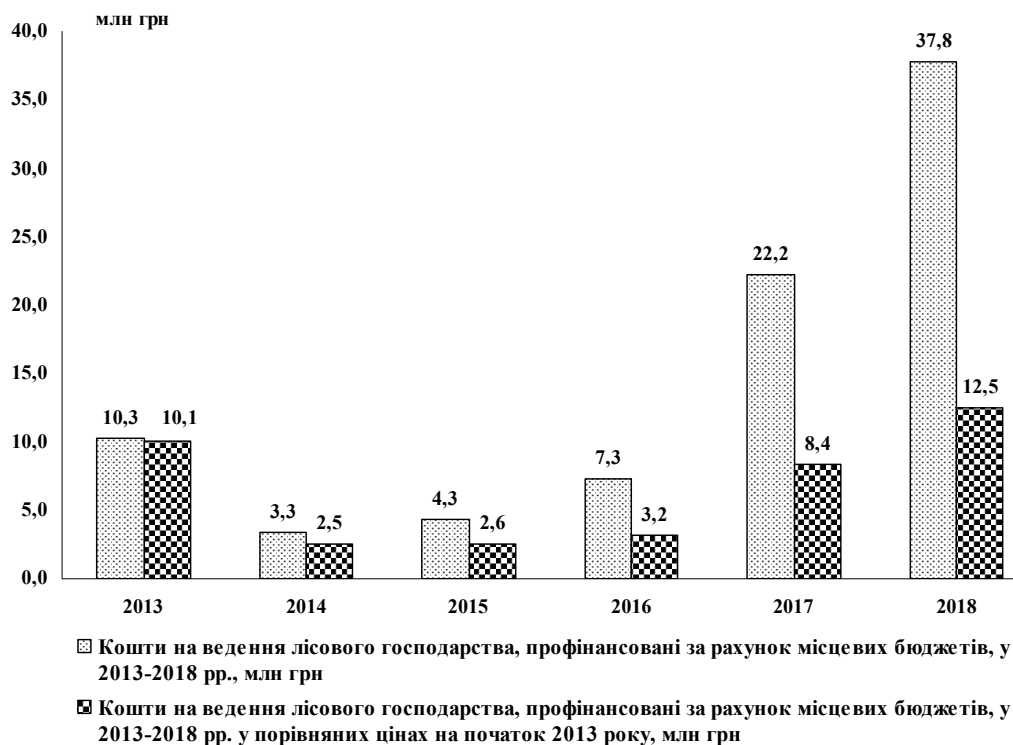

Рис. 2. Динаміка коштів, спрямованих на ведення лісового господарства, профінансованих за рахунок місцевих бюджетів у 2013—2018 рр., млн грн

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

В умовах децентралізації важливою складовою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є наявність інструментів, які стимулюватимуть органи місцевого самоврядування виділяти кошти на ведення лісового господарства. Доцільність нарощення обсягів фінансування лісогосподарської діяльності за рахунок коштів місцевих бюджетів також пов'язана з відсутністю в останні роки видатків Державного бюджету України.

За період 2013—2015 рр. у динаміці спрямованих на ведення лісового господарства коштів, профінансованих за рахунок загального фонду Державного бюджету України, спостерігається низхідна тенденція, а в 2016—2018 рр. вони взагалі відсутні. Якщо у 2013 році на ведення лісового господарства з держбюджету було виділено 447,7 млн грн, у 2014 році — 330,6 млн грн, то у 2015 році — 251,3 млн грн. Згортання обсягів бюджетного фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів переклало весь тягар фінансування ведення лісового господарства на власні кошти постійних лісокористувачів. Відсутність фінансування потреб ведення лісового господарства за рахунок держбюджету супроводжувалося незначним збільшенням в

останні роки обсягів фінансування за рахунок місцевих бюджетів (рис. 2).

Якщо у 2013 році номінальна величина коштів на ведення лісового господарства, профінансованих за рахунок місцевих бюджетів, становила 10,3 млн грн, у 2014 році — 3,3 млн грн, у 2016 році — 7,3 млн грн, у 2017 році — 22,2 млн грн, то у 2018 році — 37,8 млн грн. Тобто у 2018 році порівняно з 2013 роком обсяги коштів на ведення лісового господарства, профінансованих за рахунок місцевих бюджетів, збільшилися більш як в три рази.

У динаміці коштів місцевих бюджетів, спрямованих на ведення лісового господарства, у порівнянних цінах за період 2013-2018 рр. значного зростання не спостерігається. Незначна величина коштів місцевих бюджетів, спрямованих на ведення лісового господарства в загальнонаціональному масштабі пояснюється тим, що це джерело для фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів використовується лише в окремих регіонах.

Зокрема у 2015 році найбільша сума коштів з місцевих бюджетів державним лісогосподарським підприємствам на ведення лісового господарства виділялася у Вінницькій

(166,7 тис. грн), Полтавській (3,3 млн грн), Сумській (233 тис. грн), Тернопільській (188 тис. грн) областях. У 2018 році коштів з місцевих бюджетів державним лісгосподарським підприємствам на ведення лісового господарства найбільше виділялося у Вінницькій (160 тис. грн), Полтавській (3,5 млн грн), Сумській (595 тис. грн), Запорізькій (7,4 млн грн), Кіровоградській (2,7 млн грн) областях. Перспективна модель фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу має охоплювати комплекс підойм, спрямованих на підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування фінансувати процеси відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Нарощення обсягів фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів значною мірою залежить від формування фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу, який охоплюватиме комплекс завдань, функцій та методів, зорієнтованих на диверсифікацію джерел фінансового забезпечення потреб лісового господарства, використання різноманітних способів впливу на постійних лісокористувачів в частині надання фінансових преференцій за умови модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничо-технічної бази лісозаготівель та деревообробки, запровадження сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування та переробки деревини, підвищення рівня комплексності використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу. Важливою складовою фінансово-економічного механізму лісгосподарювання стимулюючого типу в умовах децентралізації є застосування комплексу інструментів та важелів, які спонукатимуть органи місцевого самоврядування фінансувати процеси відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів.

Література:

1. Бойко Я.М. Фінансово-економічний механізм розвитку лісового господарства регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2011. № 33. Ч 3. С. 16—19.
2. Дзюбенко О.М., Рошкевич В.Ф. Диверсифікація джерел інвестиційного забезпечення лісового сектору України: секторальні особливості. Наукові праці НДФІ. 2016. Вип. 4. С. 113—123.

3. Ільницька-Гикавчук Г.Я. Фінансовий механізм екологічно збалансованого лісокористування: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.06 / Г.Я. Ільницька-Гикавчук; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне, 2009. 20 с.

4. Карпук А.І. Економічне регулювання лісокористування в ринкових умовах: [монографія] / А.І. Карпук. — Луцьк: Твердиня, 2012. — 492 с.

5. Карпук А.І., Дзюбенко О.М. Фінансово-економічне регулювання лісокористування як важлива передумова нарощення інвестицій у відтворення лісоресурсного потенціалу. Агросвіт. 2017. № 7. С. 3—11.

6. Шубалий О.М. Тенденції та механізм стимулювання поглибленої лісопереробки. Економічний форум. 2016. № 1. С. 115—123.

7. Шумлянський Б.В. Фінансове забезпечення як підґрунтя формування інвестиційного середовища розвитку лісового сектору. Інвестиції: практика та досвід: науково-практичний журнал. 2015. № 15. С. 61—66.

References:

1. Boyko, Ya.M. (2011), "Financial and economic mechanism of forestry development in the region", *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu Seriya ekonomika*, vol. 33, no. 3, pp. 16—19.
2. Dziubenko, O.M. and Roshkevych, V.F. (2016), "Diversification of Ukrainian forestry investment sources: sectoral features", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 4, pp. 113—123.
3. Il'nytska-Hykavchuk, H.Ya. (2009), "Financial mechanism of ecologically balanced forest management", Ph.D. Thesis, Economy, *Natsionalnyi universytet vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannya*. Rivne, Ukraine.
4. Karpuk, A.I. (2012), *Ekonomichne rehulyuvannya lisokorystuvannya v rynkovykh umovakh* [Economic regulation of forest management under the market conditions], *Tverdinya*, Luts'k, Ukraine.
5. Karpuk, A.I. and Dziubenko, O.M. (2017), "Financial and economic regulation of forestry management key factor to increase investments in forest and resource potential restoration", *Ahrosvit*, vol. 7, pp. 3—11.
6. Shubalyj, O.M. (2016), "Trends and mechanism for stimulating in-depth forest processing", *Ekonomichnyj forum*, vol. 1, pp. 115—123.
7. Shumlians'kyj, B.V. (2015), "Financial support as a basis formation of investment environment forest sector", *Investytsii: praktyka ta dosvid: nauково-praktychnyj zhurnal*, vol. 15, pp. 61—66. *Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.*

УДК 338.43:637.05/.07(477)

І. М. Кирилюк,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси

ORCID ID: 0000-0003-3365-7239

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.32

РОЗВИТОК НОРМАТИВНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

I. Kyryliuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Management

and Economic Security Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

DEVELOPMENT OF REGULATORY APPROACHES TO THE FORMATION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS FOR LIVESTOCK PRODUCTS

У статті систематизовано етапи еволюції теорії і методології управління якістю. Виявлено передумови та ключові чинники розвитку нормативних підходів до управління якістю. Розкрито специфіку розвитку систем управління якістю продукції тваринництва. Представлено ієрархічну структуру стандартів якості, які включають довідкові стандарти, стандарти подібності, стандарти сумісності та стандарти етикету. Виявлено, що процес розвитку нормативного управління якістю бере свій початок від застосування метрологічних стандартів. Потреба у них з'явилась із розвитком товарного виробництва. Поширення метрологічних стандартів зумовило виникнення перших стандартів подібності. Їх застосування дозволило уніфікувати вимоги до якості продукції, поглибити поділ праці та знизити витрати виробництва. Показано особливості застосування нормативів подібності у сфері стандартизації робочих операцій. Підкреслено важливість підприємницької ініціативи в установленні стандартів шляхом узагальнення кращих практик. Визначено методичні засади сучасної концепції управління якістю. Обґрунтовано ключові елементи переходу від принципів контролю якості до принципів управління якістю. Викладено ідею взаємозалежності трьох аспектів процесу забезпечення якості: планування якості, покращення якості та управління якістю. Сформульовано базові засади економічного підходу до забезпечення якості продукції тваринництва. Доведено, що підвищення якості одночасно зумовлює і вищу продуктивність праці. Розкрито основні аспекти нормативного управління якістю у сфері виробництва й переробки продукції тваринництва. Викладено основний зміст та період набуття чинності в Україні останніх версій міжнародних стандартів ISO серії 9000. Удосконалено методичні аспекти економіки якості в напрямі ідентифікації витрат і втрат унаслідок споживання населенням низькоякісної продукції тваринництва та продуктів харчування тваринного походження. Авторський підхід до формування систем управління якістю продукції тваринництва базується на комплексному підході, який забезпечує раціональне співвідношення таких елементів: ресурси — ефект — якість життя — стан навколишнього середовища. Відзначено, що ключовим елементом якості продукції тваринництва є її безпечність. Небезпечна для здоров'я людини продукція не може вважатися якісною. Охарактеризовано останні стандарти серії ISO 22000 та показано специфіку їх застосування в Україні. Висвітлено ключові положення стандарту ISO 22002-3:2011 "Програми-передумови безпечності харчових продуктів. Частина 3. Сільське господарство", застосування якого стає базовою передумовою гарантування безпечності продукції тваринництва. Оскільки цей стандарт ще не затверджено в Україні як національний, то залишаються не регламентованими процеси розроблення і впровадження програм-передумов безпечності продукції у вітчизняному тваринництві.

In this scientific article the stages of evolution of the theory and methodology of quality management have been systematized. Preconditions and key factors of the development of normative approaches to quality management have been revealed. The specificity of the development of the systems of quality management of livestock products have been revealed. The hierarchical structure of quality standards, which include Reference Standards, Similarity Standards, Compatibility Standards, and Etiquette Standards, is presented. It has been revealed that the process of development of normative quality management originates from the application of metrological standards. The need for them came with the development of commercial production. The proliferation of metrological standards led to the emergence of the first standards of similarity. Their application made it possible to unify the requirements for product quality, to deepen the division of labor and to reduce production costs. The specific aspects of application of similarity standards in the field of standardization of work operations have been shown. The importance of entrepreneurial initiative in setting standards by generalizing best practices is emphasized. Methodical foundations of modern concepts of quality management have

been defined. The key elements of the transition from quality control principles to quality management principles have been substantiated. We have presented the idea of the interdependence of three aspects of the quality provision process: quality planning, quality improvement and quality management. The basic principles of economic approach to quality provision of livestock products have been formulated. It has been proved that quality improvement at the same time causes higher productivity. The basic aspects of normative quality management in the sphere of production and processing of livestock products have been revealed. The main content and the period of the latest versions of international standards of the ISO 9000 series taking effect in Ukraine have been outlined. The methodological aspects of the economics of quality concerning the identification of costs and losses due to consumption of low quality livestock products and animal products by the population have been improved. The author's approach to the formation of livestock production quality management systems is based on a comprehensive approach that provides a rational correlation of the following elements: resources — effect — quality of life — state of the environment. It has been noted that the key element of the quality of livestock products is their safety. Products that are dangerous to human health cannot be considered of high quality. The latest standards of the ISO 22000 series have been described and the specific aspects of their application in Ukraine have been shown. We have identified the key provisions of ISO 22002-3: 2011 "Food safety prerequisites. Part 3. Agriculture", the application of which is the basic prerequisite for provision of the safety of livestock products. As this standard has not yet been approved in Ukraine at the national level, the processes of developing and implementing prerequisites for the safety of products in domestic livestock is not being regulated.

Ключові слова: якість, система управління якістю, продукція тваринництва, стандарт, безпечність, програма-передумова.

Key words: quality, quality management system, livestock products, standard, safety, prerequisite program.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині зміст і структура категорії "якість продукції тваринництва" постійно ускладнюється, включаючи в себе більшу кількість аспектів (характеристик) — техніко-економічних, організаційно-економічних, філософських, правових, екологічних тощо. Водночас важливу роль як в оцінці різних аспектів якості продукції, так і в процесах забезпечення необхідного якісного рівня у її виробництві та обміні відіграють нормативи та нормативне управління. Для виявлення суті й специфіки нормативних підходів до формування систем управління якістю продукції тваринництва (врахування різних їхніх аспектів) необхідним є дослідження розвитку теорії управління якістю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розкриттю різних аспектів проблеми розвитку систем управління якістю, удосконалення нормативних підходів до управління якістю продукції тваринництва присвятили свої наукові дослідження та публікації такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені: Г. Даффі, П. Девід, Дж. Джуран, К. Ісікава, Ф. Кросбі, Г. Тагуті, Ф. Тейлор, А. Фейгенбаум, Р. Буряк, О. Ковальова, І. Кравченко, Є. Горовець, М. Шаповал та ін. Закономірно, що в центрі уваги дослідників перебувають, по-перше, практичні проблеми загальногосподарського характеру, пов'язані з удосконаленням систем управління якістю загалом; по-друге, різноманітні аспекти забезпечення якості продукції тваринництва на мік-

рорівні, тобто на рівні суб'єктів господарювання.

Проте поза увагою науковців досить часто залишається теоретичний аспект проблеми, у межах здійснюється сутнісне відображення та комплексне обґрунтування принципів, передумов та чинників розвитку нормативних підходів до формування систем управління якістю продукції тваринництва. Без ґрунтовних напрацювань теоретико-методичного характеру, які забезпечують усвідомлення усієї системи взаємозв'язків і взаємозалежностей між елементами нормативного підходу до управління якістю, конкретні практичні рекомендації можуть виявитися нежиттєздатними та відірваними від загальносвітового контексту управління якістю.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація та розкриття передумов і специфіки розвитку нормативних підходів до формування систем управління якістю продукції тваринництва.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для систематизації стадій еволюції методів нормативного управління якістю доцільно скористатися загальною класифікацією стандартів, запропонованою П. Девідом (табл. 1).

Перевагою класифікації П. Девіда є те, що кожен наступний вид стандартів є основою для розробки наступного. Ця класифікація розкриває зростання складності стандартів.

Процес розвитку нормативного управління якістю бере свій початок від застосування

Таблиця 1. Ієрархічна структура стандартів

Вид стандарту	Характеристика стандарту
Довідкові стандарти (Reference Standards)	Стандарти міри ваги, довжини та інших фізичних величин. Для них цілком можливим є існування еталонів. Ці стандарти називають також метрологічними стандартами
Стандарти подібності (Similarity Standards)	Описують номінальне значення та набір можливих відхилень. До них відносять стандарти безпечності продукції (у т.ч. продукції тваринництва), послуг, різноманітних процесів, а також виробничо-технологічну безпеку та санітарні норми
Стандарти сумісності (Compatibility Standards)	Описують рівень сумісності елементів, що взаємодіють (у т.ч. можливість споживання певної продукції окремими категоріями домогосподарств чи індивідів)
Стандарти етикету (Etiquette Standards)	Визначають вичерпний набір протоколів розширення для вже існуючих протоколів (вимог). Стандарти етикету відносять до відкритих (open-ended) стандартів – вони забезпечують взаємозв'язки між протоколами

Джерело: [1].

метрологічних стандартів. Потреба у них з'явилась насамперед із розвитком товарного виробництва. Метрологічні стандарти почали використовуватися за багато тисячоліть до н. е. й отримали практичне застосування в різних сферах, зокрема оподаткуванні. Їхнє активне поширення зумовило виникнення і застосування перших стандартів подібності, що дозволило значно підвищити ефективність виробництва. Так, будинки у місті Чатал-Гююк (6500—5700 до н. е.) будували із саману (різновиду цегли) стандартного розміру. Широке застосування досягнень нормативного підходу до управління, уніфікації та стандартизації дозволило звести такі визначні інженерно-технічні споруди, як єгипетські піраміди.

Ще у XVIII ст. до н. е. правитель Вавилонії Хаммурапі видав звід законів, яким були встановлені й стандартизовані ваги та міри. Мірою розширення і централізації господарських операцій та обміну були розроблені спеціальні уніфіковані зразки, які утворювали єдину систему виміру. Так, китайський імператор Цінь Ши Хуан-ді у 2 ст. до н. е. здійснив економічну уніфікацію імперії, стандартизувавши міри ваги і довжини, валюту (монети), законодавство тощо. Він уніфікував написання ієрогліфів і навіть встановив однакову довжину осей у возів для забезпечення створення єдиної колії на шляхах.

Прикладом нормативного підходу до управління якістю є функціонування знаменитих Римських доріг. Уже в стародавніх законах Дванадцяти таблиць (451—450 до н. е.) містилися норми і вимоги стосовно ширини доріг і дорожньої розмітки (каменів відліку миль). Стародавні римляни досконало володіли способами топографічної зйомки території, межу-

вання, складання карт і широко їх використовували для облаштування сільськогосподарських і міських земель. Вони розробили стандарти якості, методи вимірювань і технології виробництва інструментів. Розвиток стандартизації відіграв ключову роль у розширенні та зміцненні країни, а також став основою багатьох досягнень римлян у їх прагненні до високої якості.

У середньовіччя роль і значення нормативних методів управління якістю в окремих сферах значно зросли. Нормативне регулювання розвивалося на базі стандартів де-факто, які поступово закріплювались як стандарти де-юре та встановлювали головним чином нормативи технологічного процесу виробництва продукції, визначаючи її споживчі характеристики. Як приклад слід навести відомий "Закон про чистоту пива" (1516 р.) — один із найстаріших законів, що регламентують виробництво харчових продуктів з точки зору забезпечення їх якості. Згідно з ним усі пивовари для виробництва пива повинні були використовувати виключно ячмінь, хміль і воду.

Початком міжнародної стандартизації слід вважати прийняття у 1875 р. представниками 19 держав Міжнародної метричної конвенції та створення Міжнародного бюро мір і ваг. Таким чином, у XIX ст. було закріплене важливе положення такого інструменту нормативного управління якістю продукції як стандарти подібності, що дозволило значно уніфікувати вимоги до якості продукції, поглибити поділ праці та знизити витрати виробництва.

Наступним кроком стало застосування нормативних методів управління якістю не лише продукції, а й процесів її виробництва. Ф. Тейлор у своїй праці "Принципи наукового менедж-

Таблиця 2. Розвиток теорії управління якістю

Науковець	Внесок окремих розробників у розвиток теорії управління якістю
Ф. Тейлор	Застосування нормативних методів управління якістю не лише продукції, а й процесів її виробництва. Модель застосування нормативів подібності у сфері стандартизації робочих операцій. Формування моделі еталонної робочої операції та оформлення її у вигляді відповідного стандарту
Г. Форд	Комплексне застосування стандартів подібності у всіх сферах виробництва. Виділення функціонального аспекту якості, що забезпечується шляхом масового використання стандартів подібності
В. Демінг	Розкриття організаційних аспектів забезпечення і контролю якості в межах запропонованих 14 принципів управління. Розроблення сучасної концепції менеджменту якості
Дж. Джуран	Розроблення концепції переходу від принципів контролю якості до принципів управління якістю. Викладення ідеї триаспектності процесу забезпечення якості: планування якості, покращення якості та управління якістю. Формулювання базових засад економічного підходу до забезпечення якості, класифікація витрат на забезпечення якості: витрати на попередження дефектів, витрати на оцінювання якості, витрати (втрати) внаслідок внутрішніх та зовнішніх відмов
А. Фейгенбаум	Розроблення концепції комплексного (тотального) контролю якості (Total Quality Control), яка містить положення щодо системності та взаємозалежності процесів розробки, підтримки і підвищення якості, а також поняття вартості якості. Головна ідея цієї концепції – всеосяжність управління якістю, яка має зачіпати всі стадії створення продукції та всі рівні управлінської ієрархії при реалізації технічних, економічних, організаційних і соціально-психологічних заходів
К. Ісікава	Обґрунтування комплексного циклу якості, доведення ідеї, що якість – це не лише якість продукції, а й якість управління та якість життя. Уведення у світову практику нового оригінального графічного методу аналізу причинно-наслідкових зв'язків, які отримали назву діаграми Ісікави («скелет риби» – Fishbone Diagram), яка увійшла до складу семи простих інструментів контролю якості
Г. Тагуті	Розроблення методології концептуального планування і контролю якості, яка отримала назву «методи Тагуті» (хоча сам Тагуті називав свою концепцію «інжиніринг якості»). Головна її ідея – це підвищення якості з одночасним зниженням витрат. Методологія Тагуті дозволяє проектувати вироби і процеси, не чутливі до впливу чинників, які попередити важко або ж занадто дорого
Ф. Кросбі	Обґрунтування ідеології системи ZD («нуль дефектів»), розкриття принципів (абсолютів), що визначають послідовність дій із забезпечення належної якості продукції. Формулювання принципу «Якість – безкоштовно» (Quality is Free). Доведення, що підвищення якості не вимагає великих витрат, адже насправді підвищення якості одночасно зумовлює і вищу продуктивність

Джерело: систематизовано автором.

жменту" [2] запропонував модель застосування нормативів подібності у сфері стандартизації робочих операцій. Проте комплексне застосування стандартів подібності в усіх сферах виробництва здійснив Г. Форд. У своїй книзі "Моє життя. Мої досягнення", окремий розділ якої (розділ 7 "Що таке стандарти") присвячено нормативному підходу до управління, він наголошував на важливості підприємницької ініціативи в установленні стандартів шляхом узагальнення кращих практик і стандартів де-факто. "Припустимо, наприклад, що урядова комісія... визначила специфікації товарів, які можна назвати стандартами. Пішло б це на користь? Ні найменшою мірою... стандарти, хоча й забезпечуючи, можливо, короточасну економію, зрештою завадили б прогресу, бо підприємці намагалися б пристосовуватись до стандартів, а не до публіки, і людська винахідливість була б не витонченою, а притупленою... Стандартизація що-небудь означає лише в тоді, коли вона уособлює в собі удосконалення" [3, с. 216].

Г. Форд підкреслював, що система нормативного управління повинна формуватися на основі загальнообов'язкових метрологічних стандартів і стандартів подібності, адже вони запобігають виникненню ефекту асиметричності інформації (коли неякісну продукцію у рамках тієї самої класифікації реалізують разом із якісною). Г. Форд виділяв насамперед функціональний аспект якості, що забезпечується шляхом масового використання у виробництві стандартів подібності.

Загалом теорія і методологія управління якістю набула прискореного розвитку в кінці 40-х — на початку 50-х рр. XX ст. У цей період американський "гуру якості" В. Демінг одним із перших розкрив організаційні аспекти забезпечення і контролю якості [4]. Дослідження і методичні розробки В. Демінга покладені в основу сучасної концепції управління якістю.

Вагомим внеском у розкриття теоретико-методичних аспектів забезпечення якості стало обґрунтування Дж. Джураном концепції переходу від принципів контролю якості до принципів управління якістю (у 1951 р. ним було викладено ідею триаспектності процесу забезпечення якості: планування якості, покращення якості та управління якістю). Дж. Джуран є автором концепції щорічного поліпшення якості.

Дж. Джураном сформульовано базові засади економічного підходу до забезпечення якості. Більшість фахівців до Джурана висвітлювали лише окремі аспекти вартісного виміру забезпечення якості. Ним уперше були ґрунтовно класифіковані витрати на забезпечення якості, виділені такі основні їх категорії: "витрати на попередження дефектів, витрати на оцінювання якості, витрати (втрати) внаслідок внутрішніх і зовнішніх відмов" [4].

Новою філософією у сфері управління якістю стала запропонована відомим американським фахівцем А. Фейгенбаумом концепція комплексного (тотального) контролю якості (Total Quality Control), яка містила положення щодо системності та взаємозалежності процесів розробки, підтримки та підвищення якості, а також поняття вартості якості. Головне положення цієї концепції — всеосяжність управління якістю, яка має зачіпати всі стадії створення продукції та всі рівні управлінської ієрархії під час реалізації технічних, організаційних, економічних і соціально-психологічних заходів.

Принципи, що визначають послідовність заходів із забезпечення якості продукції, були ґрунтовно розкриті розробником концепції "нуль дефектів" Ф. Кросбі. Розв'язуючи проблему вартісного оцінювання якості, Ф. Кросбі висловив відомий нині афоризм: "Якість — безкоштовно" (Quality is Free). Він обґрунтував тезу, що забезпечення та підвищення якості не вимагає значних витрат, адже підвищення якості "одночасно зумовлює і вищу продуктивність (знижуються витрати, пов'язані з усуненням дефектів, відкликанням неякісної продукції, запобіганням поверненню продукції споживачем тощо)" [5; 6].

Розвиток загальної теорії та методології управління якістю та внесок окремих її розробників систематизовано в таблиці 2. Такий розвиток зумовив революційні зміни в процесах забезпечення якості на рівні окремих держав. Спостерігалось посилення наукових досліджень з проблем забезпечення якості, а також уваги до цієї проблеми з боку урядів розвинених країн світу.

Відзначені вище аспекти розвитку теорії та методології нормативного управління якістю зумовили революційні зміни у процесах забезпечення якості на мікрорівні. Нові організаційно-економічні принципи забезпечення якості були вперше застосовані в компанії "Тойота" автором концепції "бережливого виробництва" Т. Оно. Її ідеологією стало безперервне покращення (kaizen) шляхом зниження витрат і уникнення втрат. Цілями kaizen, поряд із підвищенням ефективності, стало підвищення якості та безпечності виробничих процесів і продукції. Японський досвід підвищення якості, що зумовив посилення конкурентних позицій японських товаровиробників, став каталізатором революції якості у західних країнах, передусім у США та Великобританії (хоча у витоків японської системи управління якістю стояли американські фахівці). Спостерігалось посилення наукових досліджень з проблем забезпечення

якості, а також значна увага до цієї проблеми з боку державних органів.

Отже, сформувалися передумови для прискореного розвитку методології та практики нормативного управління якістю.

Протягом 1960-х рр. у США і Великобританії було розроблено комплексні вимоги якості для підприємств-постачальників державних установ (quality requirements), які стали прототипом національних стандартів управління якістю. У Великобританії було розгорнуто першу національну кампанію за підвищення якості під гаслом "якість — справа кожного". Великим підприємствам було рекомендовано застосовувати у разі здійснення конкурсних закупівель порівняння схем забезпечення якості (quality assurance schemes) їх постачальників із метою покращення рівня процедур якості (quality procedures) у всіх галузях. Постачальники повинні були брати на себе відповідальність за забезпечення якості, а їх методи роботи — оцінюватися відповідно до типових стандартів управління якістю.

У 1971 р. Британський інститут стандартів (BSI) опублікував перший британський стандарт у сфері управління якістю в електронній промисловості — BS 9000. До 1979 р. BSI було напрацьовано загальнонаціональний британський стандарт BS 5750. Прийняття цих стандартів стало значним досягненням у розвитку методології нормативного управління якістю. Британський уряд у своєму виданні "Стандарти, якість і міжнародна конкурентоспроможність" визнав, що одним із ефективних механізмів стимулювання розвитку різних секторів економіки є реалізація нормативно-управлінських резервів підвищення якості. Почали виділятися урядові гранти для впровадження систем менеджменту якості, а також для підтримки створення нових органів сертифікації.

У 1987 р. у США було запроваджено (шляхом ухвалення відповідного закону) національну премію якості (премію Болдриджа), за зразком японської Премії Демінга. Премія призначена за досягнення в управлінні якістю та "ділову досконалість". Європейські країни почали засновувати премії за досягнення у сфері якості у 1991 р. До 2001 р. у Європі було запроваджено вже 19 різних премій. Для їх об'єднання Європейським фондом управління якістю (European Foundation for Quality Management — EFQM) створено Європейську премію з якості (EFQM Excellence Award). Ця європейська премія схожа в деяких аспектах з Премією Болдриджа [5].

Таблиця 3. Останні версії міжнародних стандартів ISO серії 9000: основний зміст та період набуття чинності в Україні

Позначення та назва міжнародного стандарту	Ідентичний національний стандарт і дата набуття чинності в Україні	Зміст стандарту
ISO 9000:2015 «Системи управління якістю. Основоволожні принципи і словник»	ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT); 01.07.2016	Описує основні положення систем управління якістю і визначає термінологію стосовно систем управління якістю
ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги»	ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT); 01.07.2016	Установлює конкретні вимоги до системи управління якістю для випадків, коли демонструється спроможність виробляти продукцію тваринництва, що відповідає вимогам застосовних регламентів. Це єдиний стандарт серії, за яким видається відповідне свідоцтво (сертифікат). Хоча оцінка відповідності має виключно добровільний характер, більшість вітчизняних сільськогосподарських та переробних підприємств вважають за необхідне впроваджувати стандарт ISO 9001. Зарубіжним партнерам немає необхідності витрачатися на випробування продукції, набагато вигідніше працювати з тими підприємствами, які мають сертифікат ISO
ISO 9004:2009 «Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення показників»	ДСТУ ISO 9004:2012 (ISO 9004:2009, IDT); 01.05.2013	Цей стандарт є подальшим розвитком вимог стандарту ISO 9001, але він не призначений для цілей оцінки відповідності. Вимоги ISO 9004 рекомендуються як керівництво для організацій, які бажають перевищити вимоги ISO 9001 із метою вдосконалення та досягнення сталого розвитку: концепція ISO 9001 спрямована на досягнення поставлених цілей, а виконання положень ISO 9004 дозволяє досягати поставлені цілі з більшою ефективністю
ISO 19011:2011 «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління»	ДСТУ ISO 19011:2012 (ISO 19011:2011, IDT); 01.07.2013	Вміщує настанови щодо здійснення аудитів систем управління, керування програмою аудиту, а також настанови щодо оцінювання компетентності осіб, залучених до процесу аудиту

Джерело: узагальнено автором на основі даних ДП "Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості" (ДП "УкрНАДНЦ").

У 1987 р. Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) запропоновано першу версію стандарту ISO 9000 у сфері управління якістю. Нині стандарти ISO серії 9000 визначають основні аспекти управління якістю у сфері виробництва й переробки продукції тваринництва та продуктів харчування тваринного походження. Загалом під системою управління якістю розуміють сукупність принципів і підходів, організаційних структур, зв'язків між ними, а також методів і ресурсів, наявних для забезпечення процесу управління якістю на макро- та мікрорівні.

Міжнародні стандарти ISO серії 9000 містять низку стандартів, які описують загальні принципи, підходи та механізми формування систем управління якістю продукції тваринництва та продуктів харчування тваринного походження (ПТіПХТП). Основний зміст їхніх останніх версій та період чинності цих версій в Україні відображено в таблиці 3.

У новій версії стандартів серії ISO 9000 від 2000 р. змінено методичний підхід до форму-

вання систем управління якістю. Функціонування систем управління якістю (зокрема, управління якістю продукції тваринництва та продуктів харчування тваринного походження) стало розглядатися з точки зору процесів: процесів забезпечення кормами, процесів у межах життєвого циклу продукції, процесів вимірювання, аналізу і поліпшення. Водночас вихідні дані одного процесу є вхідними даними для наступного. Процесний підхід полягає в систематичній діяльності щодо визначення процесів, їхньої послідовності й взаємодії, управління процесами й зв'язками між ними.

Суттєва відмінність ISO 9001:2015 від попередньої версії цього стандарту (ISO 9001:2008) — впровадження застосування ризик-орієнтованого мислення, яке "дає змогу визначати чинники, що можуть спричиняти відхилення процесів та системи управління якістю від запланованих результатів, щоб встановлювати запобіжні заходи контролю для мінімізації негативних впливів і максимального використання можливостей" [7].

Рис. 1. Соціально-економіко-екологічна ефективність виробництва і споживання різних за якістю продуктів харчування тваринного походження

Джерело: сформовано автором на основі [9].

Економічні аспекти проблеми якості розкриває стандарт ISO 9004:2009. Починаючи з 1994 р., спектр економічних аспектів якості в цьому стандарті було розширено: він став охоплювати, окрім традиційних витрат, прямо пов'язаних із якістю, також усі витрати, зумовлені необхідністю виконання уже встановлених і майбутніх вимог споживачів. Стандартом вимагалось "скорочення не лише витрат, пов'язаних із забезпеченням відповідності продукції становленим вимогам, а й збитків від наявності невідповідностей" [8, с. 82]. Із 2000 р. у черговій версії стандарту було розширено поняття "економіка якості", яке включає не лише вимоги скорочення витрат, а й збільшення доходів від реалізації продукції високої якості, зростання популярності продукції й торговельної марки в очах споживачів тощо.

Економічні аспекти й наслідки забезпечення високої якості враховуються не лише з точки зору скорочення усіх витрат, а й із точки зору підвищення рівня задоволення потреб споживачів. Таким чином, концепція стандарту ISO 9001 спрямована на досягнення поставлених цілей, а виконання положень стандарту ISO 9004 дозволяє досягати поставлені цілі з більшою ефективністю. Відповідно, більша увага стала приділятися задоволенню вимог всіх зацікавлених сторін: власників, співробітників, суспільства, споживачів. У результаті досягається сумісність економічних аспектів гарантування якості продукції з ключовими принципами загального управління якістю (TQM).

Нами розвинуто аспекти економіки якості в напрямі ідентифікації витрат і втрат унаслідок

споживання населенням низькоякісної продукції тваринництва та продуктів харчування тваринного походження. Авторський підхід до формування систем управління якістю продукції тваринництва базується на комплексному підході, який забезпечує раціональне співвідношення таких елементів: ресурси — ефект — якість життя — стан навколишнього середовища. Поряд з економічною, ми виділяємо також соціальну, медико-біологічну та екологічну ефективність заходів, спрямованих на забезпечення належної якості продукції тваринництва. Вказані види ефективності та синергія їх впливу зумовлені економією витрат і втрат, пов'язаних із корекцією результатів виробництва та споживання небезпечних для людини низькоякісних продуктів харчування тваринного походження (рис. 1).

Суспільні витрати на корекцію результатів виробництва і споживання низькоякісних і небезпечних для здоров'я людей ПХТП включають витрати на відновлення працездатності людей шляхом приймання лікарських засобів та отримання медичних послуг; втрати доходів внаслідок хвороб, після яких не можливе повне відновлення працездатності (серцево-судинні, ракові захворювання тощо); втрати ВВП, зумовлені високою смертністю серед населення; втрати від забруднення навколишнього середовища, витрати на агроекологічні проекти, відновлення ґрунтів тощо. Розмір поданих вище витрат і втрат вимірюється в Україні десятками мільярдів гривень щорічно.

Забезпечення якості, управління якістю та контроль якості продукції тваринництва є

Таблиця 4. Останні стандарти серії ISO 22000 та коротка їх характеристика

Назва стандарту та його остання версія	Зміст стандарту
ISO 22000:2018 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга» (чинний в Україні ДСТУ ISO 22000:2007)	Містить загальні рекомендації щодо управління безпечністю продуктів харчування. Остання версія стандарту за 2018 рік спрощує його інтеграцію з іншими стандартами (зокрема, ISO 9001), а також зі стандартами Комісії Codex Alimentarius
ISO 22004:2014 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Рекомендації із застосування ISO 22000» (чинний в Україні ДСТУ ISO 22004:2009)	Містить рекомендації із застосування стандарту ISO 22000
ISO 22005:2007 «Простежуваність у ланцюгу харчових продуктів і кормів. Загальні принципи й основні вимоги до проектування та впровадження систем» (чинний в Україні ДСТУ ISO 22005:2007)	Регламентує питання простежуваності у всьому ланцюгу харчових продуктів і кормів
ISO 22002-1:2009 («Програми-передумови безпечністі харчових продуктів. Частина 1. Виробництво харчових продуктів»)	Описує спеціальні передумови для виробництва продуктів харчування
ISO 22002-3:2011 («Програми-передумови безпечністі харчових продуктів. Частина 3. Сільське господарство»)	Описує спеціальні передумови ведення сільського господарства, які гарантують безпечність продуктів переробки сільськогосподарської продукції
ISO 22003:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до органів, які проводять аудит і сертифікацію систем управління безпечністю харчових продуктів» (чинний в Україні ДСТУ ISO 22003:2009)	Містить вимоги до органів, які проводять аудит і сертифікацію систем управління безпечністю харчових продуктів

Джерело: систематизовано автором.

"взаємодоповнювальними механізмами, які необхідно інтегрувати і сумісно використовувати" [10]. Управління якістю спрямоване передусім на налагодження оптимальних процесів забезпечення якості, що дозволяють виробляти саме ту продукцію (традиційну, органічну, генетично модифіковану), яка потрібна споживачам. Водночас контроль якості дає можливість перевірки відповідності випущеної продукції стандартам. Втім, не варто покладатися лише на контроль. Широковідомим є вислів Г. Доджа: "Ви не можете шляхом контролю вбудувати якість у продукцію".

Варто наголосити, що в останніх версіях стандарту ISO серії 9000 передбачається існування тісного зв'язку вимог менеджменту якості з іншими системами управління, такими як системи екологічного менеджменту (ISO 14001), системи управління безпечністю харчових продуктів (ISO 22000). Таким чином, у підприємств та організацій з'явилася можливість будувати на базі системи управління якістю інтегровані системи управління.

Імпульсом для прискорення процесів підвищення якості тваринницької продукції та продуктів її переробки стало розроблення і прийняття стандартів ISO серії 22000, присвяченої управлінню безпечністю продуктів харчування. Ці стандарти поєднують реалізацію принципів системи аналізу небезпечних чинників і критичних точок керування (НАССР) та кроків її за-

стосування, розроблені Комісією Кодекс Аліментаріус. За рахунок вимог, які завжди піддаються аудиту, стандарти ISO серії 22000 забезпечують вдале поєднання плану НАССР із необхідними програмами-передумовами (PRP). Це "базові передумови й діяльність, які є необхідними для підтримання гігієни довкілля у всьому харчовому ланцюзі з метою виробництва й постачання безпечної продукції тваринництва і безпечних харчових продуктів тваринного походження, а також нешкідливого поведіння з ними" [11, с. 3; 12]. Вони допомагають виявляти загрози, пов'язані з безпечністю харчових продуктів. Аналіз небезпечних чинників має фундаментальне значення для забезпечення результативності функціонування системи управління безпечністю ПТ, адже "його проведення сприяє упорядкуванню знань, необхідних для формування ефективної комбінації управлінських рішень і заходів" [11].

Серія ISO 22000 вміщує низку стандартів, кожен із яких регламентує різні аспекти управління безпечністю продукції тваринництва (табл. 4).

Оскільки для продукції тваринництва показники санітарної безпечності одночасно визначають і її споживчі властивості, впровадження системи НАССР дозволяє підвищувати загальною якість цієї продукції. Також система необхідна для гарантії безпеки глобального ланцюга поставок більшості продуктів харчуван-

ня тваринного походження, які перетинають міжнародні кордони.

Оцінка відповідності продукції стандартам ISO серії 22000 швидко стає неодмінною умовою ведення аграрного бізнесу, причому не тільки в рамках Європейського співтовариства, а й в усьому світі. На відміну від інших систем управління безпечністю харчової продукції, ISO 22000 пропонує унікальні додаткові можливості контролю ризиків, гарантуючи безпечність харчових продуктів усього харчового ланцюга до стадії кінцевого споживання.

Із точки зору об'єкта нашого дослідження ключове значення набуває стандарт ISO 22002-3:2011 ("Програми-передумови безпечності харчових продуктів. Частина 3. Сільське господарство") як базова передумова гарантування безпечності продукції тваринництва. До сфери дії стандарту включено всі операції, що належать до сільськогосподарських (наприклад, виробництво кормів, транспортування їх у межах ферми, умови утримання та годування тварин тощо). Цей стандарт не дублює вимоги, наведені в ISO 22000:2005, і призначений для використання при розробці, впровадженні та підтримці програм-передумов (PRP), зорієнтованих на конкретні організації, відповідно до ISO 22000. Цей стандарт зосереджений на вимогах до управління програмами-передумовами.

Стандартом ISO 22000:2005 передбачено, що застосуванню принципів HACCP має передувати впровадження й підтримка програм-передумов (PRP) безпечності продукції тваринництва в сільгосппідприємствах. Вказані програми забезпечують ефективний контроль небезпечних чинників та управління ними при виробництві кормів, перебігу процесів годування, напування та випасання тварин, ідентифікації їх, моніторингу стану здоров'я, використання ветеринарних препаратів, доїння тощо. Необхідність здійснення заходів щодо управління небезпечними чинниками при виробництві, перевезенні, зберіганні та іншому поводженні з продукцією тваринництва передбачена також статтею 40 Закону України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів", положення якої набрали чинності з вересня 2016 р.

Водночас механізм розробки і впровадження цих програм-передумов регламентує стандарт ISO 22002-3:2011 "Програми-передумови безпечності харчових продуктів. Частина 3. Сільське господарство", який ще не затверджений в Україні як національний. Відповідно, механізм імплементації та застосування цих програм-передумов у практиці вітчизняного агро-

бізнесу ще не затверджений. Таким чином, у системі технічного регулювання процесів гарантування якості й безпечності продукції тваринництва виникла колізія: сільськогосподарським товаровиробникам необхідно здійснювати заходи в рамках другого етапу гарантування безпечності продукції тваринництва (впровадження принципів HACCP), не знаючи, які механізми реалізації заходів першого етапу (розроблення і впровадження програм-передумов у тваринництві).

ВИСНОВКИ

Тривала еволюція теорії та методології нормативного управління якістю зумовила появу системи міжнародних стандартів, які в сучасних умовах визначають основні аспекти управління якістю та встановлюють обов'язкові вимоги до нього. Ці стандарти розроблено для сприяння запровадженню на національному рівні та забезпеченню функціонування ефективних систем управління якістю та безпечністю. Міжнародні стандарти передбачають існування тісного взаємозв'язку і взаємозалежності різних їх серій. Вимоги стандарту ISO серії 9000 до систем управління якістю продукції тваринництва пов'язані з вимогами до інших систем управління, зокрема систем управління безпечністю харчових продуктів (ISO 22000).

У сучасних умовах найважливіше значення нормативного управління якістю полягає в тому, що виробництво лише якісної продукції спроможне забезпечити конкурентоспроможність вітчизняних аграрних підприємств у довгостроковому періоді та відкрити шлях до надходження продукції тваринництва на платоспроможні ринки розвинених країн. Більшість вітчизняних фахівців мають дещо спрощене уявлення про систему управління безпечністю і якістю продукції тваринництва як систему, яка лише забезпечує виконання технічних умов і вимог замовника, а відповідальність за дотримання належної якості покладається на контрольні служби.

Проте сучасні уявлення про систему управління якістю продукції, які базуються на високих вимогах споживачів та інших зацікавлених сторін, стали більш багатовимірними і складними. Тому необхідною є реалізація нормативних резервів якості, яка б охоплювала усі стадії життєвого циклу продукції тваринництва і насамперед стадію її виробництва, що вимагає вкладень значних фінансових ресурсів, застосування новітніх технологій та дотримання технологічної дисципліни.

Література:

1. David P. Some New Standards for the Economics of Standardization in the Information Age. Economic Policy and Technological Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. P. 206—234.

2. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента. Москва: Изд-во стандартов, 1991. 104 с.

3. Форд Г. Моя жизнь. Мои достижения. Москва: АСТ, 2013. 349 с.

4. Лапідус В.А. Гуру менеджменту якості та їх концепції: В. Демінг, Дж. Джуран, Ф. Кросбі, К. Ісікава, А. Фейгенбаум, Г. Тагуті. URL: <http://www.management.com.ua/qm/qm009.html> (дата звернення: 14.05.2015).

5. Барсалоу М. Летопись качества: качество сегодня. URL: http://lcert.ru/stati/letopis-kachestva-chast-chetvertaya-kachestvo-segodnya/#YA_WP_RP (дата звернення: 17.05.2015).

6. Кросби Ф. Качество и я: Жизнь бизнесмена в Америке. Москва: Стандарты и качество, 2003. 263 с.

7. Кирилук І.М. Управління стандартизацією та сертифікацією. Черкаси: ЧНУ, 2017. 438 с.

8. Кампанелла Дж. Экономика качества: основные принципы и их применение. Москва: Стандарты и качество, 2005. 232 с.

9. Безус Р.М. Організаційно-економічні засади ефективного розвитку органічного агро-виробництва: монографія. Дніпро: "Лізунов Пресс". 380 с.

10. Folaron J. The Evolution of Six Sigma. URL: http://asq.org/pub/sixsigma/past/vol2_issue4/folaron.html (Last accessed: 26.05.2015).

11. Національний стандарт України ДСТУ ISO 22000:2007 "Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга (ISO 22000:2005, IDT)". Київ: Держспоживстандарт України, 2007. 30 с.

12. Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 590 від 01.10.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12> (дата звернення: 15.08.2017).

References:

1. David, P. (1987), "Some New Standards for the Economics of Standardization in the Information Age", Economic Policy and Technological Performance, Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 206—234.

2. Teilor, F. (1991), Principy nauchnogo menedzhmenta [Principles of Scientific Management], Izd-vo standartov, Moscow, Russia.

3. Ford, H. (2013), Moja zhizn'. Moi dostizheniya [My life. My achievements], AST, Moscow, Russia.

4. Lapidus, V. (2011), Huru menedzhmentu iakosti ta ikh kontseptsii: V. Deminh, Dzh. Dzhuran, F. Krosbi, K. Isikava, A. Fejhenbaum, H. Tahuti [Quality management gurus and their concepts: V. Deming, J. Juran, F. Crosby, K. Ishikawa, A. Feigenbaum, G. Taguti], [Online], available at: <http://www.management.com.ua/qm/qm009.html> (Accessed 14 May 2015).

5. Barsalou, M. (2012), Letopis' kachestva: kachestvo segodnja [Chronicle of quality: quality today], [Online], available at: http://lcert.ru/stati/letopis-kachestva-chast-chetvertaya-kachestvo-segodnya/#YA_WP_RP (Accessed 17 May 2015).

6. Krosbi, F. (2003), Kachestvo i ja: Zhizn' biznesmena v Amerike [Quality and Me: The Life of a Businessman in America], Standarty i kachestvo, Moscow, Russia.

7. Kyryliuk, I. (2017), Upravlinnia standartyzatsiieiu ta sertyfikatsiieiu [Standardization and certification management], ChNU, Cherkasy, Ukraine.

8. Kampanella, Dzh. (2005), Jekonomika kachestva: osnovnye principy i ih primenenie [Quality Economics: Basic Principles and Their Application], Standarty i kachestvo, Moscow, Russia.

9. Bezus, R. (2014), Orhanizatsijno-ekonomichni zasady efektyvnoho rozvytku orhanichnoho ahrovyrobnytstva: monohrafiia [Organizational and economic principles of effective development of organic agro-production: a monograph], Lizunov Press, Dnipro, Ukraine.

10. Folaron, J. (2004), The Evolution of Six Sigma, [Online], available at: http://asq.org/pub/sixsigma/past/vol2_issue4/folaron.html (Accessed 26 May 2015).

11. National Standard of Ukraine DSTU ISO 22000:2007 "Food safety management systems. Requirements for any food chain organization (ISO 22000: 2005, IDT)", Derzhspozhyvstandart Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

12. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2012), "Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine "On approval of the Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP)", [Online], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12> (Accessed 15 August 2017).

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019 р.

УДК 636.32/.38:338.43(477.72)

Д. В. Ковальов,

к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри загальноекономічних дисциплін, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон
ORCID ID: 0000 — 0002 — 3672 — 7063

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.42

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ТА НАПРЯМИ ВІДРОДЖЕННЯ ГАЛУЗІ ВІВЧАРСТВА У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

D. Kovalyov,

PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor, Department of General Economics,
State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian University", Kherson

SOCIAL AND ECONOMIC COMPONENT AND DIRECTIONS OF REVIVAL OF BRANCH OF SHEEP BREEDING IN KHERSON REGION

У статті вивчається та аналізується стан галузі вівчарства у Херсонської області за період 2000 по 2018 роки. Розглянуто основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств усіх категорій, зокрема динаміки поголів'я, виробництва основних видів продукції, здійснено економічну оцінку сучасних особливостей розвитку галузі. Виявлено негативну динаміку виробництва основних видів продукції в господарствах усіх категорій. Встановлено, що сучасне вівчарство сконцентровано головним чином у господарствах населення, які виробляють 62% вовни та майже 100% баранини від загального виробництва області. Акцентовано увагу на унікальність біологічних властивостей овець та необхідності їх використання для рішення складних соціальних та економічних проблем розвитку регіону, для забезпечення народного господарства такими важливими продуктами, як вовна, овчини, смушки, баранина і молоко. Використовуючи результати дослідження, зроблено пропозиції щодо виведення з кризового стану та відродження галузі.

The article is studied and analyzed the situation of branch of sheep breeding in Kherson region for the period from 2000 to 2018 years. It is examined the main indicators of activity of agricultural enterprises of all categories, mainly dynamics of total number, production of the main kinds of production, it is done economic assessment of contemporary peculiarities in the development of this branch.

For the period from 2000 to 2018 years the total number of sheep in all categories of economies of Kherson region reduced by 35.5 thousands of heads (by 41.8%). Reduction of the total number is done because of agricultural enterprises by 35.1 thousands of heads (by 27.6%).

Sheep breeding charged into a small-scale commodity production where more than 50% of total number is located in economies of population. Average quantity of sheep in agricultural enterprises is only 6 heads.

Contemporary sheep breeding is concentrated mainly in economies of population that produce 62.1% of wool and almost 100% of mutton from general volume of production of wool in Kherson region.

According to the statistics in the year 2018 all categories of economies, there were produced 0.7 thousands of tons mutton in the final weight or at an average — 675 grams per capita per year and 2 grams per twenty-four hours.

During the researched period the level of loss of production of wool in agricultural enterprises of Kherson region was in the limits of 41.9 % in the year 2016 — 85.8% in the year 2010. The level of loss of mutton in the researched years was from 14.0 % in the year 2005 to 58.0 % in the year 214.

Rise of social and economic effectiveness of the branch of sheep breeding of region needs increase of production of goods on the base of growth of total number of sheep, their wool and meat productiveness, modernization of production of forage, technologies of keeping animals, precautions or inculcation of effective and relatively inexpensive schemes of treatment of illnesses.

Together with improvement of sheep of native breed it is necessary to import genotypes of meat and milk directions of productivity and to create own reproductions for its propagation and acclimatization. Thanks to increase of production of mutton Kherson region can be exporter of the mentioned kind of sheep production and can get considerable flows of money.

Ключові слова: вівчарство, сільськогосподарські підприємства, продуктивність, вовна, баранина.

Key words: sheep breeding, agricultural enterprises, productivity, wool, mutton.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема інтенсифікації виробництва продукції вівчарства в нових економічних умовах є однією з найактуальніших, оскільки вона безпосередньо пов'язана з якістю життя загалом. Науковий підхід до розв'язання такої серйозної проблеми необхідний, бо, безперечно, продовольство все частіше стає важелем політичного й економічного тиску в міжнародних відносинах.

Особливість вівчарства полягає в тому, що воно вважається виробництвом з комплексною продуктивністю. Це означає, що розведення овець дає змогу виробляти не тільки дієтичну й поживну баранину та ягнятину, але також вовну, шкіру, овчину, молоко і бринзи. Нині в Україні на частку баранини припадає близько 1% виробництва всіх видів м'яса, тому вівчарство впевнено можна вважати галуззю невикористаних можливостей щодо забезпечення населення м'ясом. Впровадження передових технологій вирощування овець, ретельний контроль за параметрами їх відтворення, вибір породи й правильного способу годівлі та утримання тварин уможливорює досягти 50—60% рентабельності виробництва продукції, а в передових племінних підприємствах цей показник може досягати 100%.

Проведення об'єктивної оцінки нинішнього стану вівчарства у Херсонської області може сприяти визначенню основних напрямів відродження галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальні питання успішного ведення вівчарства, визначення напрямів і резервів підвищення ефективності виробництва продукції галузі в Україні досліджувалися в наукових працях вітчизняних вчених М. Іванова, Л. Гребня, Д. Охотіної, П. Польської, Г. Даніленко, І. Топіхи.

Пропозиції щодо перспектив розвитку вівчарства подано в наукових доробках вчених, зокрема: І. Беженар, В. Вороненко, В. Мороза,

С. Нагорного, О. Наумова, Є. Петруши, В. Сухарьова, В. Туринського, Л. Шелест та ін.

Питання інноваційно-технологічного розвитку та перспектив відродження вівчарства відображено у працях О. Лохоні, Ю. Вдовиченко, В. Іовенко, Л. Жарука, О. Мазуренко, Я. Гадзало, О. Сокола, М. Зверяков та інших. Водночас питання виводу галузі з кризового стану потребує подальших наукових досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є визначення соціально-економічної оцінки основних тенденцій розвитку вівчарства у Херсонської області та окреслити напрями відродження галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Із всіх домашніх тварин вівці найкраще використовують грубі корми. Дослідами встановлено, що із 600 видів різних рослин, які є на пасовищі, вівці поїдають 570, коні — 81, а корови — лише 56 видів. Це зумовлено будовою слизовою оболонки язика, завдяки чому в овець вищий поріг чутливості гіркого і кислого, ніж у великої рогатої худоби.

Маючи вузьку конусоподібну лицьову частину черепа, гострі косо поставлені різці і тонкі рухливі губи, вівці низько общипують траву, і тим самим використовують пасовища із низькостеблою рослинністю. Вони можуть добре вибирати колоски, травинки, листки із соломки і на стерньових площах після збору врожаю. На одиницю приросту живої маси вівці витрачають менше корму, ніж велика рогата худоба (ВРХ). Так, за перетворенням протеїну корму в білок тваринного продукту вівці, особливо ягнята, ефективніші за кролів (18% проти 17,5%), лише незначно поступаються козам (19,4%) і переважають бройлерів (17%), свиней (12%), ВРХ (6,5—9%). Розрахунки відносної швидкості росту свідчать, що у ВРХ вона становить від 30 до 33%, а у овець — 60—73%, тобто на одиницю початкової живої маси вони дають у 2 рази більшу прибавку, ніж ВРХ [1].

Таблиця 1. Поголів'я овець за категоріями господарств у Херсонській області в 2000—2018 роках (на кінець року, тис. гол.)

Роки								
2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Господарства усіх категорій								
61,0	32,7	40,2	34,3	33,0	29,8	28,1	26,8	25,5
Сільськогосподарські підприємства								
48,5	21,6	23,4	17,7	17,6	16,4	15,0	12,9	13,4
Господарства населення								
12,5	11,1	16,8	16,6	15,4	13,4	13,1	13,9	12,1

Джерело: розраховано за даними [2].

Одна з важливих особливостей овець — велика пластичність і пристосованість до різних природних умов. Завдяки вовновому покриву вони не бояться помірного холоду і не потребують великих капітальних затрат на будівлю приміщень для зимового утримання, що сприятливо позначається на собівартості продукції.

Серед усіх видів сільськогосподарських тварин вівцям притаманна найбільша різноманітність за господарсько корисними ознаками та діапазоном пристосувальних (адаптивних) можливостей.

У овець багатьох порід дуже розвинутий інстинкт стадності та відносно спокійна поведінка, що дозволяє зосереджувати їх у великі стада (отари) і менше витратити праці на обслуговування.

Незважаючи на свою унікальність та біологічну властивість, вівчарство у Херсонській області і в Україні загалом зазнало найбільших втрат протягом останніх 28 років і нині перебуває у фінансово-економічній кризі.

За період з 2000 р. по 2018 р. поголів'я овець в усіх категоріях господарств Херсонської області зменшилось на 35,5 тис. голів (на 41,8%) (табл. 1).

Зменшення поголів'я сталося за рахунок сільськогосподарських підприємств на 35,1 тис. голів (на 27,6%). Вівчарство перетворилося в дрібнотоварну галузь, де майже 50 відсотків поголів'я утримується у господарствах населення. Середня чисельність овець у сільськогосподарських підприємствах становить лише 6 голів [2].

Серед районів Херсонської області найкращі показники кількості овець в підприємствах у 2018 році мають Новотроїцький (4,1 тис. голів) та Каховський (2,9 тис. голів) райони.

Показники чисельності поголів'я овець у динаміці років свідчать про глибокий занепад галузі в останні роки. У 1990 році в Херсонській області налічувалося 897,8 тис. голів овець, станом на кінець 2018 року залишилося 25,5 тис. голів. Таким чином, поголів'я овець скоротилося у 35 разів.

У всьому світі показник споживання вовняних виробів завжди був певною мірою одним показників рівня добробуту населення. Нормативний показник потреби вовни в розрахунку на мешканця держави залежить від клімату. Чим холодніший клімат, тим природно більше для людей необхідно виробляти вовни. За різними даними потреба митої вовни у розрахунку на одну людину в рік становить від 1 кг до 3 кг. За іншими даними мінімальна потреба митої вовни на людину в конкретних природно-кліматичних умовах України становить 0,72 кг (немитої — 1,44 кг) [3].

Падіння попиту на вовну в світі відбулося через збільшення обсягів споживання більш дешевої текстильної продукції із штучних текстильних волокон з 44 до 77 млн т за рік. Частка вовни у загальному обсязі виробництва та споживання текстильних волокон різко скоротилася, водночас частка синтетичних волокон зросла. Крім того, вартість вовни залишається у 3—4 рази вищою від цін на синтетичні волокна і в 5—6 разів вище цін на бавовну. Зокрема внаслідок скорочення світового попиту на вовну в середині 90-х років Китай припинив її закупки. В результаті, крупні товарні запаси, 60% від річного загальносвітового виробництва, були викинуті на світовий ринок, що призвело до катастрофічного падіння цін. У доповнення до цього було зруйновано сталу систему збуту вовни і виробів з неї на території країн колишнього СРСР і соціалістичних держав Східної Європи. Це призвело до змін світового ринку продукції вівчарства [4].

Найбільше виробництво вовни в Україні у 2018 році забезпечили у господарствах усіх категорій Одеської (47,8%), Закарпатської (9,8%), Миколаївської (7,6%) областей. Херсонська область займає четверте місце - 5,7%.

У 2018 р., порівняно 2000 р., виробництво вовни в усіх господарствах області скоротилося у 2,5 рази.

Зменшення сталося за рахунок сільськогосподарських підприємств на 173 т (на 80,8%). Позитивна динаміка спостерігається в особистих селянських господарствах, які збільшують

Таблиця 2. Виробництво вовни за категоріями господарств Херсонської області (т)

Роки								
2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Господарства усіх категорій								
270	143	183	144	144	132	116	108	108
Сільськогосподарські підприємства								
214	90	89	61	64	58	52	45	41
Господарства населення								
56	53	94	83	80	74	64	63	67

Джерело: розраховано за даними [2].

Таблиця 3. Середній річний настриг вовни від однієї вівці (кг)

Роки								
2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Господарства усіх категорій								
3,3	4,3	4,2	4,0	4,2	4,0	3,9	3,8	4,0
Сільськогосподарські підприємства								
3,1	4,0	3,6	3,3	3,6	3,3	3,2	3,0	3,2
Господарства населення								
4,6	4,8	4,8	4,8	4,8	4,8	4,8	4,8	4,8

Джерело: розраховано за даними [2].

виробництво вовни. Найбільш продуктивним роком, за аналізований період, був 2010 р. (94 т).

Отже, сучасне вівчарство сконцентровано головним чином у господарствах населення, які виробляють 62,1% вовни від загального обсягу виробництва вовни в Херсонській області (табл. 2).

Це свідчить про те, що досягнення у розвитку галузі за останнє сторіччя забути і відкинути, а натомість організація виробництва відповідає тій, яка була властива першим вівчарям України. Якщо отримання якісної баранини є можливим, то отримати якісну вовну за умов підсобного виробництва практично нереально. Переміщення галузі у приватний сектор вказує на повну відсутність уваги до неї зі сторони держави.

Настриг вовни є основним показником нової продуктивності овець. Дослідимо динаміку зміни середнього настригу вовни від однієї вівці за період з 2000 р. по 2018 р. (табл. 3).

За аналізований період, середній річний настриг вовни від однієї вівці, мав позитивну динаміку, яка коливалася в межах 3,3—4,3 кг у господарствах усіх категорій. У господарствах населення цей показник найвищий та стабільний (4,8 кг).

Зниження обсягів виробництва вовни можна пояснити, зокрема, падінням попиту на неї у результаті появи нових, більш дешевших синтетичних і штучних матеріалів. Розвиток науково-технічного прогресу, вплив моди, а також потепління клімату сприяє появі більш легких і дешевших (бавовна, льон, шовк, синтетика).

Глобальна фінансово-економічна криза 2007—2008 рр. і подальша рецесія в ряді держав і регіонів світу продемонструвала, що ті

країни і регіони, які мають розвинене сільське господарство, здатні краще долати такі випробування та з них сильнішими. Наочним практичним доказом ролі сільського господарства як основного інструменту скорочення бідності Світовий банк вважає приклад Китаю, де стрімке зростання дрібнотоварного аграрного виробництва за 20 років сприяло зниженню сільської бідності з 53% у 1981 році до 8% у 2001 році [5].

Вважається, що країна повністю забезпечує себе м'ясом, якщо виробляє його не менше 100 кг на людину в рік. У 2018 р. в Україні на частку баранини і козлятини припадає 0,4% виробництва всіх видів м'яса, тому вівчарства можна вважати галуззю невикористаних можливостей щодо забезпечення населення м'ясом.

Вівця є єдиним видом сільськогосподарських тварин, які не хворіють на туберкульоз. Їх не вражають гельмінти. Існують твердження, що споживання баранини не тільки попереджує, а й виликає захворювання людей на туберкульоз. З цього приводу, хоча й прикро, але необхідно зазначити, що Україна, а особливо Херсонська область, за показниками захворювання населення на туберкульоз, на жаль, тепер займає одне з ганебних перших місць в Європі. Збільшення споживання баранини у харчуванні населення України напевно може бути включено в систему заходів по профілактиці захворювання населення на туберкульоз. За відносно новими повідомленням споживання баранини попереджає захворювання людей на злоякісні пухлини. [6].

Через розповсюдження африканської чуми свиней (АЧС) їх загальне поголів'я у світі може скоротитися на 25%. Саме такий прогноз озву-

**Таблиця 4. Виробництво баранини за категоріями господарств
Херсонської області (тис. т)**

Роки								
2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Господарства усіх категорій								
1,2	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7
Сільськогосподарські підприємства								
0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	-
Господарства населення								
0,8	0,9	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7

Джерело: розраховано за даними [2].

**Таблиця 5. Рівень рентабельності основних видів продукції вівчарства
в Херсонській області**

Роки								
2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень рентабельності виробництва баранини								
-55,2	-14,0	-37,8	-55,9	-58,0	-44,9	-37,7	-32,9	-51,5
Рівень рентабельності виробництва вовни								
-82,2	-63,0	-85,8	-68,8	-84,1	-68,6	-41,9	-80,2	-84,8

Джерело: розраховано за даними [2].

чив віце-президент Всесвітньої організації із захисту здоров'я тварин (МЄВ) Марк Шипп [7]. Все це говорить про необхідність збільшення виробництва баранини.

Як наслідок катастрофічного розору вівчарства, не тільки недостатнім, а мізерним у Херсонській області в останні роки було виробництво баранини.

За статистичними даними у 2018 році в усіх категоріях господарств було вироблено 0,7 тис. тонн баранини у забійній вазі, або в середньому по 675 г на душу населення на рік та 2 грама на добу.

Вважаємо, що наведені показники виробництва баранини також не потребують будь-яких коментарів (табл. 4).

В умовах ринкової економіки прибуток завжди є рушійною силою успішного розвитку виробництва. Саме через збитковість виробництва вовни і баранини впродовж усіх без винятку років реформування сільського господарства, сільськогосподарські підприємства України рішуче, категорично відмовилися від ведення вівчарства. Рівень збитковості баранини в досліджувані роки був високим і становив від 14,0% у 2005 році до 58,0% у 2014 році (табл. 5).

Загрозливим у досліджуваний період був рівень збитковості виробництва вовни у сільськогосподарських підприємствах Херсонської області. З 2000 року 2018 рік рівень збитковості вовни сягав 41,9% у 2016 році до 85,8% у 2010 році. Аналіз показників таблиці засвідчує негативні аспекти результативності діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників продукції вівчарства. Закупівельна ціна на баранину і вовну не покриває витрати на їх

виробництво. Звідси і хронічна збитковість виробництва, на жаль, але про це попереджають закони ринкової економіки.

В умовах сучасного світового та вітчизняного ринків перспективним напрямом розвитку галузі визначено виробництво ягнятини, баранини та молочних продуктів зі збереженням якісних характеристик вовнової, смушкової та хутрової сировини. Сьогодні найліквіднішою продукцією є ягнятина і баранина, попит на яку із року в рік зростає, а також продукція, вироблена з молока, що є основним джерелом фінансових надходжень.

Овече молоко — цінний харчовий продукт, який є одним з невикористаних резервів підвищення ефективності та конкурентоспроможності галузі вівчарства. За багатством і різноманітністю поживних речовин молоко овець та продукти, виготовлені з нього, не мають аналогів серед інших харчових продуктів. У ньому міститься у 1,5 рази більше сухої речовини і у два рази більше жиру, білку, кальцію, ніж у коров'ячому молоці. В результаті цього калорійність овечого молока є майже вдвічі вищою, ніж у корів. Овече молоко у чистому вигляді практично не використовують, в основному з нього виготовляють різноманітні кислomолочні продукти, а також цінні сорти твердих та м'яких сирів, датський голубий сир, бринзу тощо. Найбільш поширеним є приготування сиру — бринзи.

Таким чином, з економічної точки зору перспективи розвитку вівчарства необхідно пов'язувати з можливостями ширшого використання молочної продуктивності вівцематок для збільшення прибутковості галузі [8].

У сучасних складних економічних умовах за відсутності державної підтримки галузі формування м'ясного напрямку вівчарства необхідно здійснювати з використанням генетичного матеріалу вітчизняних порід овець, які можуть забезпечити виробництво ягнятини та молоді баранини на рівні світових вимог при дотриманні технологічних режимів вирощування та відгодівлі тварин. Серед них найбільш придатні та чисельні породи: асканійська м'ясо-вовнова з кросбредною вовною, цигайська, асканійська тонкорунна, асканійська каракульська та порода прекос. За умови придбання зарубіжних генотипів м'ясного напрямку продуктивності — олібс, шароле, меріноландшафт, використовувати їх як для виведення нових порід, так і для промислового схрещування з метою підвищення інтенсивності росту та поліпшенню м'ясних якостей для експортного потенціалу [4].

Основною особливістю овець м'ясного напрямку продуктивності є їх виняткова скороспілість. Вони швидко ростуть і розвиваються, раніше набувають статевої зрілості та кондицій господарського використання. Поряд з позитивними сторонами цих тварин є негативні — вони більш вибагливі до умов середовища, рівня годівлі та поживності раціону. У зв'язку з цим цілком логічне, що ареалом м'ясного вівчарства повинні бути регіони з помірним кліматом, які менше страждають від посухи і мають більшу продуктивність природних пасовищ та наближені до великих промислових міст України. Херсонщина у такому плані є географічно наближеною до Одеської області, яка є всеукраїнським торгівельним центром, одним з лідерів за поголов'ям овець та кіз, з виробництва баранини та овечого молока, тому в цій області варто було б створити регіональний аграрний оптовий ринок.

На сьогодні до факторів, що стримують створення експортного виробництва баранини, відносяться:

- дрібнотоварне виробництво, яке унеможливає формування необхідних для експорту партій тварин;

- висока собівартість виробництва вівчарської продукції і, як наслідок, неприйнятні ціни реалізації;

- обмежена площа сільськогосподарських угідь, земельних ділянок під пасовища і сіножаті;

- неповне використання вітчизняного та світового генетичного потенціалу овець перспективних (м'ясного, молочного та багатоплідного) напрямів продуктивності;

- недостатнє селекційне, технологічне і технічне забезпечення галузі, особливо на невеликих фермах, нехтування уже розробленими методами і способами відтворення, вирощування здорового молодняка, інтенсивної відгодівлі ягнят;

- висока вартість ветеринарно-діагностичних досліджень для отримання дозволу на вивіз;

- відсутність сталого попиту на якісну племінну продукцію з боку товарних господарств через незадовільний економічний стан цих господарств та недостатній розмір державної підтримки виробництва і реалізації племінних ресурсів.

Тому нині першочерговим організаційним заходом щодо забезпечення реалізації поставленої мети є залучення інвестицій для створення вівчарських ферм промислового типу, інфраструктури переробки і реалізації м'ясної та молочної продукції, надання пільгових умов для виділення непридатних для інтенсивного використання площ під пасовища, а також створення заготівельних кооперативів та сервісного забезпечення селекційного і виробничого процесів в усіх категоріях господарств, що сприятиме формуванню крупних пропозицій для ринку, поліпшенню якості продукції та виходу на міжнародний ринок, і, як результат, одержання економічного ефекту від виробничої діяльності, що дасть змогу функціонувати галузі на принципах самоокупності.

ВИСНОВКИ

У галузі вівчарства Херсонської області накопичився цілий спектр фундаментальних проблем, без вирішення яких її швидке зростання неможливо. Виробництво галузі — один із важливіших і водночас найризикованіших напрямів національного тваринництва. Це зумовлюється тим, що на виробництво впливають природні катаклізми, тривалий період обороту капіталу й низки інших подій негативного характеру: хвороби тварин, коливання цін на продукцію, непослідовність державної політики тощо.

Підвищення економічної ефективності вівчарства області потребує збільшення виробництва продукції на основі зростання поголів'я овець та їхньої вовнової і м'ясної продуктивності; модернізацію виробництва кормів, технології утримання тварин; профілактики або впровадження ефективних і відносно недорогих схем лікування хвороб. Враховуючи стан розвитку вівчарства та потребу промисловості у вовнової продукції, основним на перспективу залишається тонкорунне і напівтонкорунне

вівчарство. Поряд з поліпшенням овець вітчизняних порід необхідний імпорт генотипів м'ясного та молочного напрямів продуктивності і створення власних репродукторів для їх розмноження та акліматизації. Завдяки збільшенню виробництва баранини Херсонщина може стати експортером цього виду вівчарської продукції і отримувати значні грошові надходження.

Без державної підтримки, в умовах конкуренції на ринку продукції, виробленої в країнах, які надають субсидії, вівчарство не зможе існувати. Насамперед необхідно усвідомлення того, що існують серйозні структурні проблеми, на відновлення галузі вівчарства буде потрібний певний час.

Література:

1. Фізіолого-біологічні основи живлення овець: посіб. / П.В. Стапай, І.А. Макара, В.В. Гавриляк, Н.М. Параняк, І.Я. Лико, В.М.Ткачук, Т.В. Чокан, Г.М. Седіло, Д.П. Періг, М. В.Мартишук. — Львів: Інститут біології тварин УААН, 2007. — 98 с.

2. Статистичний щорічник Херсонської області за 2018/ За ред. В.А. Вознюка. — Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області. 2019. — 426 с.

3. Сокол О.І. Шляхи відродження вівчарства України /О.І. Сокол. — Харків: Вид-во "Бізнес-Інформ", 2001. — 208 с.

4. Вдовиченко Ю.В. Світові тенденції та стан вівчарства на сучасному етапі трансформування економічних відносин в Україні / Ю.В. Вдовиченко, В.М. Іовенко, П.Г. Жарук, Н.А. Кудрик // Вівчарство: міжвід. темат. наук. зб. — 2014. — Вип. 37. С. 3—13.

5. Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015. Нац. доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ. — 2010. — 232 с.

6. Лохоня О.І. Вівчарство України: оцінка нинішнього стану та перспектив відродження / О.І. Лохоня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// agrotimete.com.ua](http://agrotimete.com.ua)

7. "Вести.Економіка" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// www. agroinvestor.ru](http://www.agroinvestor.ru)

8. Горлова О.Д. Пути создания ресурсосберегающей технологии производства конкурентоспособной продукции овцеводства в Украине/ Вівчарство: міжвід. темат. наук. зб. К.: Аграрна наука, 1998. — Вип. 30. — С. 53—58.

References:

1. Stapaj, P.V. Makar, I.A. Havryliak, V.V. Paraniak, N.M. Lyko, I.Ya. Tkachuk, V.M. Chokan, T.V. Sedilo, N.M. Perih, D.P. and

Martyschuk, M.V. (2007), Fiziolohe-biologichni osnovy zhyvlennia ovets' [Physiological and biological basis of nutrition of sheep], Instytut biolohii tvaryn UAAN, L'viv, Ukraine.

2. Vozniuk, V.A. (2019), Statystychnyj scho-richnyk Khersons'koi oblasti za 2018 [Kherson Oblast Statistical Yearbook 2018], Holovne upravlenня statystyky u Khersons'koi oblasti, Kherson, Ukraine.

3. Sokol, O.I. (2001), Shliakhy vidrodzhennia vivcharstva Ukrainy [Ways to Revive Ukraine's Sheep Breeding], Vyd-vo "Biznes-Inform", Khar'kiv, Ukraine.

4. Vdovychenko, Yu.V. Iovenko, V.M. Zharuk, P.H. and Kudryk, N.A. (2014), "World trends and the state of sheep farming at the present stage of transformation of economic relations in Ukraine", Vivcharstvo, vol. 37, pp. 3—13.

5. Hejets, V.M. (2010), Novyj kurs: reformy v Ukraini. 2010—2015 [The New Deal: Reforms in Ukraine. 2010—2015], NVTs NBUV, Kyiv, Ukraine.

6. Lokhonia, O.I. (2019), "Sheep breeding of Ukraine: assessment of the current state and prospects of revival", available at: <http://agrotimete.com.ua> (Accessed 01 Nov 2019).

7. Vesty.Economyka (2019), available at: <http://www.agroinvestor.ru> (Accessed 01 Nov 2019).

8. Horlova, O.D. (1998), "Ways to create a resource-saving technology for the production of competitive sheep products in Ukraine", Vivcharstvo, vol. 30, pp. 53—58.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.34:633.34 (477)

С. І. Мельник,

д. е. н., професор, Заслужений працівник сільського господарства,
директор, Український інститут експертизи сортів рослин

ORCID ID: 0000-0002-5514-5819

О. П. Попова,

к. і. н., завідувач відділу науково-організаційної роботи,
Український інститут експертизи сортів рослин

ORCID ID: 0000-0003-2857-2860

Л. М. Коцюбинська,

старший науковий співробітник відділу

науково-організаційної роботи, Український інститут експертизи сортів рослин

ORCID ID: 0000-0001-7276-6935

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.49

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ТОВАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ СОЇ КУЛЬТУРНОЇ В НАУКОВІЙ СІВОЗМІНІ

S. Melnyk,

Doctor of Economic Sciences, professor, Honored worker of agriculture,
director the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination

O. Popova,

PhD in Historical, Head of the department of scientific and organizational work,

L. Kotsyubynska,

senior researcher of the department of scientific and organizational work,
Ukrainian Institute for Plant Variety Examination

ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION OF COMMODITY PRODUCTS OF CULTURAL SOYBEAN IN SCIENTIFIC ROTATION

У статті розкрито поняття розвідувальних (вирівнювальних) посівів на пунктах досліджень (філіях) Українського інституту експертизи сортів рослин. Висвітлене економічне та соціальне значення виробництва товарної продукції сої культурної.

Проаналізовано ефективність виробництва товарної продукції сої культурної на філіях (пунктах випробування) Українського інституту експертизи сортів рослин. Визначено в динаміці структуру собівартості і розмір статей витрат на виробництво сої культурної. Подані результативні показники виробництва товарної продукції сої культурної. Окрім того, у дослідженні запропонована система показників для визначення ефективності витрат.

Встановлено, що виробництво товарної продукції сої культурної на пунктах випробування Українського інституту експертизи сортів рослин є рентабельним і створює передумови для ефективного ведення господарства та землеробства загалом.

The concept of prospecting (leveling) crops at the research points (branches) of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination is revealed in the article. The economic and social importance of the production of marketable products of soybean cultivated. The main indicators of production efficiency (yield, cost, selling price, conditional net profit) of soybean cultivar compared to sunflower in scientific crop rotation are considered. The profitability of these crops was found to be practically the same.

The efficiency of soybean production in the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination was analyzed. The most efficient production of soybean commodity production in Vinnitsa and Rivne branches of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination.

The dynamics of the cost structure and the size of the articles of costs (labor costs, fuel, mineral fertilizers, plant protection products, repair costs, other direct costs, overhead, contingencies) for the production of cultural soybean are determined in the dynamics. The cost of production of cultivated soybeans is one of the main factors that affects the economic activity of the state system for the protection of plant variety rights and indicates how economically viable it is.

The effective indicators of the production of marketable products of soybean cultivated. In addition, the study proposes a system of indicators for determining cost effectiveness (The coefficient characterizing the total level of production costs, the coefficient characterizing the labor intensity, the rate of profitability).

The production of marketable products of soybean cultivated at the test points of the Ukrainian Institute for Plant Variety Examination is cost-effective and creates the preconditions for efficient management of agriculture and agriculture in general.

Science-based approach to the use of soybean cultivation technologies has a positive impact on the economic efficiency of its production.

The production of this culture is increasing globally, and food security of the state depends to a great extent on it. Therefore, the problem of the efficiency of production of marketable products of soybean crop is relevant today.

Ключові слова: соя культурна, ефективність вирощування, урожайність, собівартість, рентабельність.

Key words: soybeans, growing efficiency, yield, cost, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою аграрної політики держави є підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної селекції, особливо за умов переходу на нові стандарти галузі сортовипробування у зв'язку з євроінтеграційними процесами.

У світі та зокрема в Україні спостерігається стала тенденція до зростання обсягів виробництва та споживання сої. Виробництво цієї культури на глобальному рівні стрімко зростає, що значною мірою впливає на продовольчу безпеку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Функцію формування національних сортів рослинних ресурсів, що визначають рівень продовольчої безпеки держави в Україні [1] покладено на державну систему з охорони прав на сорти рослин. Державну науково-технічну експертизу сортів рослин з метою визначення придатності їх до поширення в Україні та набуття прав інтелектуальної власності на них здійснює Український інститут експертизи сортів рослин (далі — УІЕСР), який з цієї метою проводить відповідний комплекс польових та лабораторних досліджень.

Велике значення дослідженню ефективності вирощування сої, як однієї з стратегічних культур, приділяють за кордоном, публікуючи щорічні звіти, дослідження і книги [2; 3].

Світове та вітчизняне виробництво соєвих бобів досліджують у роботах Репілевський Е. [4], Бабиш А. [5], Присяжнюк О. [6], Підлубна О. [7]. Вітчизняні дослідники відзначають, що за обсягами виробництва сої Україна вийшла на провідні позиції серед країн європейського простору.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити і визначити ефективність виробництва товарної продукції сої культурної в науковій сівозміні УІЕСР.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Головним завданням аграрної політики України залишається збільшення виробництва та поліпшення якості продукції рослинництва шляхом розширення та оновлення сортів рослинних ресурсів, які визначають продовольчу безпеку держави та можуть бути використані в подальшому селекційному процесі. Враховуючи зростаючі потреби суспільства щодо забезпечення сільського господарства високоефективними рослинними сортами ресурсами, держава створює умови для забезпечення якості реєстрації сортів, які поширені на території України, охорони прав селекціонерів та впровадження сортової сертифікації насіння в Україні відповідно до міжнародних вимог.

Перед закладанням будь-якого польового дослідження, у т. ч. з експертизи сортів рослин, здійснюють розвідувальні посіви відразу після ґрунтово-агрохімічного обстеження пункту дослідження, перенесення його на нову територію, після планування полів та інших меліоративних робіт.

З погляду економічної ефективності соя — найпродуктивніша й найбільш економічно вигідна короткоротаційна сівозміна. Її наявність у сівозміні (на рівні хоча б 10%) зменшує потребу в придбанні та внесенні азотних мінеральних добрив, а також сприяє подальшому приросту виробництва зерна.

Соя є відмінним попередником для багатьох сільськогосподарських культур, зокрема зернових, не поступаючись люцерні та кукурудзі на силос. Урожай ярої пшениці, висіяної

Таблиця 1. Порівняння основних показників ефективності виробництва сої культурної з сояшником у науковій сівозміні, середнє за 2017–2018 р.

Показники	Соя		Сояшник		Відхилення показників сої від показників сояшника (+,-)	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Урожайність, т/га	2,0	2,2	2,0	2,0	0	-0,2
Собівартість 1 т, грн	3617,9	3737,9	3100	3024,7	517,9	713,2
Ціна реалізації 1 т, грн	7466,7	8321,4	6000	7000	1466,7	1321,4
Умовний чистий прибуток з 1 га, грн	3600,0	4583,5	2900,0	3975,3	700,0	608,2
Рівень рентабельності виробництва, %	99,5	122,6	93,5	131,4	6,0	-8,8

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

після сої, не меншій, ніж після чистого пару [8, с. 12].

Тому сою дуже часто використовують у розвідувальних (вирівнювальних) посівах на пунктах досліджень УІЕСР перед закладанням будь-якого польового досліду, у т. ч. з експертизи сортів рослин.

Розвідувальний посів — це обов'язковий захід, потрібний для визначення придатності поля (ділянки) до проведення польових дослідів. До сівби на цьому полі (ділянці) застосовують однакову агротехніку, проводячи операції у стислі строки: основний обробіток, внесення добрив, передпосівний обробіток. Сіють насінням одного з поширеніших зареєстрованих сортів будь-якого виду, найкраще зернового (пшениця, ячмінь, овес тощо), який піддається достатньо точному обліку врожаю за суцільного методу збирання.

Вирівняність родючості поля загалом та окремих його частин визначають за поділянковим обліком врожаю розвідувального посіву.

Експериментальні дані поділянкового обліку врожаю в кожному полі з результатами їх статистичного опрацювання і схемою розміщення пункт дослідження (філія) подає до УІЕСР з попередніми висновками щодо придатності поля до проведення дослідів та визначення потрібної кількості повторень у досліді.

У ситуаціях, коли через якісь фактори спостерігаються високі втрати врожаю сої, залишене на полі насіння може забезпечити повністю або майже повністю потребу кукурудзи (наступної культури у сівозміні) в азоті. По суті, можна вважати незібране насіння сої органічним азотним добривом для ґрунту.

Соя є однією з основних олійних культур, після сояшника та ріпаку, виробництву продукції якої завжди приділялася значна увага.

Таблиця 2. Структура собівартості і розмір статей витрат на виробництво товарної продукції 1 т сої культурної у 2009 та 2017, 2018 роках

Показник	2009	%	2017	%	2018	%
Витрати на оплату праці, грн	375,3	64,9	2532,5	70,0	2706,9	72,4
Насіння	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Пальне, грн	36,4	6,3	159,2	4,4	159,7	4,3
Мінеральні добрива, грн	27,4	4,7	115,8	3,2	98,3	2,6
ЗЗР, грн	30,3	5,2	112,2	3,1	111,6	3,0
Витрати на ремонт, грн	2,0	0,3	50,7	1,4	16,9	0,5
Інші прямі затрати, грн	6,4	1,1	32,6	0,9	25,9	0,7
Накладні витрати, грн	48,0	8,3	303,9	8,4	309,3	8,3
Непередбачувані витрати, грн	52,6	9,1	311,1	8,6	309,3	8,3
Всього	578,3	100	3617,9	100	3737,9	100

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

За обсягами виробництва олійних культур в Україні соя поступається тільки сояшнику.

Соя, в порівнянні з сояшником, має приблизно однакові показники економічної ефективності виробництва (табл. 1). Однак вона посідає перше місце у світовому виробництві рослинної олії, яку використовують на харчові цілі і для виробництва промислової продукції.

Як видно з таблиці, у 2018 році собівартість виробництва сої культурної зросла на 3,2% в порівнянні з 2017 роком. Проте і ціна реалізації збільшилася на 10,3 %. В результаті УІЕСР отримав умовний чистий прибуток з 1 га на 21,5% більший, ніж у попередньому році. У сояшника собівартість виробництва зменшилася на 2,5% і зросла ціна реалізації на 14,3 % та умовний чистий прибуток на 27%. За рахунок того, що сою у 2017 та 2018 роках вдалося реалізувати дорожче, ніж сояшник, а собівартість виробництва у них практично однакова, рівень рентабельності теж практично однаковий.

Структура собівартості і розмір статей витрат на виробництво товарної продукції 1 т сої наведено в таблиці 2.

Собівартість виробництва сої культурної є одним із основних факторів, який впливає на

Таблиця 3. Система показників, для визначення ефективності витрат на виробництво та реалізацію товарної продукції сої у 2017 та 2018 роках

№ з/п	Найменування показників	Формула розрахунку	Очікуваний результат
1	Коефіцієнт, що характеризує загальний рівень витрат на виробництво, K^{zag}	$K^{zag} = \text{Витрати заг.} / \text{Ум. чистий прибуток}$	$K^{zag} \leq 1$
2	Коефіцієнт, що характеризує трудоемність, K^t	$K^t = \text{Витрати на оп.} / \text{Ум. чистий прибуток}$	$K^t \leq 1$
3	Коефіцієнт дохідності, K^d	$K^d = \text{Ум. чистий прибуток} / \text{Витрати заг.}$	$K^d \geq 1$
<i>Проміжний частковий показник</i>			
4	Урожайність, т/га (Y_p)	$Y_p = \text{Валовий збір} / S$	

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

Таблиця 4. Розрахунок показників ефективності витрат на виробництво та реалізацію товарної продукції сої у 2017 та 2018 роках

№ з/п	Коефіцієнт	Розрахунок		Результат
		2017	2018	
1	K^{zag}	340264,0/338576,0=1,0	809284,9/992375,1=0,8	$K^{zag} \leq 1$
2	K^t	238184,8/338576,0=0,7	586060,1/992375,1=0,7	$K^t \leq 1$
3	K^d	338576,0/340264,0=1,0	992375,1/809284,9=1,2	$K^d \geq 1$
4	Y_p	94,1/47,0=2,0	216,5/98,4=2,2	x

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР.

господарську діяльність державної системи з охорони прав на сорти рослин та показує на скільки економічно вигідним воно є. Це так званий грошовий вираз величини ресурсів, використаних з конкретною метою.

У структурі собівартості виробництва 1 т сої у 2009 та 2018 роках найбільшу частину займали витрати на оплату праці (64,9% та 72,4% відповідно). В динаміці зменшилися по структурі витрати на паливо, мінеральні добрива, засоби захисту рослин. Щодо самої виробничої собівартості, то вона зросла в 6 разів.

Для здійснення аналізу ефективності виробництва товарної продукції сої культурної в науковій сівозміні використовувалася система показників (табл. 3).

Науково-обґрунтований підхід до застосування технологій вирощування сої позитивно впливає на економічну ефективність її вироб-

ництва. Дослідження показали, що застосування більш низькозатратних технологічних елементів забезпечувало вищий рівень доходності, тоді як використання ефективних, проте більш вартісних елементів, лише зменшувало прибуток, у нашому випадку умовно чистий прибуток, оскільки отриманий приріст врожаю не міг достатньою мірою компенсувати затрати [6, с. 218].

Дані розрахунків економічної ефективності технологій вирощування сої свідчать, що виробництво товарної продукції сої культурної є високоефективним і рентабельним. (табл. 4—5).

Середній рівень рентабельності реалізації сої в філіях УІЕСР 55,1%. Найбільш ефективно виробництво товарної продукції сої у Вінницькій та Рівненській філіях УІЕСР (76,9% та 64,5% відповідно).

Таблиця 5. Результативні показники виробництва товарної продукції сої культурної в науковій сівозміні 2018 р.

Пункт дослідження	Валовий збір, т	Собівартість 1 т, грн	Всього витрати, грн	Доход від реалізації, грн	Умовний чистий прибуток, грн	Рентабельність, %	
						виробництва	реалізації
Філія Вінницький ОДЦЕСР	116,6	1849,5	215577,7	932480,0	716902,3	332,5	76,9
Філія Рівненський ОДЦЕСР	18,5	3550,0	65675,0	185000,0	119325,0	181,7	64,5
Філія Чернівецький ОДЦЕСР	81,5	6482,9	528032,2	684180,0	156147,8	29,6	22,8
Всього	216,5	3737,9	809284,9	1801660,0	992375,1	122,6	55,1

Джерело: складено за даними звітності пунктів досліджень УІЕСР

ВИСНОВКИ

За результатами аналітичних досліджень можна зробити висновки:

1. Аналіз економічної ефективності виробництва товарної продукції сої культурної показав, що її виробництво у 2018 році забезпечило отримання 992,4 тис. умовно чистого прибутку (при середній ціні реалізації 8,3 тис. грн/т). Порівняно з 2017 р. прибуток збільшився майже у двічі.

2. Рентабельність виробництва товарної продукції сої культурної в УІЕСР склала 122,6%, що на 23,1% більше, ніж у 2017 році.

3. Економічна ефективність виробництва товарної продукції сої культурної створює передумови для ефективного ведення господарства та землеробства загалом.

Література:

1. Закон України "Про охорону прав на сорти рослин", ст. 14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>

2. Soy Food Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2019-2024 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imarcgroup.com/soy-food-market>.

3. 10 Countries with largest soybean production [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldatlas.com/articles/world-leaders-in-soya-soyabean-production-by-country.html>

4. Репілевський Е.В. Економічна ефективність виробництва сої в ринкових умовах господарювання / Е.В. Репілевський // Наук. пр. Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. Вип. 2. — Т. 2. — 2011. — С. 215—220.

5. Невикористаний потенціал сої / А. Баби́ч, А. Баби́ч-Побережна // The Ukrainian farmer. — 2014. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://proseed.com.ua/blog_post2.html

6. Присяжнюк О.І., Григоренко С.В., Половинчук О.Ю. Особливості реалізації біологічного потенціалу сортів сої залежно від технологічних прийомів вирощування в умовах Лісостепу України. Plant Var. Stud. Prot. 2018. Т. 14, № 2. С. 215—223.

7. Економічна ефективність виробництва насіння сої на регіональному рівні / О. Підлубна, С. Концеба // Економіка АПК. — 2015. — № 1. — С. 14—20 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eaprk.org.ua/ru/contents/2015/01/14>

8. Галузева програма "Виробництво та ефективне використання сої та продуктів її переробки в Україні на 2015—2020 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agrostore.biz.ua/galuzeva-programa-virobnictvo-ta-efektivne-vikoristannya-so%D1%97-ta-produktiv-%D1%97%D1%97-pererobki-v-ukra%D1%97ni-na-2015-2020-roki/>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On the protection of rights to plant varieties", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3116-12> (Accessed 4 November 2019).

2. The official site of Imarc Group (2019), "Soy Food Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2019—2024", available at: <http://www.imarcgroup.com/soy-food-market> (Accessed 4 November 2019).

3. The official site of Worldatlas (2019), "10 Countries with largest soybean production", available at: <http://www.worldatlas.com/articles/world-leaders-in-soya-soyabean-production-by-country.html> (Accessed 4 November 2019).

4. Repilevs'kyj, E. V. (2013), "Economic efficiency of soybean in market conditions", Nauk. pr. Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, Vol. 2. pp. 215—220.

5. Babich, A. and Babych-Poberezhna, A. (2014), "The unused potential of soybean", The Ukrainian farmer, [Online], available at: http://proseed.com.ua/blog_post2.html (Accessed 4 November 2019).

6. Prysiashniuk, O. I. Hryhorenko, S. V. and Polovynchuk, O. Yu. (2018), "Realization of soybean biological potential as affected by agro-nomical practices under the conditions of the Forest-Steppe of Ukraine", Plant Var. Stud. Prot., vol. 14 (2), pp. 215—223.

7. Pidlubna, O. D. and Konceba, S. M. (2015), "Economic efficiency of production of soybean seeds at the regional level", [Online], available at: <http://eaprk.org.ua/ru/contents/2015/01/14>. (Accessed 4 November 2019).

8. The official site of Agrostore (2017), "Industry program "Production and efficient use of soybean and its processing products in Ukraine for 2015—2020", available at: <http://agrostore.biz.ua/galuzeva-programa-virobnictvo-ta-efektivne-vikoristannya-so%D1%97-ta-produktiv-%D1%97%D1%97-pererobki-v-ukra%D1%97ni-na-2015-2020-roki/> (Accessed 4 November 2019).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

УДК 336.67

Л. А. Костирко,д. е. н., професор, Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3447-2343**Т. В. Соломатіна,**к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Україна
ORCID ID: 0000-0002-1949-3277

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.54

ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МАЙНОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

L. Kostyrko,

Doctor of Economics Professor, V. Dahl East-ukrainian national University, Ukraine

T. Solomatina,PhD in Economics, Docent, Associate Professor of the Department
of Finance and Banking, V. Dahl East-Ukrainian national University, Ukraine

FINANCIAL STRATEGY FOR DEVELOPING THE ECONOMIC POTENTIAL OF ECONOMIC ENTITIES OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні основи і практичні аспекти визначення ролі фінансової стратегії в розвитку майнового потенціалу суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, офіційні дані Державної служби статистики України. Під час проведення дослідження для оцінки фінансово-економічних показників використано методи кореляційно-регресійного, трендового аналізу, методи групування, коефіцієнтів, середніх величин. Метою статті є визначення шляхів підвищення ролі фінансової стратегії у розвитку майнового потенціалу суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки.

Основний науковий результат дослідження полягає у визначенні статичних і динамічних оцінок порівняльного майнового потенціалу суб'єктів господарювання національної економіки і аграрного сектора економіки. З позицій динаміки — істотне скорочення вартості майна і виробничого потенціалу в сільському, лісовому та рибному господарстві на фоні його нарощування в економіці загалом. У статичному аспекті спільними ознаками є: позитивами — висока частка вартості основних засобів, негативами — превалювання дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів. Перевагами аграрного сектора економіки є: більша забезпеченість матеріальними оборотними активами і менший рівень зносу основних засобів. Плюсами структури майна у національній економіці загалом є: вища частка поточних фінансових інвестицій, які можна використовувати для регулювання ліквідності підприємства. Таким чином, для суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки можна рекомендувати стратегію подолання спаду майнового потенціалу та структурних зрушень на користь зростання частки виробничих активів, у т.ч. спеціфічних, та грошової ліквідності.

The subject of the research is theoretical principles, methodological bases and practical aspects of determining the role of financial strategy in the development of property potential of economic entities in the agricultural sector of the economy. The methodological and informational basis of the work are scientific works, periodicals, Internet resources, official data of the State Statistics Service of Ukraine. During the study, the methods of correlation-regression, trend analysis, methods of grouping, coefficients, average values were used to evaluate financial and economic indicators. The purpose of the article is to identify ways to enhance the role of financial strategy in the development of property potential of economic entities in the agricultural sector.

The main scientific result of the study is to determine the static and dynamic estimates of the comparative property potential of economic entities of the national economy and the agricultural sector of the economy. From the standpoint of dynamics — a significant reduction in property values and production potential in agriculture, forestry and fisheries, against the background of its growth in the economy as a whole. In the static aspect, the common features are: positives — a high proportion of the value of fixed assets, negatives — the prevalence of accounts receivable in the structure of current assets. The advantages of the agricultural sector of the economy are: greater availability of tangible current assets and less wear and tear on fixed assets. The advantages of the property structure in the national economy as a whole are: the higher proportion of current financial investments that can be used to regulate the liquidity of the enterprise. Thus, for economic entities in the agricultural sector, a strategy to overcome the decline in property potential and structural shifts in favor of increasing the share of productive assets can be recommended. specific, and monetary liquidity.

Ключові слова: фінансова стратегія, майновий потенціал, розвиток, суб'єкти господарювання, аграрний сектор, економіка.

Key words: financial strategy, property potential, development, economic entities, agrarian sector, economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток майнового потенціалу суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки є запорукою його фінансової стійкості в довгостроковому періоді і потребує реалізації стратегічного підходу.

Майно аграрного підприємства, представлене земельними ресурсами, необоротними і оборотними активами, забезпечує його конкурентоспроможність у ринковій економіці і ефективний розвиток шляхом безперервності виробничого та збутового процесів [1, с. 78]. Вартість майна, його склад і структура, джерела формування безпосередньо впливають на ділову активність та фінансовий стан сільськогосподарських підприємств. Їх галузева специфіка визначає особливості фінансового управління майновими об'єктами, представленими земельними ділянками сільськогосподарського призначення, довгостроковими і поточними біологічними активами, які доцільно формалізувати в фінансовій політиці суб'єктів господарювання. Нестійкість внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування аграрних підприємств потребує імплементації стратегічних форм, методів, принципів та інструментів управління їх фінансовим потенціалом та його майновим забезпеченням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми розробки і реалізації фінансової стратегії розвитку майнового потенціалу суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки знаходяться у центрі уваги багатьох учених. Зокрема Брик М. обговорює застосування на практиці методики оцінки та визначення фінансових результатів сільськогосподарської діяльності [2, с. 57]. Питання оцінки і класифікації окремих складових майнового потенціалу для потреб аграрних підприємств, зокрема нематеріальних активів, оборотних засобів досліджуються Близнюк О.В. [3, с. 65], Стояною-Коваль С.С., Стояною О.М. [4, с. 103]. В основу класифікації оборотних активів підприємств аграрного сектору Артеменко В. О. покладено зовнішні фактори (податкову та грошово-кредитну політики держави, інфляційні процеси та митне регулювання), а також внутрішні чинники (фінансові, організаційні, технологічні, маркетингові) [5, с. 21]. Погоджуємося з Нога Д.Г., Худяковою Г.О., що потреба у ефективному використанні майна зумовлена постійним збільшенням абсолютно-

Таблиця 1. Динаміка і структура майна у національній економіці та сільському, лісовому та рибному господарстві

Дата	Необоротні активи			Оборотні активи			Необоротні активи та групи вибуття			Активи - разом		
	млн грн	структура, %	темперосту, коеф.	млн грн	структура, %	темперосту, коеф.	млн грн	структура, %	темперосту, коеф.	млн грн	структура, %	темперосту, коеф.
усього – національне господарство												
01.01.2013	2467526,3	46,07	1,00	2886103,9	53,88	1,00	2832,7	0,05	1	5356463	100	1,00
01.01.2014	2639813,2	46,21	1,07	3069041,5	53,73	1,06	3420,1	0,06	1,21	5712275	100	1,07
01.01.2015	3027708	49,96	1,23	3028941,8	49,98	1,05	3670	0,06	1,30	6060320	100	1,13
01.01.2016	3960148,9	49,05	1,60	4108602,7	50,89	1,42	5031,8	0,06	1,78	8073783	100	1,51
01.01.2017	4138337,1	46,62	1,68	4732549,4	53,31	1,64	6193,3	0,07	2,19	8877080	100	1,66
01.01.2018	4303282,8	43,2	1,74	5650817,4	56,72	1,96	7678,9	0,08	2,71	9961779	100	1,86
01.01.2019	3211197,9	48,92	1,30	3349055,1	51,02	1,16	4072	0,06	1,44	6564325	100	1,23
30.06.2019	3292037,7	49,22	1,33	3393094,6	50,73	1,18	3949,3	0,06	1,39	6689082	100	1,25
сільське, лісове та рибне господарство												
01.01.2013	101200,2	36,62	1,00	175091,8	63,36	1,00	56,7	0,021	1,00	276348,7	100	1,00
01.01.2014	117942,3	37,67	1,17	195021,3	62,29	1,11	133,2	0,043	2,35	313096,8	100	1,13
01.01.2015	112152,4	29,99	1,11	261814,7	70	1,50	52,1	0,014	0,92	374019,2	100	1,35
01.01.2016	171147	24,95	1,69	514624,6	75,04	2,94	73,3	0,011	1,29	685844,9	100	2,48
01.01.2017	213401,3	27,83	2,11	553429	72,16	3,16	76,4	0,01	1,35	766906,7	100	2,78
01.01.2018	272513,7	29,89	2,69	639025,2	70,1	3,65	75,2	0,008	1,33	911614,1	100	3,30
01.01.2019	3739,1	30,5	0,04	8507,2	69,39	0,05	13,1	0,107	0,23	12259,4	100	0,04
30.06.2019	4511,7	33,28	0,04	9029,5	66,61	0,05	14	0,103	0,25	13555,2	100	0,05
питома вага, %												
01.01.2013	4,10	-	-	6,07	-	-	2,00	-	-	5,16	-	-
30.06.2019	0,14	-	-	0,27	-	-	0,35	-	-	0,20	-	-
зміна	-3,96	-	-	-5,80	-	-	-1,65	-	-	-4,96	-	-

Джерело: власні розрахунки.

го споживання сировини та матеріалів у сільськогосподарському виробництві [6, с. 104], необхідністю раціонального дотримання співвідношення між основними і оборотними активами [7, с. 275], яке досягається, поміж іншим, нормуванням останніх. Оптимізація розміру оборотних активів проводиться виходячи з таких передумов: по-перше, він має бути достатнім для забезпечення безперебійного фінансування планових витрат, необхідних для процесу виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, здійснення у встановлені строки розрахунків з контрагентами; по-друге, він має унеможливити зайве відволікання фінансових ресурсів у виробничі запаси, їх фактичне заморожування тощо [8, с. 191].

Цілком справедливо, що Назаренко О.В. акцентує увагу на вагому значенні у сучасних турбулентних умовах розвитку економіки питання включення земельної складової до балансової вартості необоротних активів для прийняття ефективних управлінських рішень, формування повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності сучасного аграрного підприємства [9, с. 44]. Як зазначають Лемішко О.О. [10], Нечитайло В.В. [11], Тараненко А.С. [12] запорукою ефективності "аграрної реформи" є: створення повноцінного ринку земель сіль-

ськогосподарського призначення, забезпечення захисту прав на майнові і земельні паї членів аграрних підприємств з участю сільськогосподарської дорадчої служби.

Поділяємо точку зору Косової Т.Д., Стеблянка І.О. [13], що розробка фінансової політики в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції має виходити з вимог забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, їх інвестиційної привабливості тощо. У зазначеному контексті потребує удосконалення методичний підхід до розробки і реалізації фінансової стратегії розвитку майнового потенціалу сільськогосподарських товаровиробників.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення шляхів підвищення ролі фінансової стратегії у розвитку майнового потенціалу суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ефективність управління майновим потенціалом уособлюється в показниках ділової активності, ринкової вартості аграрних

Таблиця 2. Динаміка і структура оборотних активів у національній економіці та сільському, лісовому та рибному господарстві

Код за КВЕД-2010	Оборотні активи – усього		у тому числі								
			запаси			поточні біологічні активи			дебіторська заборгованість		
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	темپ росту, коеф.	млн грн	структура, %	темп росту, коеф.	млн грн	структура, %	темп росту, коеф.
	Усього										
01.01.2013	2886103,9	100	661686	22,93	1,00	13275,4	0,46	1,00	1660985	57,55	1,00
01.01.2014	3069041,5	100	683588	22,27	1,03	13226,7	0,43	1,00	1778104	57,94	1,07
01.01.2015	3028941,8	100	629854	20,79	1,00	13246,3	0,44	1,00	1798122	59,36	1,00
01.01.2016	4108602,7	100	850835	20,71	1,35	15782,4	0,38	1,19	2517204	61,27	1,40
01.01.2017	4732549,4	100	1049362	22,17	1,00	18874,4	0,40	1,00	2926240	61,83	1,00
01.01.2018	5650817,4	100	1294620	22,91	1,23	21488,7	0,38	1,14	3459248	61,22	1,18
Середнє	3912676	100	861657	21,96	1,10	15982,32	0,42	1,055	2356651	59,86	1,11
	сільське, лісове та рибне господарство										
01.01.2013	175091,8	100	59786,9	34,15	1,00	11737,9	6,70	1,00	86979,5	49,68	1,00
01.01.2014	195021,3	100	66754,2	34,23	1,12	11873,7	6,09	1,01	98290,2	50,40	1,13
01.01.2015	261814,7	100	84446,4	32,25	1,00	11855,4	4,53	1,00	146524	55,96	1,00
01.01.2016	514624,6	100	114925	22,33	1,36	14259	2,77	1,20	342783	66,61	2,34
01.01.2017	553429	100	157133	28,39	1,00	16183,9	2,92	1,00	331508	59,90	1,00
01.01.2018	639025,2	100	203408	31,83	1,29	18448,5	2,89	1,14	365704	57,23	1,10
Середнє	389834,4	100	114408,92	30,53	1,13	14059,73	4,32	1,06	228631	56,63	1,26

Джерело: власні розрахунки.

Продовження табл. 2.

Дата	у тому числі											
	поточні фінансові інвестиції			грошові кошти			витрати майбутніх періодів			інші оборотні активи		
	млн грн	структура, %	темп росту, коеф.	млн грн	структура, %	темп росту, коеф.	млн грн	структура, %	темп росту, коеф.	млн грн	структура, %	темп росту, коеф.
	усього – національне господарство											
01.01.2013	247799	10,04	1,00	190482,7	7,72	1,00	37836,2	1,53	1,00	74039,6	3,00	1,00
01.01.2014	256432	9,71	1,03	207799	7,87	1,09	44776,1	1,70	1,18	85115,8	3,22	1,15
01.01.2015	214719	7,09	1,00	239087,2	7,90	1,00	57359,8	1,89	1,00	76554,3	2,53	1,00
01.01.2016	225270	5,69	1,05	301587,2	7,62	1,26	82562,2	2,08	1,44	115362	2,91	1,51
01.01.2017	164518	3,98	1,00	336614,8	8,13	1,00	88663,1	2,14	1,00	148277	3,58	1,00
01.01.2018	167441	3,89	1,02	365615,9	8,50	1,09	87395	2,03	0,99	255009	5,93	1,72
Середнє	212697	6,73	1,02	273531,1	7,96	1,07	66432,1	1,90	1,10	125726,3	3,53	1,23
	сільське, лісове та рибне господарство											
01.01.2013	1520,1	1,50	1,00	9169,1	9,06	1,00	1748,7	1,73	1,00	4149,6	4,10	1,00
01.01.2014	1330,5	1,13	0,88	9885,4	8,38	1,08	1863,3	1,58	1,07	5024,1	4,26	1,21
01.01.2015	1108,7	0,99	1,00	9361	8,35	1,00	2153,5	1,92	1,00	6366,1	5,68	1,00
01.01.2016	1396,4	0,82	1,26	16770,9	9,80	1,79	4540,4	2,65	2,11	19950,5	11,66	3,13
01.01.2017	2026,2	0,95	1,00	19437,9	9,11	1,00	5882,9	2,76	1,00	21256,6	9,96	1,00
01.01.2018	2160,9	0,79	1,07	20093,6	7,37	1,03	6794,8	2,49	1,16	22415,5	8,23	1,05
Середнє	1590,5	1,03	1,04	14119,7	8,68	1,15	3830,6	2,19	1,22	13193,7	7,32	1,40

Джерело: власні розрахунки.

формувань, пропорціях і ознаках стійкості їх економічного зростання [14, с. 44]. Оціночними показниками розробки і реалізації фінансової стратегії в частині розвитку майнового потенціалу є: оборотність (в днях і кількості оборотів) сукупних активів та їх складових — необоротних і оборотних активів. Подальша деталізація залежно від потреб стратегічного управління потребує розрахунку тривалості обороту окремих елементів активів — нематеріальних активів, довгострокових біологічних активів, основних засобів, матеріальних оборотних активів (виробничих запасів, незавершеного виробництва, готової продукції, товарів), поточних

біологічних активів, дебіторської заборгованості тощо.

Структура майнового потенціалу національної економіки загалом і сільського, лісового та рибного господарства суттєво різняться. Протягом 2013—2019 рр. частка необоротних активів у національній економіці зросла з 46,07% до 49,22%, а по сільському, лісовому та рибному господарству — скоротилася з 36,62% до 33,28% (табл. 1). Протягом аналізованого періоду питома вага оборотних активів у цілому по економіці зменшилася з 53,88% до 50,73%, а по сільському, лісовому та рибному господарству — збільшилася з 63,36% до 66,61%.

Необоротні активи та групи вибуття у цілому по національній економіці займають у структурі активів не більше 0,05%—0,06%, а в аграрному секторі економіки — спостерігається їх зростання із 0,021% до 0,103%. Оцінюючи динаміку майна суб'єктів господарювання національної економіки, слід визнати, що протягом 2014—2017 рр. спостерігалася стійке зростання необоротних і оборотних активів, про що свідчать базисні індекси — відповідно 1,74 і 1,96, протягом 2018—1 півріччя 2019 рр. мав місце зворотний процес. Проте на кінець аналізованого періоду порівняно з його початком вартість необоротних активів зросла на 33%, а оборотних — на 18%.

У сільському, лісовому та рибному господарстві темпи збільшення активів протягом 2013—2017 рр. перевищували загальні по національній економіці і становили — по необоротним активам 2,69 разів, по оборотним — 3,65 разів. Проте у 2018 р. відбулося їх різке скорочення.

Таким чином, динаміка майна загалом у національній економіці і аграрному секторі економіки описується векторами з різним напрямом і модулем — відповідно (+0,25) і (-0,95).

На початок 2013 р. частка сільського, лісового та рибного господарства у формуванні майна національної економіки становила 5,16%, у т.ч. по необоротним активам — 4,1%, по оборотним — 6,07%. На кінець 2019 р. зазначена питома вага не перевищувала навіть 0,5%.

Основною статтею оборотних активів є дебіторська заборгованість — її частка по національній економіці протягом аналізованого періоду 2013—2017 рр. зросла із 57,55% до 61,22%, а по сільському, лісовому та рибному господарству — висхідний тренд мав місце протягом 2013—2015 рр. — із 49,68% до 66,61%, до кінця 2017 р. мало місце її скорочення до 57,23% (табл. 2). Приріст абсолютного розміру дебіторської заборгованості по національній економіці (18%) перевищував аналогічний показник по аграрному сектору (10%). Середня частка дебіторської заборгованості по національній економіці становить 59,86%, по сільському, лісовому та рибному господарству — 56,63%.

Другою за значущістю статтею оборотних активів є запаси: їх частка у національній економіці коливалася на рівні 21%—23%, у сільському, лісовому та рибному господарстві —

скоротилася із 34,15% до 31,83% з мінімальним значенням наприкінці 2015 р. — 22,33%. Питома вага матеріальних оборотних активів в аграрному секторі економіки майже на третину перевищує зазначений показник у економіці загалом. Середня частка запасів по національній економіці становить 21,96%, по сільському, лісовому та рибному господарству — 30,53%.

Специфічність оборотних активів підприємств аграрного сектора економіки представлена поточними біологічними активами, частка яких скоротилася з 6,7% до 2,89%, а абсолютний приріст склав 14%. Поточними є біологічні активи, здатні давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, приносити в інший спосіб економічні вигоди протягом періоду, що не перевищує 12 місяців, а також тварини на вирощуванні та відгодівлі. Поточні біологічні активи присутні і в балансах підприємств національної економіки, протягом 2013—2017 рр. їх частка лише 0,42%, а по аграрному сектору економіки — 4,32%.

На початок 2013 р. частка поточних фінансових інвестицій у балансах суб'єктів національної економіки складала 10,04%, до кінця 2017 р. вона скоротилася до 3,89%. По аграрному сектору протягом аналізованого періоду вона становила близько 1,0% і була відносно стабільною. Середня частка поточних фінансових інвестицій по національній економіці (6,73%) значно перевищує аналогічний показник по аграрному сектору економіки (1,03%).

Грошова ліквідність суб'єктів господарювання в національній економіці зросла із 7,72% до 8,5%, а в аграрному секторі — скоротилася із 9,06% до 7,37%. Середня частка грошових коштів по національній економіці (7,96%) менше аналогічного показника по аграрному сектору економіки (8,68%).

Приблизно на одному рівні знаходяться витрати майбутніх періодів — 1,5%—2,5%, інші оборотні активи — 1,0%—1,5%. Середні показники становлять відповідно 1,1% і 1,22%. Протягом 2013—2017 рр. середня частка інших оборотних активів по сільському, лісовому та рибному господарству (7,32%) понад вдвічі перевищує аналогічний показник по національній економіці загалом (3,58%).

У структурі необоротних активів середня частка залишкової вартості основних засобів по сільському, лісовому та рибному господарству (69,62%) незначно перевищує аналогічний показник по національній економіці

Таблиця 3. Динаміка і структура необоротних активів у національній економіці та сільському, лісовому та рибному господарстві

Дата	Необоротні активи – усього		У тому числі									
			Основні засоби та нематеріальні активи				Інвестиційна нерухомість залишкова вартість		Довгострокові біологічні активи залишкова вартість		Незавершені капітальні інвестиції	
			залишкова вартість		знос							
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %
	усього – національне господарство											
01.01.2013	2467526	100	1648287,5	66,80	6364992	79,43	31704,8	1,28	7009,9	0,28	261968	10,62
01.01.2014	2639813	100	1750945,8	66,33	7837608,8	81,74	32432,6	1,23	8583,5	0,33	270042	10,23
01.01.2015	3027708	100	1809970,4	59,78	12003953,2	86,90	43667,7	1,44	7105,1	0,23	248091	8,19
01.01.2016	3960149	100	2661539,5	67,21	4598432,6	63,34	47840,3	1,21	8421,6	0,21	271716	6,86
01.01.2017	4138337	100	2682986	64,83	3578883,2	57,15	48727,6	1,18	9612,4	0,23	322947	7,80
01.01.2018	4303283	100	2769964,2	64,37	3887643,5	58,39	52713,2	1,22	10936,4	0,25	389531	9,05
Середнє	3422803	100	2220615,6	64,89	6378585,6	71,16	42847,7	1,26	8611,5	0,26	294049,2	8,79
	сільське, лісове та рибне господарство											
01.01.2013	101200	100	75481,3	74,59	44310,8	36,99	28,6	0,03	6525,8	6,45	8576,3	8,47
01.01.2014	117942	100	83950	71,18	52395,8	38,43	25,8	0,02	7685,3	6,52	9018,7	7,65
01.01.2015	112152	100	85247,1	76,01	61172,5	41,78	5,2	0,00	6804	6,07	7569,9	6,75
01.01.2016	171147	100	106332,6	62,13	78332,8	42,42	7,7	0,00	8099,7	4,73	10254,8	5,99
01.01.2017	213401	100	141341,9	66,23	91386,9	39,27	5,9	0,00	9019,5	4,23	12947	6,07
01.01.2018	272514	100	184137,9	67,57	112341,9	37,89	44,5	0,02	10472,5	3,84	18134,4	6,65
Середнє	164726	100	112748,5	69,62	73323,5	39,46	19,62	0,01	8101,1	5,31	11083,5	6,93

Джерело: власні розрахунки.

(64,89%), схожим є також тренд — скорочення протягом 2013—2017 рр. — відповідно із 66,8% із 64,37%, а також — із 74,59% до 67,57% (табл. 3). Знос основних засобів суб'єктів господарювання по національній економіці (у середньому 71,16%) майже у 1,5 рази перевищує аналогічний показник по аграрному сектору економіки (39,46%). Тренди показника в часі різняться: по економіці загалом має місце скорочення — із 79,43% до 58,39%, по сільському, лісовому, рибному господарству — зростання протягом 2013—2015 рр. із 36,99% до 42,42% із подальшим скороченням до 37,89%, що незначно перевищує показник станом на початок аналізованого періоду.

Третью за значущістю статтею необоротних активів є незавершені капітальні інвестиції — їх середнє значення протягом 2013—2017 рр. складо по національній економіці 8,79% (низхідний тренд із 10,62% до 6,86% станом на 01.01.2016 із подальшим зростанням до 9,05%), по аграрному сектору економіки — 6,93% із чітко вираженою тенденцією до скорочення протягом 2013—2016 рр. — із 8,47% до 5,99% і незначним зростанням до 6,07% у 2017 р.

У тваринництві довгостроковими біологічними активами можуть бути: основне ста-

до овець, великої рогатої худоби, свиней; поточними біологічними активами — тварини на вирощуванні і відгодівлі, риба, доросла птиця, сім'ї бджіл [15]. Довгострокові біологічні активи рослинництва можуть бути представлені виноградниками, садами, лісовими масивами, поточні — зерновими, овочевими, технічними, кормовими культурами, розсадниками. Частка довгострокових біологічних активів у середньому становила протягом 2013—2017 рр. 5,31%. Рівень показника сформував низхідний тренд із 6,45% до 3,84%, що віддзеркалює зменшення виробничого потенціалу тваринництва і рослинництва. Цілком зрозуміло, що по національній економіці загалом питома вага довгострокових біологічних активів є незначною (0,26%).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Основний науковий результат дослідження полягає у визначенні статичних і динамічних оцінок порівняльного майнового потенціалу суб'єктів господарювання національної економіки і аграрного сектора економіки. З позицій

динаміки — істотне скорочення вартості майна і виробничого потенціалу в сільському, лісовому та рибному господарстві на фоні його нарощування в економіці загалом. У статичному аспекті спільними ознаками є: позитивами — висока частка вартості основних засобів, негативами — превалювання дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів. Перевагами аграрного сектора економіки є: більша забезпеченість матеріальними оборотними активами і менший рівень зносу основних засобів. Плюсами структури майна у національній економіці загалом є: вища частка поточних фінансових інвестицій, які можна використовувати для регулювання ліквідності підприємства. Таким чином, для суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки можна рекомендувати стратегію подолання спаду майнового потенціалу та структурних зрушень на користь зростання частки виробничих активів, у т.ч. специфічних, та грошової ліквідності.

Метою подальших досліджень є фінансова діагностика капіталізації суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки та визначення чинників, що впливають на неї в довго- і короткостроковому аспекті.

Література:

1. Василішин С.І., Бабицька О.О. Методичні підходи до управління оборотними активами аграрних підприємств. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2017. № 4. С. 74—84.
2. Брик М. Оцінка біологічних активів та особливості визначення фінансового результату аграрних підприємств регіону. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2017. Вип. 22. С. 56—60.
3. Близнюк О.В. Складові обліку деяких нематеріальних активів при інноваційній діяльності аграрних підприємств. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 8. С. 63—66.
4. Стоянова-Коваль С.С., Стоянова О.М. Оборотні активи аграрних підприємств: економічна сутність та науково-методичні підходи до специфіки їх класифікації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 10 (2). С. 100—105.
5. Артеменко В.О. Характеристика чинників впливу на ефективність функціонування оборотних активів підприємств аграрного сектору. Фінансовий простір. 2014. № 1. С. 19—24.

6. Нога Д.Г. Кругообіг оборотних активів аграрних підприємств та ефективність їх використання в сучасних умовах господарювання. Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки. 2013. Вип. 23. С. 103—107.

7. Худякова Г.О. Рациональне співвідношення основних та оборотних активів аграрних підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2013. № 3 (2). С. 273—276.

8. Худякова Г.О. Аналіз та оптимізація структури оборотних активів аграрних підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2013. Вип. 12. С. 187—194.

9. Назаренко О.В. Земельна складова необоротних активів аграрного підприємства: вітчизняний та зарубіжний підхід. Економіка та держава. 2017. № 3. С. 43—46.

10. Лемішко О.О. Земельний капітал як об'єкт фінансової політики в аграрному секторі економіки. Агросвіт. 2019. № 8. С. 19—25.

11. Нечитайло В.В. Аграрна реформа в Україні наприкінці ХХ — початку ХХІ століття: земельні активи і прорахунки. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2018. Т. 28. С. 411—419.

12. Тараненко Л.С. Про проблеми захисту прав на майнові і земельні паї членів аграрних підприємств з участю сільськогосподарської дорадчої служби. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 1. С. 71—74.

13. Косова Т.Д., Стеблянка І.О. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: євроінтеграційний аспект. Молодий вчений. 2019. № 4 (68). С. 178—181.

14. Череп О.Г., Глушенко Ю.М. Управління діловою активністю аграрно-промислових підприємств. Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2018. № 4. С. 41—46.

15. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи": Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05>

References:

1. Vasylishyn, S. I. and Babyc'ka, O. O. (2017). "Methodical approaches to management of circulating assets of agricultural enterprises", Visnyk HNAU. Serija: Ekonomichni nauky, vol. 4, pp. 74—84.

2. Bryk, M. (2107), "Assessment of biological assets and peculiarities of determining the financial result of agricultural enterprises in the region", Regional'ni aspekty rozvytku produktyvnyh syl Ukrai'ny, vol. 22, pp. 56—60.

3. Blyznjuk, O. V. (2014), "Components of accounting of some intangible assets in the innovation activity of agricultural enterprises", Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukrai'ni, vol. 8, pp. 63—66.

4. Stojanova-Koval', S. S. and Stojanova, O. M. (2016), "Current assets of agricultural enterprises: economic nature and scientific and methodological approaches to the specifics of their classification", Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, vol. 10 (2), pp. 100—105.

5. Artemenko, V. O. (2014), "Characteristics of factors influencing the functioning of circulating assets of agricultural enterprises", Finansovyj prostir, vol. 1, pp. 19—24.

6. Noga, D. G. (2013), "Circle of circulating assets of agricultural enterprises and efficiency of their use in modern conditions of management", Produktyvnist' agropromyslovogo vyrobnytva. Ekonomichni nauky, vol. 23, pp. 103—107.

7. Hudjakova, G. O. (2013), "The rational ratio of fixed and current assets of agricultural enterprises", Visnyk Hmel'nyč'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 3 (2), pp. 273—276.

8. Hudjakova, G. O. (2013), "Analysis and optimization of the structure of circulating assets of agricultural enterprises", Visnyk Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universytetu. Serija: Ekonomika i menedzhment, vol. 12, pp. 187—194.

9. Nazarenko, O. V. (2017), "Land component of non-current assets of agrarian enterprise: domestic and foreign approach", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 43—46.

10. Lemishko, O. O. (2019), "Land capital as an object of financial policy in the agrarian sector of the economy", Agrosvit, vol. 8, pp. 19—25.

11. Nechytajlo, V. V. (2018), "Agrarian reform in Ukraine at the end of XX — beginning of XXI century: land assets and miscalculations", Naukovi praci Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. Istorychni nauky, vol. 28, pp. 411—419.

12. Taranenko, L. S. (2011), "On problems of protection of rights to property and land shares of members of agricultural enterprises with the participation of agricultural advisory service", Jurydychnyj visnyk. Povitrjane i kosmichne parvo, vol. 1, pp. 71—74.

13. Kosova, T. D. and Stebljanko, I. O. (2019), "Financial policy in the agrarian sector of the economy: the European integration aspect", Molodij vchenij, vol. 4 (68), pp. 178—181.

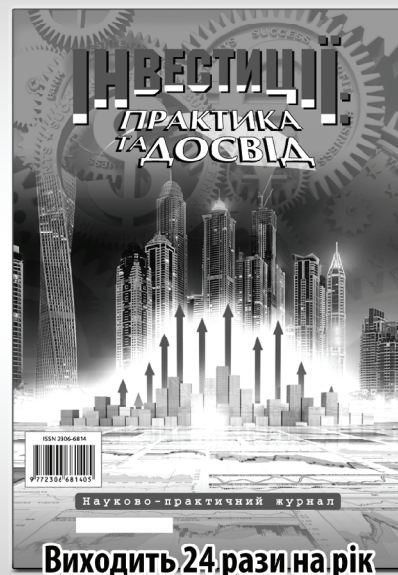
14. Cherep, O. G. and Glushenko, Ju. M. (2018), "Management of business activity of agro-industrial enterprises", Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 4, pp. 41—46.

15. Regulation (Standard) of Accounting 30 "Biological Assets": Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 18.11.2005 No. 790, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (Accessed 25 Oct 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.11.2019 р.

**ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА
ТА ДОСВІД**

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ
та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

УДК 338.12:330.1

О. Б. Пелех,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ORCID ID: 0000-0002-5657-6717

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.62

ЗАВДАННЯ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

O. Pelek, h,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor

of the of Management Department, Rivne State Humanitarian University

TASKS FOR STRUCTURAL POLICY OF UKRAINE AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT

У статті сформовано власні пропозиції щодо формування адекватної державної структурної політики в Україні на шляху здійснення постіндустріальних структурно-технологічних зрушень та істотного підвищення ефективності економіки. З цією метою ми зупинилися на двох аспектах — формулюванні цілей і напрямів структурної політики, а також визначенні механізмів її реалізації.

Базові цілі структурної політики формулюються так: підвищення економічної ефективності економіки шляхом швидкого переміщення необхідних засобів / ресурсів з галузей менш продуктивних і ефективних у галузі високорентабельні та високотехнологічні; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції й послуг на світових ринках шляхом формування сучасної економічної структури та її про-експортної орієнтації; використання процесу структурних змін з метою обмеження впливу різного роду бар'єрів розвитку, насамперед ресурсних, енергетичних, екологічних, демографічних; модернізація економіки шляхом підтримки галузей, для яких характерним є високий рівень технічного, технологічного й організаційного розвитку, інноваційна активність; прискорення економічного зростання, забезпечення високого рівня економічної активності / зайнятості та належного соціального захисту населення.

Щодо механізмів реалізації структурної політики, то в дослідженні показано необхідність вибору активної структурної політики, визначено стримуючі чинники її впровадження й оговорено питання стосовно засобів реалізації. Акцентовано на тому, що політика забезпечення структурних зрушень має бути обов'язково доповнена заходами інноваційного впливу.

It has been identified in the research that today Ukraine has two fundamental tasks: to implement post-industrial structural and technological changes and to significantly improve the efficiency of the economy. These tasks should be ensured by an adequate state structural policy. The role of the state in the implementation of this policy is to develop priorities and "corridors" of growth to formulate a long-term policy focused on achieving sustainable development based on ensuring food, energy and economic security of the state. The result should be the formation of the optimal structure of the economy, adequate socially oriented market system of post-industrial type and strategic national interests of the country.

We focused on two aspects — the formulation of goals and directions of structural policy, as well as the definition of mechanisms for its implementation.

The basic objectives of the structural policy are formulated as follows: — increasing the economic efficiency of the economy by moving rapidly the necessary funds / resources from the less productive and efficient sectors to the high-profitability and high-tech industries; — enhancing the competitiveness of domestic products and services in the world markets by forming a modern economic structure and its pro-export orientation; — use of the process of structural change in order to limit the impact of various barriers to development, especially resource, energy, environmental, demographic ones; — modernization of the economy by supporting industries characterized by high levels of technical, technological and organizational development, innovative activity; — accelerating of economic growth, ensuring a high level of economic activity / employment and adequate social protection of the population.

Regarding the mechanisms of structural policy implementation, the need to choose an active structural policy has been shown in the research, constraints on its implementation have been identified, and the question of implementation tools has been discussed. It is emphasized that structural change policies must be complemented by innovative impact measures.

Ключові слова: трансформаційні процеси, структурна політика, цілі структурної політики, механізми реалізації структурної політики.

Key words: transformation processes, structural policy, goals of structural policy, mechanisms of implementation of structural policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Правильний вибір стратегії і політики економічного розвитку може стати потужним ресурсом подолання економічної кризи, підвищення ефективності економіки країни та умовою сталого економічного розвитку. Відтак розгляд проблем формування структурної політики України є актуальним на даний час і став предметом цього дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями структурної політики займалося багато іноземних дослідників, зокрема, А. Амсден, М. Бруно, А. Вестфал, Дж. Линч, М. Окімото, А. Столер, А. Тейлор. Серед українських науковців, які вивчають цю проблему можна виділити О. Амошу, В. Бодрова, І. Крючкову, В. Луцкова, Т. Романову, Н. Скірку, О. Свінцова, Р. Шепетька, А. Шинкарук. Проте актуальним залишається питання формування завдань структурної політики України на сучасному етапі.

У попередніх наших працях, зокрема, ([1–4]) ми аналізували структурні зміни в національній економіці України у період після 2000 р., виявляли структурні дисбаланси. У нинішньому дослідженні ми намагалися сформувати цілі, напрями та механізми реалізації структурної політики України з метою підвищення економічної ефективності економіки, конкурентоспроможності галузей, модернізації, прискорення економічного зростання, забезпечення високого рівня зайнятості та належних соціальних умов населення. Тому предметом дослідження є структурна політика України на сучасному етапі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування базових та ключових цілей, механізмів реалізації структурної політики України.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трансформаційні процеси в економіці України в 1990-х рр. Безперечно, у перше десятиліття незалежності в економіці України мали

місце позитивні зрушення: розширилася сфера дії ринкових відносин, зменшився рівень монополізації економіки, до певної міри сформувалося конкурентне середовище, з'явився і зміцнів недержавний сектор.

Однак трансформаційні процеси в економіці України відбувалися на тлі двох найбільш актуальних економічних проблем: кризи економічної системи та кризи економічної структури. Криза економічної системи була пов'язана з необхідністю формування елементів ринкової економіки на фоні командно-адміністративних методів управління нею. Крім потреби докорінної зміни економічного устрою, Україна зіткнулася зі ще однією проблемою — кризою структури економіки країни [5, с. 193]. До переліку найбільш істотних деформацій структури трансформаційної економіки можна віднести:

- деформації відтворювальної структури (зменшення частки оплати праці у структурі ВВП, посилення процесів натуралізації ВВП, падіння частки заощаджень у реальному секторі економіки, катастрофічне скорочення інвестицій, зростання обсягів тіньової економіки, зростання імпорту товарів народного споживання);

- деформації галузевої структури (збільшення питомої ваги продукції паливно-енергетичного комплексу, швидкий розвиток видобувних галузей та галузей первинної обробки, скорочення частки підприємств, що виробляють продукцію кінцевого споживання);

- техніко-економічні деформації (технологічна деградація матеріально-технічної бази національної економіки, зростання масштабів фізичного та морального зношування основних виробничих фондів, скорочення інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, різке зменшення обсягів фінансування НДДКР);

- регіональна асиметрія (поглиблення нерівності в розвитку окремих регіонів, екологічний дисбаланс окремих територій, диспропорції в розміщенні виробництва та ринкової інфраструктури);

- соціальні диспропорції (масова бідність, небачене майнове розшарування су-

спільства, безробіття, асоціальна поведінка бізнес-еліти, корупції, зрощування влади і капіталу) [6, с. 542—543].

Системні проблеми соціально-економічного розвитку мали як суб'єктивну, так і об'єктивну основу. Відсутність ефективного механізму державного регулювання, складні економічні та соціальні проблеми, що породжувалися трансформаційним періодом, недосконалість державного менеджменту — це основні суб'єктивні чинники погіршення економічної та соціальної ситуації в країні [5, с. 193]. До переліку суб'єктивних причин також належить усунення держави від ролі провідного суб'єкта структурних зрушень та захисту національних інтересів, зростання впливу олігархічних структур, зрощених із державним апаратом, посилення ролі екзогенних чинників економічного зростання [6, с. 542]. Об'єктивну ж основу складають деформована структура промисловості й національної економіки, структурні дисбаланси формування та розвитку основних пропорцій розвитку національного господарства [7, с. 75].

Від початку здобуття незалежності стала очевидною потреба здійснювати серйозні структурні зміни в економіці. Ця потреба змін була спричинена як зовнішніми, так і внутрішніми причинами.

Зовнішні причини тісно пов'язані з розвитком глобалізаційних тенденцій у світовій економіці. Вони стали викликом для всіх національних економік, які прагнули стати серйозним партнером на світовому ринку. До глобалізаційних тенденцій, які змушували кожену країну здійснювати адаптаційні заходи, належать [8, с. 298]:

- високі темпи економічного зростання;
- швидкі зміни техніки (зниження виробничих витрат, поява нових виробів і продуктів), які призводять до зростання загального світового рівня техніки і технологій;
- значні зрушення у структурі попиту;
- підвищення конкурентоспроможності, пов'язаної з лібералізацією міжнародного обміну та активізацією інтеграційних зв'язків;
- комп'ютеризація господарських операцій;
- зростання суспільного тиску, спрямованого на зниження деградації природного середовища, що пов'язане з виділенням величезних коштів на охорону навколишнього середовища.

Внутрішні причини пов'язані з тим, що для України в 1990-ті рр. була характерна економічна структура командно-адміністративної економічної системи. Основними ознаками такої структури є:

— низький технічний рівень виробничих фондів і продукції, яка випускається;

— високе споживання виробничих фондів, висока матеріальна інтенсивність та енергоємність виробництва, що призводить до високої частки виробництва енергії та сировини в національному доході;

— низька частка споживчих товарів у національному доході;

— домінуюча частка великих державних підприємств у вітчизняному виробництві.

На першому етапі трансформації (1990—1995 рр.) планова модель економіки була відкинута, а серед теоретичних ідей переважали концепції ліберального ринку, і через дії органів державної влади вони отримали втілення. Привабливими здавалися західні динамічні ринкові країни, в яких приватний сектор із свободою підприємницької ініціативи асоціювався з високими стандартами життя. Відтак було реалізовано пасивну структурну політику. Вважалося, що рецесія очистить економіку від застарілого майна та застарілих продуктів. Головну роль відігравала макроекономічна політика: регулювання відсоткових ставок та обмінних курсів, ставки оподаткування, лібералізація зовнішньої торгівлі, зменшення субсидій та дотацій. Очікувалася чітка мета — створення в Україні динамічної європейської соціально-розвиненої економіки з потужним цивільним промисловим комплексом, значним сегментом сфери послуг та ефективним державним сектором. Це зазначалося в "Основних напрямках економічної політики України в умовах незалежності", які були схвалені Верховною Радою в жовтні 1991 р.: "Докорінна структурна перебудова народного господарства, кардинальні зміни в інвестиційній діяльності розглядаються як найважливіші пріоритети розвитку економіки для надання їй більшої динамічності і соціальної спрямованості" [9].

Однак ми цілком погоджуємося з О. Молдованом, який стверджує: "Цей нормативно-правовий акт двадцятилітньої давності свідчить, що в тогочасних політиків було чітке і правильне розуміння стратегічних орієнтирів реформ. На жаль, без тактичних кроків з реалізації конкретних завдань ця стратегія залишилася лише декларацією того, куди в кінцевому підсумку хотіли прийти творці незалежної України" [10].

Пасивна структурна політика не дала очікуваних результатів. Загальним наслідком стало те, що була зруйнована планова економічна модель, тоді як нова ринкова модель, так і не сформувалася. Зниження виробництва охоп-

лювало багато галузей, які в українських реаліях вважалися відносно сучасними (наприклад, електронна промисловість). Виробництво продукції, що характеризувалося високим технічним рівнем, суттєво не зросло. Неадекватна адаптивність призвела до банкрутства більшості державних підприємств. Ринок був ще занадто слабкий (особливо ринок капіталу та ринок праці) щоб подолати виклики. "У такій ситуації було важко думати про стратегічні реформи, бо першочерговим завданням стало збереження України від соціально-економічного колапсу. Необхідність оперативної стабілізації вимагала від уряду стимулювання тих галузей економіки, які б могли забезпечити швидку фінансову віддачу до державного бюджету" [10]. Вихід було знайдено у тому, щоб розвивати насамперед експортно-орієнтовані галузі з низькою доданою вартістю — чорну металургію, хімічну промисловість, сільське господарство.

Від середини 1990-х рр., з часу початку президентства Л. Кучми, починається другий етап економічної трансформації, який характеризується переходом до активної структурної політики, хоча її дії мали більше "оборонний" характер, а не "наступальний". Для реалізації наступальної політики ще не було створено умов, насамперед фінансових. Тому і результати структурних перетворень не стали достатньо ефективними.

Після розпаду єдиного господарського комплексу СРСР підприємства України втратили союзні ринки, а на західних ринках їхня продукція програвала через низьку якість. Щоб вийти на нові ринки, держава вдалася до прямих і прихованих субсидій. Так, допомога підприємствам чорної металургії здійснювалася за рахунок встановлення штучно занижених цін на основні види ресурсів, передусім — на коксівне вугілля, залізородну сировину, електроенергію та газ. Крім того, для збільшення ліквідності уряд надавав виробникам численні податкові пільги, дозволяв розстрочувати податкові зобов'язання, списував податкові борги, надавав кредити за пільговими ставками та активно використовував взаємозаліки. Допомогла вітчизняному експорту й фінансова криза 1998 р., вона додатково оздоровила підприємства сировинних і низькотехнологічних галузей економіки, орієнтованих на експорт. Усі ці чинники дозволили українським підприємствам сформулювати ціновий ресурс конкурентоспроможності й продавати свою продукцію на 15—20% дешевше, ніж конкуренти, що сприяло зростанню попиту на неї [10].

Здійснювану структурну політику не слід оцінювати однозначно негативно. Її можна критикувати, але варто відзначити, що особливістю структурної політики другої половини 1990-х рр. є чітка / однозначна спрямованість на вирішення проблем і труднощів, з якими зіткнулася українська економіка.

Водночас критики, насамперед "оборонної" політики (і це стосується не лише України), вказують на те, що накопичений до сьогодні досвід свідчить, що намагання замінити ринок адміністративними рішеннями, які визначають напрями структурних змін в економіці, зазвичай призводять до негативних наслідків, які не тільки не сприяють підвищенню ефективності функціонування економіки, а навпаки — через захист низькопродуктивних галузей обмежують функціонування ринкових механізмів конкуренції. Як наслідок, замість підвищення мобільності виробничих факторів і структурної гнучкості така політика може призвести до затримки структурних змін і даремної витрати державних коштів [11].

Оцінюючи хід і прогрес здійсненої реструктуризації, варто пам'ятати, що у випадку структурної політики мають справу з довгостроковими процесами, і позитивні наслідки багатьох заходів, які здійснювалися і зараз здійснюються, стануть очевидними лише в майбутньому. Важливими рішеннями для створення бажаних структурних змін є: приватизація, адміністративна реформа в країні, реформи системи соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти. Сприятливі умови для проведення ефективної структурної політики пов'язані з хорошою макроекономічною ситуацією в Україні, яку формують високі темпи економічного зростання, збільшення інвестиційних витрат, зниження рівня інфляції та безробіття, стабільна грошово-кредитна політика та збалансований бюджет.

Загалом період 1991—2000 рр. експерти називають періодом адаптації вітчизняного господарського комплексу до нових економічних умов і пошуку "моделі економіки, яка б дозволила утвердитися Україні як самостійній державі на політичній карті Європи" [10]. Наступні роки стали періодом розвитку та зміцнення цієї моделі.

Пропозиції щодо засад формування структурної політики України. Наше дослідження охопило період після 2000 р. У досліджуваній період далі продовжують загострюватися структурні диспропорції національної економіки. На них значно впливали кризові явища, спричинені як внутрішніми, так і зовнішніми

чинниками. Насамперед світова фінансово-економічна криза 2008—2009 рр. яскраво висвітлює гострі проблеми і суперечності розвитку українського суспільства, його економічної системи. "Накладання світової фінансової кризи в Україні на фазу посилення внутрішньої політичної конфронтації тільки спричинило різке загострення наявних структурних диспропорцій національної економіки, вивело на поверхню недієздатність експортоорієнтованої моделі економічного зростання, яка встановилася у попередні роки. Зазначена модель зростання з переважанням низькотехнологічного експорту виявилася дуже вразливою до спалаху світової кризи і раптових змін кон'юнктури на світових ринках. В умовах падіння зовнішнього попиту адаптаційна реакція економіки у вигляді девальвації гривні виявилася неефективною, а негативний ефект скорочення експорту став домінуючим у негативному впливові на загальну економічну динаміку. Вплив зовнішнього чинника згенерував реалізацію внутрішніх дисбалансів вітчизняної банківської системи, які накопичувалися протягом останніх років" [12].

У післякризовий період економічне зростання, яке мало "переважно відновлювальний характер і не сформувало стійких позитивних тенденцій та структурних змін щодо розширеного відтворення" [13, с. 15—16]. І забезпечене воно було передусім галузями реального сектору економіки.

Суспільно-політична криза 2013—2014 рр. і наступна за нею війна на сході України призвели до нових структурних дисбалансів. "Сьогодні вже не логічні аргументи, а саме реальне життя з важкими наслідками глобальної економічної рецесії у поєднанні з глибокою суспільно-політичною кризою в Україні кінця 2013—2014 рр. переконують вітчизняну громаду у безперспективності сировинного шляху розвитку національного господарства, паразитування на транзитних перевагах економіки, у відсутності цілої низки необхідних передумов для переведення виробничої сфери на інноваційну траєкторію зростання, у серйозності не вирішених проблем соціальної політики і державотворення" [12, с. 81].

Подавши власні пропозиції з цього питання, вважаємо доречним зупинитися на двох аспектах: 1) формулювання цілей і напрямів структурної політики; 2) механізми її реалізації.

Засадничим є формулювання цілей політики. У довгостроковій перспективі структурна політика має забезпечити позитивні системні

зміни та зрушення як провідного напрямку модернізації національної економіки шляхом державного регулювання характеру, напрямів і темпів структурних пропорцій в економіці в умовах дії ринкових механізмів регулювання і тенденцій глобалізації соціально-економічних процесів. Послідовне та виважене структурне регулювання має орієнтуватися на [5, с. 194]: реалізацію національних переваг; забезпечення економічної безпеки України; прискорення її інтеграції в сучасну світову господарську систему. Такими є засади формування оптимальної структури національної економіки.

Окрім того, на думку О.Кавтиш [14, с. 21], структурна політика повинна забезпечувати поступову модифікацію як управлінських впливів, так і побудову макроекономічних механізмів забезпечення позитивних системних структурних зрушень, поширення їхнього позитивного соціально-економічного ефекту як провідного напрямку здійснення модернізації економіки України.

Базові цілі структурної політики, на нашу думку, повинні бути сформульовані так:

- підвищення економічної ефективності економіки шляхом швидкого переміщення необхідних засобів/ресурсів з галузей менш продуктивних і ефективних у галузі високорентабельні та високотехнологічні;

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та послуг на світових ринках шляхом формування сучасної економічної структури та її про-експортної орієнтації;

- використання процесу структурних змін з метою обмеження впливу різного роду бар'єрів розвитку, насамперед ресурсних, енергетичних, екологічних, демографічних;

- модернізація економіки шляхом підтримки галузей, для яких характерним є високий рівень технічного, технологічного й організаційного розвитку, інноваційна активність;

- прискорення економічного зростання, забезпечення високого рівня економічної активності/зайнятості та належного соціального захисту населення.

Зауважимо, що подібні цілі структурної політики Польщі зустрічаємо в працях польських і вітчизняних науковців (наприклад, [14; 5; 16—18]). Також наведені цілі значною мірою корелюють з цілями структурного розвитку, які конкретизовані в інтегрованих методичних рекомендаціях Європейської Комісії (2007 р.) для країн ЄС, а також з пріоритетними напрямами та цілями реформування національних економік, запропонованими Радою Європи (2008 р.).

Про необхідність дотримання норм цих рекомендацій неодноразово вказує В. Луцков ([19; 20]).

Головним результатом реалізації державної структурної політики має бути реформування всієї економічної системи, яке впливає на основні макроекономічні пропорції та структурні зв'язки, а також формує структурні взаємодії національної економічної системи із системою світового господарства [15, с. 182].

Поставлені нами цілі дозволять досягнути таких взаємопов'язаних конкретних результатів:

- виправлення накопичених роками структурних деформацій і запобігання в майбутньому довгостроковій розбалансованості економіки;

- забезпечення структурного маневру в бік збільшення частки галузей, які виробляють продукцію з високим ступенем переробки на базі новітніх технологій, збільшення частки продукції переробних галузей порівняно з добувними і частки високотехнологічної та наукоємної продукції та послуг у ВВП;

- модернізація економіки у різних її формах (соціальна, технологічна, галузева тощо), приведення структури секторів економіки у відповідність до ринкової моделі господарювання, перетворення малоефективних інститутів економіки в інститути, які відповідають вимогам сучасної ринкової економіки, реструктуризація збиткових секторів економіки;

- перехід від спаду до економічного зростання національної економіки, забезпечення сталих темпів зростання виробництва продукції та послуг;

- вихід на світові ринки з конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринках якісною продукцією завдяки впровадженню новітніх технологій і на цій основі підвищення конкурентних переваг національної економіки;

- розвиток і перебудова економічної системи загалом, окремих галузей і секторів економіки, підприємств, ринків у процесі глобальних і регіональних інтеграційних трансформацій.

Для кожної з вказаних цілей потрібно побудувати відповідне "дерево цілей", які постають у процесі реалізації політики перед вітчизняною економікою, а держава повинна виконувати функцію координації діяльності щодо досягнення цих цілей у вертикальному (організація діяльності інституційних / структурних підрозділів) та горизонтальному (узгодження різних видів діяльності, які існують та формуються в рамках економічної системи) розрізах економіки [21, с. 107].

Задані цілі (горизонтальні та вертикальні) задають напрями структурного реформування, по кожному з яких визначаються індикатори виконання цілей. "Коректне встановлення індикаторів відповідно зі стратегічними цілями по кожному з пріоритетів — необхідна складова забезпечення механізмів моніторингу та оцінки виконання стратегічної програми, а також визначення інституціональної системи її імплементації. Відсутність індикаторів унеможливує контроль за виконанням стратегії. Аналіз показує, що по низці напрямів реформування досить складно визначити індикатор (це особливо стосується гуманітарної сфери), у таких випадках мають встановлюватися цільові завдання, спрямовані на чіткий результат" [19, с. 65].

Загалом алгоритм розробки стратегії структурних змін національної економіки як встановлення послідовності кроків щодо формулювання пріоритетів, цілей та завдань, чітке розуміння їхньої ролі та ієрархії взаємозв'язків між ними з метою подальшого коректного визначення системи імплементації стратегії та фінансових механізмів представлено в [19].

Не менш важливим є другий аспект, який стосується формування структурної політики — механізм її реалізації. "Чимало дослідників визначає, що загалом мова має йти не просто про самі зрушення, а про визначення механізму їх здійснення, що, в кінцевому результаті, виступає причиною і наслідком реалізації структурної політики держави" [14, с. 17]. Так, О. Красильников визначає його як протиріччя у взаємодії елементів економічної структури, за допомогою якого здійснюються відповідні структурні зміни [22]. С. Панчишин розглядає їх як "певні методи розподілу виробничих ресурсів між різними галузями і видами діяльності, способи узгодженості руху ресурсів і виготовлених економічних благ на різних стадіях суспільного виробництва" [23, с. 18].

У рамках зауваг стосовно механізмів реалізації структурної політики в Україні зупинимося на кількох аспектах: вибір виду політики, стримуючі чинники її впровадження, засоби здійснення, супутні питання реалізації структурної політики.

Структурна політика України вже від середини 1990-х рр. набула характеру активної політики. Вона стосувалася реформ у різних сферах суспільного життя: адміністративної й податкової політики, охорони здоров'я та освіти, науково-технічних, інформаційних і галузевих трансформацій, законодавства тощо. Однак проводилася вона несистемно, суперечливо і

значною мірою залежно від нав'язаних ззовні моделей структурної трансформації (див. [14, с. 17; 24—26]).

На сьогоднішній час потреба у проведенні активної структурної політики не зникла. Це пов'язано з необхідністю усунення глибоких диспропорцій практично в усіх сферах життя і секторальних структурах. Ще один чинник, який особливо стимулює до активної структурної політики, здійснення швидких і радикальних структурних змін і зрушень — це так званий "чинник часу". На ньому особливо наголошує В. Сіденко: "В умовах, коли принципово нові технології виробництва і бізнесу упродовж найближчих двох-трьох десятиліть кардинально змінюватимуть економічний ландшафт світу, фактор часу починає відігравати критичну роль. Пасивна роль держави і національної бізнес-еліти за таких умов може призвести до фатальних наслідків, коли до України втратять інтерес провідні актори світового ринку і коли продукти праці її жителів представлятимуть дедалі менший інтерес для новітніх глобальних ринків. Українські бізнесмени постають (навіть якщо вони цього ще не бачать) перед реальною загрозою знецінення свого капіталу внаслідок технологічної та організаційної архаїки, структурної застарілості, які є прямими наслідками тривалого періоду пригнічення та навіть певної деградації культури інновацій" [27].

В умовах України існує низка об'єктивних чинників, які стримують проведення структурної політики, серед яких експерти виділяють (наприклад, [28, с. 275], [29, с. 348], [14, с. 18]):

- низький рівень інтеграції вітчизняної економіки у світову економічну систему, що визначається не тільки низькою конкурентоспроможністю, а й інституційними чинниками, зокрема, недостатньо активною участю України в діяльності міжнародних економічних організацій;

- недостатній розвиток інфраструктури: автошляхів, телекомунікацій тощо;

- нерозвиненість інфраструктури, яка забезпечує комерціалізацію та освоєння інновацій;

- існуючий рівень техніки, науки та технології, які визначають їхні якісні й кількісні особливості структурних змін;

- одним з основних обмежень найчастіше виступає ресурсна складова структурних зрушень;

- недостатня гнучкість ринку праці, пов'язана з бар'єрами на шляху міжрегіональної міграції робочої сили та недоліками системи професійної освіти й перекваліфікації.

Крім того, О. Красильников зазначає [22], що механізм структурних зрушень — це механізм узгодження зрушень у структурі виробництва, розподілу, обміну і споживання з урахуванням зрушень у структурі потреб, тобто здійснення структурних зрушень в економіці спирається на потребу змінити систему економічних потреб та інтересів економічних суб'єктів. І в цьому плані маємо низку стримуючих суб'єктивних чинників. У процесі здійснення структурної політики держава має сформувати таку систему мотивів, яка "забезпечить для ринкових агентів не лише бажання максимізувати прибуток, а й реалізувати весь комплекс економічних інтересів і потреб. Все це забезпечує рівновагу розвитку структурних елементів економічної системи у довгостроковій перспективі" [14, с. 19].

Для усунення стримуючих чинників першочерговими й основними завданнями структурної політики держави мають стати [30]:

- підвищення інноваційної активності й випереджальний розвиток високотехнологічного сектора економіки;

- стимулювання економічного зростання і підвищення ефективності виробництва на мікрорівні через підтримку ланцюжків імпортозаміщення, експортних контрактів та використання інших непрямих інструментів;

- зниження трансакційних витрат діяльності підприємств за рахунок розвитку інститутів ринків товарів, послуг, праці й капіталу, формування інфраструктури забезпечення підприємницької діяльності;

- припинення прямого і непрямого субсидування неефективних підприємств, ефективна селекція працездатних підприємств, підвищення дієвості інституту банкрутств, реструктуризація неефективного сектора економіки;

- стимулювання процесів реструктуризації та реформування підприємств, підвищення їхньої ефективності, сприяння процесам інтеграції та утворення великих ефективних і конкурентоспроможних компаній при всебічному сприянні розвитку малого та середнього бізнесу;

- реалізація цільових програм розвитку інфраструктури транспорту, зв'язку та телекомунікацій, формування конкурентного середовища, створення рівних і передбачуваних умов економічної діяльності у державі — як у масштабі всієї економіки, так і на конкретних галузевих ринках.

Завдання органів державного і регіонального управління — обрати адекватну стратегію структурних зрушень, що ґрунтуватиметься на

раціональному використанні соціально-економічного потенціалу, національного багатства, зосередженого у регіоні, залученні інноваційних технологій, використанні конкурентних переваг територій [29, с. 93].

З огляду на сказане, для реалізації основних напрямів структурної політики в сучасних умовах держава повинна спрямовувати свої дії на досягнення таких ключових цілей [15, с. 182]:

- розвиток нових галузей, що сприяють загальному підвищенню ефективності промислового виробництва;

- стимулювання інвестиційної, інноваційної та підприємницької активності виробництв;

- сприяння розвитку галузей, конкурентоспроможних на світовому ринку виробництв, що забезпечують значну частину експортної продукції;

- забезпечення сприятливих економічних і фінансових умов для активізації виробничої діяльності, розвитку добросовісної конкуренції;

- формування та розвиток внутрішнього ринку;

- впровадження світових стандартів якості продукції та захисту навколишнього середовища;

- згортання частини виробництв у депресивних галузях економіки.

Ще один аспект, на який звертають особливу увагу дослідники — це зв'язок структурної політики з політикою інноваційною. Як вказує Н. Попадинець [15, с. 180], політика забезпечення структурних зрушень має бути доповнена заходами інноваційного впливу щодо подолання основних проблем у найбільш значущих секторах економіки. У сучасних умовах очевидно, що саме інноваційний характер відтворювальної моделі має стати основою структурної трансформації при становленні ефективної ринкової економіки України. Із цього випливає, що у відносно найближчій перспективі повинні бути визначені бажані структурні зміни й відповідно вироблений адекватний механізм державного втручання в їхню реалізацію. Тут можна виділити декілька етапів державної структурної політики на підтримку / формування інноваційної політики:

Етап 1. Відтворення технологічної бази галузей, продукція яких користується стабільним попитом на сформованих ринках. Водночас ринкові "ніші" можуть бути розширені за рахунок активного імпортозаміщення. Інновації мають бути орієнтовані насамперед на модернізацію наявних виробництв на основі ресурсозберігаючих технологій та поліпшення спо-

живчих властивостей продукції. Основна проблема першого етапу — створення економічних, інфраструктурних та інституційних основ переходу до інвестиційної стадії розвитку держави. На цьому етапі вирішуються такі завдання: зміцнення науково-технічного потенціалу; поліпшення умов для розвитку легального підприємництва та підтримки добросовісної конкуренції; стимулювання інвестицій у найбільш передові й найбільш високоспеціалізовані виробництва; розвиток внутрішнього попиту; впровадження світових стандартів якості продукції та захисту навколишнього середовища.

Етап 2. Створення виробництв, що реалізують новітній технологічний розвиток, і вихід на внутрішній і зовнішній ринки з наукомісткою продукцією світового рівня. Результатом має стати забезпечення конкурентних позицій у перспективних секторах ринку, де вітчизняна продукція не була раніше представлена, а в окремих випадках — формування нових областей попиту, в задоволенні якого вітчизняна наукомістка продукція відігравала б домінуючу роль. Дії держави на цьому етапі мають бути спрямовані на створення та вдосконалення механізмів: активізації "людського чинника"; залучення у великих масштабах приватних інвестицій; впорядкування захисту і використання об'єктів інтелектуальної власності; створення й підтримки необхідної інфраструктури інноваційного розвитку; взаємодії науки та виробника.

Етап 3. Державна підтримка інноваційної інфраструктури, створення передумов перемикання попиту на вітчизняні інновації, інформаційна підтримка промислового виробництва, зміцнення зв'язків науки з виробництвом.

ВИСНОВКИ

Сьогодні перед Україною поставили два фундаментальних завдання: здійснити постіндустріальні структурно-технологічні зрушення та істотно підвищити ефективність економіки. Вказані завдання повинні забезпечити адекватна державна структурна політика. Роль держави в проведенні цієї політики полягає в розробці пріоритетів і "коридорів" зростання для формування довгострокової політики, орієнтованої на досягнення сталого розвитку на основі забезпечення продовольчої, енергетичної та економічної безпеки держави. Результатом має стати формування оптимальної структури економіки, адекватної соціально орієнтованій ринковій системі постіндустріального типу і стратегічним національним інтересам країни.

Подаючи власні пропозиції з цього питання, ми зупинилися на двох аспектах — формулюванні цілей і напрямів структурної політики, а також визначенні механізмів її реалізації.

Базові цілі структурної політики формулюються так: підвищення економічної ефективності економіки; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції й послуг на світових ринках; використання процесу структурних змін з метою обмеження впливу різного роду бар'єрів розвитку; модернізація економіки шляхом підтримки галузей, для яких характерним є високий рівень технічного, технологічного й організаційного розвитку, інноваційна активність; прискорення економічного зростання, забезпечення високого рівня економічної активності / зайнятості та належного соціального захисту населення.

Щодо механізмів реалізації структурної політики, то в дослідженні показано необхідність вибору активної структурної політики, визначено стримуючі чинники її впровадження й оговорено питання стосовно засобів реалізації. Акцентовано на тому, що політика забезпечення структурних зрушень має бути обов'язково доповнена заходами інноваційного впливу для подолання основних проблем у найбільш значущих секторах економіки. Інноваційний характер відтворювальної моделі розвитку повинен стати основою структурної трансформації.

Література:

1. Пелех О.Б. Структурні зміни ВВП України з позиції зайнятості за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. Інфраструктура ринку. 2018. № 25. С. 128—134. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/25-2018> (Index Copernicus i Google Scholar).
2. Пелех О.Б., Юськів Б.М. Грошові перекази мігрантів у структурі валового внутрішнього продукту України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 22. С. 10—18. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.22.10 (Index Copernicus i Google Scholar).
3. Пелех О.Б. Динаміка макроекономічних змін у структурі валового внутрішнього продукту України [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6657>. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.54 (Index Copernicus i Google Scholar).
4. Пелех О.Б. Зміни у структурі валового регіонального продукту і сукупна продуктивність праці [Електронний ресурс]. Економіка та суспільство. 2018. № 19. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/> (Index Copernicus i Google Scholar).

www.economyandsociety.in.ua/ (Index Copernicus i Google Scholar).

5. Свінцов О.М., Скірка Н.Я., Гаврилко П.П. Національна економіка: теоретичні аспекти оптимізації структури. Науковий вісник НАТУ України. 2012. Вип. 22.4. С. 187—196.
6. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. К.: Знання-Прес, 2007. 719 с.
7. Державне регулювання реалізації економічного потенціалу України в умовах глобалізації / За заг. ред. Л.А. Кравченко. Сімферополь: ПП "Підприємство Фенікс", 2013. 312 с.
8. Krajewski S. Polityka strukturalna w Polsce w okresie transformacji. Zeszyty Naukowe Ostroleckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chetnika. 1999. Nr 12. S.297—304.
9. Про Основні напрями економічної політики в умовах незалежності: Постанова Верховної Ради України № 1698-XII від 25.10.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698a-12> (дата звернення: 30.12.2018).
10. Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. Економічна правда. 15 серпня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/> (дата звернення: 30.12.2018).
11. Unijne Programy Strukturalne / Polityka strukturalna. URL: http://www.uwm.edu.pl/kpros/images/pracownicy/brodzinska/2017/Unijne_Programy_Strukturalne_mat.edu_2017.docx (дата звернення: 30.12.2018).
12. Бодров В., Шепетько Р. Структурна політика в умовах загострення міжнародної конкуренції. Міжнародна економічна політика. 2014. № 2. С. 78—98.
13. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. К.: НІСД, 2012. С. 15—16.
14. Кавтиш О. П. Структурна політика як основа модернізації національного господарства в сучасних умовах. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2013. № 10. С. 16—22.
15. Попадинець Н. М. Стратегічні цілі державної структурної політики України. Регіональна економіка. 2014. № 1. С. 175—183.
16. Polityka gospodarcza / Pod red. H. Cwiklinskiego. Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2004. 313 s.
17. Polityka gospodarcza / Pod red. B. Winarskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 584 s.
18. Шинкарук Л.В., Луцков В.О. Структурна політика: підходи та особливості реалізації в Україні. К.: Міленіум, 2016. 178 с.

19. Луцков В.О. Алгоритм формування структурної політики на основі досвіду країн ЄС. Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка. 2015. № 1. С. 54—66.

20. Луцков В.О. Особливості реалізації політики структурних змін в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Вип. 2. С. 238—243.

21. Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління. К.: КНЕУ, 1999. 384 с.

22. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике: монография. Саратов: Изд-во СГУ, 2001. 161 с.

23. Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва: автореф. дис... докт.екоп.наук: спец. 08.01.01. Львів, 2005. 38 с.

24. Вардомский Л.Б., Пылин А.Г., Шурубович А.В. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты. Экономика і прогнозування. 2009. № 1. С. 70—77.

25. Україна-2015: національна стратегія розвитку. К.: Український Форум, 2008. 73 с.

26. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. К.: НІСД, 2011. 66 с.

27. Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. Частина перша. Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні. Економіка і прогнозування. 2018. № 1. С. 37—57. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/EP_18_1_37_uk.pdf

28. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення / А.Ф. Мельник та ін.; за наук. ред. А.Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 532 с.

29. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України / О.І. Амоша, С.С. Аптекар, М.Г. Білопольський, С.І. Юрій та ін.; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. 848 с.

30. Hyclak K. Przyczyny i skutki kryzysu gospodarczego w strefie euro na przykładzie krajow PIGS. Uniwersytet Rzeszowski. Wydział Ekonomii. Rzeszow, 2015. 38 s.

References:

1. Pelekh, O.B. (2018), "Ukrainian GDP structural changes in terms of employment upon the types of economic activity", *Infrastruktura rynku*, vol. 25, available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/25-2018> (Accessed 06 December 2018).

2. Pelekh, O. B. Yuskiv, B.M. (2018), "Migrants' money transfers as an element of the ukkrainian GDP structure", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 10—18.

3. Pelekh, O. B. (2018), "Microeconomic changes dynamics in the Ukrainian GDP structure", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=10> (Accessed 14 October 2018).

4. Pelekh, O. B. (2018), "Gross regional labor output in Ukraine and gross regional product", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 19, available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/2018> (Accessed 7 November 2018).

5. Svintsov, O. M. Skirka, N. Ya. and Havrylko P. P. (2012), "National economy: theoretical aspects of optimization of structure", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 22.4, pp. 187—196.

6. Bazylevych, V.D. (2007), *Ekonomichna teoriia: Politekonomiia: pidruchnyk [Economic theory: Political economy]*, Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine.

7. Kravchenko, L. A. (2013), *Derzhavne rehulivuvannya realizatsii ekonomichnoho potentsialu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [State regulation of realization of economic potential of Ukraine in the conditions of globalization]*, PP "Pidpryemstvo Fieniks", Simferopol', Ukraine.

8. Krajewski, S. (1999), "Structural policy in Poland in the period of transformation", *Zeszyty Naukowe Ostroleckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chetnika*, vol. 12, pp. 297—304.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), "Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 1698-XII of October 25, 1991 "About the Basic directions of economic policy in the conditions of independence"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698a-12> (Accessed 30.12.2018).

10. Moldovan, O. (2011), "Twenty years of reform and chaos", *Ekonomichna Pravda*, 15 serpnia 2011, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/> (Accessed 30.12.2018).

11. EU Structural Programs (2017), "Structural Policy", available at: http://www.uwm.edu.pl/kpros/images/pracownicy/brodzinska/2017/Unijne_Programy_Strukturalne_mat.edu_2017.docx (Accessed 30.12.2018).

12. Bodrov, V. and Shepet'ko R. (2014), "Structural policy in the context of aggravated international competition", *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 2, pp. 78—98.

13. Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2012", NISD, Kyiv, Ukraine.

14. Kavtysh, O. P. (2013), "Structural policy is basis of modernization of national economy in modern terms", *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"*, vol. 10, pp. 16—22.

15. Popadynets', N. M. (2014), "Strategic objectives of the state structural policy of Ukraine", *Rehional'na ekonomika*, vol. 1, pp. 175—183.

16. Cwiklinskiego, H. (2004), *Polityka gospodarcza [Economic policy]*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, Gdansk, Polska.

17. Winiarskiego, B. (1999), *Polityka gospodarcza [Economic policy]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Polska.

18. Shynkaruk, L. V. Lutskov, V. O. (2016), *Strukturna polityka: pidkhody ta osoblyvosti realizatsii v Ukraini [Structural policy: approaches and features of implementation in Ukraine]*, Milenium, Kyiv, Ukraine.

19. Lutskov, V. O. (2015), "Algorithm of structural policy based on the EU countries experience", *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: ekonomika*, vol. 1, pp. 54—66.

20. Lutskov, V. O. (2014), "Features of the structural changes policy implementation in Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 2, pp. 238—243.

21. Shershn'ova, Z. Ye. and Obors'ka, S. V. (1999), *Stratehichne upravlinnia [Strategic management]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

22. Krasyl'nykov, O. Yu. (2001), *Strukturnye sdvyhy v ekonomyke: monohrafiya [Structural Shifts in the Economy: Monograph]*, Yzd-vo SHU, Saratov, Russia.

23. Panchyshyn, S. M. (2005), "Macroeconomic analysis of commodity form of production", Ph.D. Thesis, Economic theory and history of economic thought, Lviv, Ukraine.

24. Vardomskyj, L. B. Pylyn, A. H. Shurubovych, A. V. (2009), "Modernization of the economy in the CIS countries: types, resources, tools", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 70—77.

25. *Ukraina-2015: natsional'na stratehiia rozvytku [Ukraine-2015: National Development Strategy]* (2008), *Ukrains'kyj Forum*, Kyiv, Ukraine.

26. *Pisliakryzovyj rozvytok ekonomiky Ukrainy: zasady stratehii modernizatsii [The post-crisis development of the Ukrainian economy: principles of the modernization strategy]* (2011), NISD, Kyiv, Ukraine.

27. Sidenko, V. R. (2018) "Global structural transformations and trends of the Ukrainian economy. Part One. Key trends Ukraine", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 37—57, available at: <http://razumkov.org.ua/uploads/>

article/EP_18_1_37_uk.pdf (Accessed 4 Aug 2019).

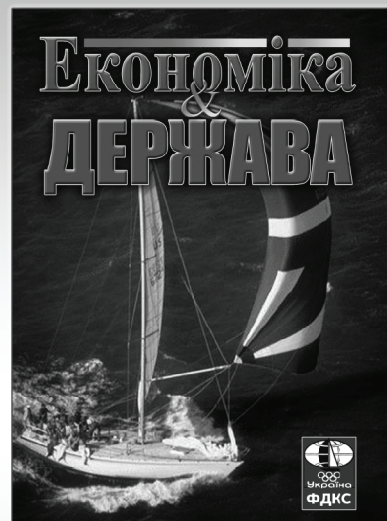
28. Mel'nyk, A. F. (2012), *Strukturni transformatsii v natsional'nij ekonomitsi: problemy diahnozyky ta instytutsijnoho zabezpechennia [Structural transformations in the national economy: problems of diagnostics and institutional support]*, TNEU, Ternopil', Ukraine.

29. Amosha, O. I. Aptekar, S. S. Bilopol's'kyj, M. H. and Yuriy S. I. (2011), *Strukturni reformy ekonomiky: svitovij dosvid, instytuty, stratehii dlia Ukrainy [Structural reforms of the economy: world experience, institutions, strategies for Ukraine]*, *Ekonomichna dumka TNEU, Ternopil'*, Ukraine.

30. Hyclak, K. (2015), *Przyczyny i skutki kryzysu gospodarczego w strefie euro na przykladzie krajow PIGS [Causes and effects of the economic crisis in the euro area on the example of PIGS countries]*, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, Rzeszow, Polska.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2019 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.336

А. М. Поліщук,
к. т. н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Луцький національний технічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8830-0486

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.73

ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

L. Polishchuk,
PhD in Technical Sciences" docent of the Department of Tourism,
Hotel and Restaurant Business, Lutsk National Technical University

ENVIRONMENTAL TAXATION IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION: PRIORITIES AND INSTITUTIONAL SUPPORT

Статтю присвячено обґрунтуванню пріоритетів модернізації фіскального впливу на забруднювачів довкілля та удосконаленню інституціонального забезпечення екологічного оподаткування. Встановлено, що існує значний спектр підходів стосовно визначення сутності екологічних податків як інституту, який покликаний стимулювати процеси активізації природоохоронної діяльності та забезпечувати поповнення публічних фінансових фондів екологічної спрямованості. Дослідження показали, що екологічний податок розглядається як інструмент державної фіскальної політики, зокрема як непрямий інструмент впливу на поведінку суб'єкта-забруднювача в напрямі зниження ним антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Представлено авторське бачення щодо неприпустимості ототожнення екологічних податків з рентною платою за спеціальне використання природних ресурсів, оскільки рентна плата забезпечує перерозподіл доходів від господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу і не пов'язана з відшкодуванням збитків, нанесених навколишньому природному середовищу. Виявлено, що існуючі ставки екологічних податків за викиди та скиди шкідливих речовин, а також за розміщення відходів не забезпечують необхідних надходжень до державного та місцевих бюджетів, що не дозволяє повною мірою фінансувати проекти природоохоронного спрямування і покращувати якість довкілля. На основі аналізу основних тенденцій надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України та місцевих бюджетів у 2008—2018 роках встановлено, що висхідний тренд спостерігається лише в динаміці номінальних надходжень, а в динаміці надходжень у порівнянних цінах на початок 2008 року має місце низхідна тенденція. Обґрунтовано, що надходження екологічного податку до державного та місцевих бюджетів мають прив'язуватися до спеціальних фондів, кошти яких використовуватимуться на реалізацію природоохоронних проектів та проектів, пов'язаних з покращенням якості довкілля та відтворенням природно-ресурсного потенціалу. Встановлено, що переломним моментом у фінансуванні природоохоронних проектів на рівні територіальних громад стане інституціональне закріплення права органів місцевого самоврядування використовувати кошти спеціальних екологічних фондів на фінансування проектів, які реалізуються на умовах публічно-приватного партнерства, що дозволить поєднати публічні природоохоронні видатки та приватні інвестиції.

The article is devoted to substantiation of priorities of modernization of fiscal impact on environmental pollutants and improvement of institutional support of environmental taxation. It is established that there is a significant range of approaches to determining the nature of environmental taxes as an institution, which is designed to stimulate the processes of activation of environmental activities and to ensure the replenishment of public financial funds of environmental orientation. Studies have shown that the environmental tax is considered as an instrument of state fiscal policy, in particular, as an indirect tool to influence the behaviour of the polluter in the direction of reducing the anthropogenic load on the environment. The author's vision about inadmissibility of identification of ecological taxes with rent payment

for special use of natural resources as rent payment provides redistribution of the income from economic development of natural resource potential and is not connected with compensation of the losses caused to environment is presented. It is revealed that the existing rates of environmental taxes for emissions and discharges of harmful substances, as well as for waste disposal do not provide the necessary revenues to the state and local budgets. It does not allow fully financing environmental projects and improving the quality of the environment. Based on the analysis of the main trends of environmental tax revenues to the consolidated budget of Ukraine and local budgets in 2008-2018, it is established that the upward trend is observed only in the dynamics of nominal revenues and in the dynamics of revenues in comparable prices at the beginning of 2008, there is a downward trend. It is proved that the revenues of the environmental tax to the state and local budgets should be tied to special funds, the costs of which will be used for the implementation of environmental projects and projects related to improving the quality of the environment and the reproduction of natural resource potential. It is established that the turning point in the financing of environmental projects at the level of territorial communities will be the institutional consolidation of the right of local governments to use the costs of special environmental funds to finance projects that are implemented on the terms of public and private partnership, which will allow to combine public environmental spending and private investment.

Ключові слова: екологічне оподаткування, інституціональне забезпечення, екологічний податок, місцеві бюджети, децентралізація, публічно-приватне партнерство.

Key words: environmental taxation, institutional support, environmental tax, local budgets, decentralization, public and private partnership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливою передумовою екологізації соціально-економічного розвитку є мінімізація негативного впливу господарського комплексу на навколишнє середовище в частині скорочення викидів та скидів шкідливих речовин, а також розміщення промислових та побутових відходів. Як показує передова іноземна практика ефективним інструментом, який стимулює суб'єктів господарювання зменшувати негативний техногенний вплив на довкілля, є екологічний податок. Тривалий період застосування екологічного податку не давало належного ефекту через те, що його ставки носили символічний характер і не закладали належних стимулів щодо зменшення шкідливого впливу промислового сектора на навколишнє природне середовище. Також занижені ставки екологічного оподаткування не давали можливості вчасно наповнювати спеціальні фонди охорони навколишнього природного середовища, кошти котрого використовувалися б на фінансування проектів природоохоронного спрямування. Деструктивний вплив на результативність фінансування природоохоронної

діяльності справило те, що екологічний податок деякий період часу спрямовувався в загальні, а не спеціальні фонди відповідних бюджетів. В умовах децентралізації, коли територіальні громади отримують більше повноважень, у тому числі і в галузі охорони навколишнього природного середовища, важливого значення набуває удосконалення інституціонального середовища застосування екологічного податку в системі регулювання природоохоронної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У зв'язку з посиленням еколого-деструктивних процесів в національній економіці та поглибленням процесів децентралізації в частині реалізації екологічної політики активізувалися дослідження, пов'язані з удосконаленням інституціонального забезпечення екологічного оподаткування. У працях Н. Дутової, О. Леги, М. Мусієнка, А. Нікітішин, Н. Рибачок, С. Сучек, С. Якимчук розглядаються сутність екологічного податку як механізму стимулювання ведення природоохоронної діяльності та інструменту державної фіскальної політики, особливості обліку і оподаткування екологічного податку у контексті нормативно-правових

змін, європейський досвід екологічного оподаткування та перспективи його застосування в українських реаліях [1—7].

На думку Н. Дутової та Н. Меджеріної, джерелом фінансування заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, підвищення рівня екологічної безпеки життєдіяльності природного середовища, є екологічний податок. Екологічний податок — загальнодержавний обов'язковий платіж, що сплачується з фактичних обсягів викидів в атмосферу, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин і розміщення відходів суб'єктів господарювання та фізичних осіб [1, с. 1256].

Більш широко до визначення сутності екологічних податків підходить М. Мусієнко, стверджуючи, що на сьогодні екологічні податки у складі вітчизняної податково-бюджетної системи репрезентовані рентними платежами, платою за землю, збором за геологорозвідку, платежами за спеціальне використання природних ресурсів і екологічним податком (збором за забруднення навколишнього середовища), які є загальнодержавними обов'язковими платежами [3, с. 108].

З точки зору ідентифікації складових екологічного оподаткування більш прийнятним є підхід Н. Дутової та В. Меджеріної, оскільки підхід М. Мусієнко до складу екологічних податків відносить платежі, які є складовими рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, що більшою мірою стосуються фіскального регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, а не охорони навколишнього природного середовища.

Екологічні податки, як стверджує Н. Рибачок, ефективно і широко використовуються як непрямі інструменти впливу на поведінку суб'єкта-забруднювача в напрямі зниження ними антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, підвищення енергоефективності та раціонального використання природних ресурсів [5, с. 15]. Тобто Н. Рибачок розглядає екологічні податки не лише як фіскальний платіж, що регулює процеси забруднення навколишнього середовища та використання природних ресурсів, а й як інструмент, що впливає на рівень енергомісткості відтворювальних процесів.

Також в окремих публікаціях екологічні податки розглядаються як дієвий засіб наповнення екологічних фондів, кошти яких спрямовуються на фінансування природоохоронних заходів та відтворення природно-ресурсного

потенціалу. Так, А. Нікітішин стверджує, що екологічні податки є одним із джерел фінансів, які спрямовуються на відновлення знищених лісів, різні природоохоронні заходи, ліквідацію забруднення та забезпечення заходів, пов'язаних з охороною природи. Високі ставки податків змушують добувні підприємства запроваджувати технологічні схеми, які забезпечують раціональну і комплексну переробку вибуті сировини [4, с. 126].

Отже, в науковій літературі має місце значний спектр підходів стосовно ролі екологічних податків у збереженні навколишнього природного середовища та відтворенні природно-ресурсного потенціалу, що свідчить про різноманітні функції, які відіграє даний фіскальний інструмент в системі реалізації не лише екологічної політики, а й політики господарського освоєння природного багатства країни. В умовах поглиблення процесів децентралізації, що також призводить до перегляду пріоритетів в екологічній політиці, набуває актуальності обґрунтування нових пріоритетів та удосконалення інституціонального забезпечення екологічного оподаткування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів та удосконалення інституціонального забезпечення екологічного оподаткування на основі врахування вимог децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, а також екзогенних викликів, зумовлених глобальним потеплінням та активізацією міжнародної співпраці в природоохоронній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічне оподаткування є важливою складовою інституціональної архітектури управління охороною навколишнього природного середовища. Екологічні податки виступають цементуючим елементом екологічного оподаткування і пред'являються за викиди шкідливих речовин, скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та розміщення відходів. Ставки екологічних податків диференціюються, виходячи з рівня шкідливості забруднюючої речовини, яка попадає в атмосферу повітря, водні об'єкти, а також виходячи з рівня шкідливості відходів. Екологічний податок нараховується, виходячи з ставки податку за 1 тону забруднюючих речовин залежно від виду забруднюючої сполуки та класу небезпеки. У разі якщо під час провадження господарської діяльності платником податку

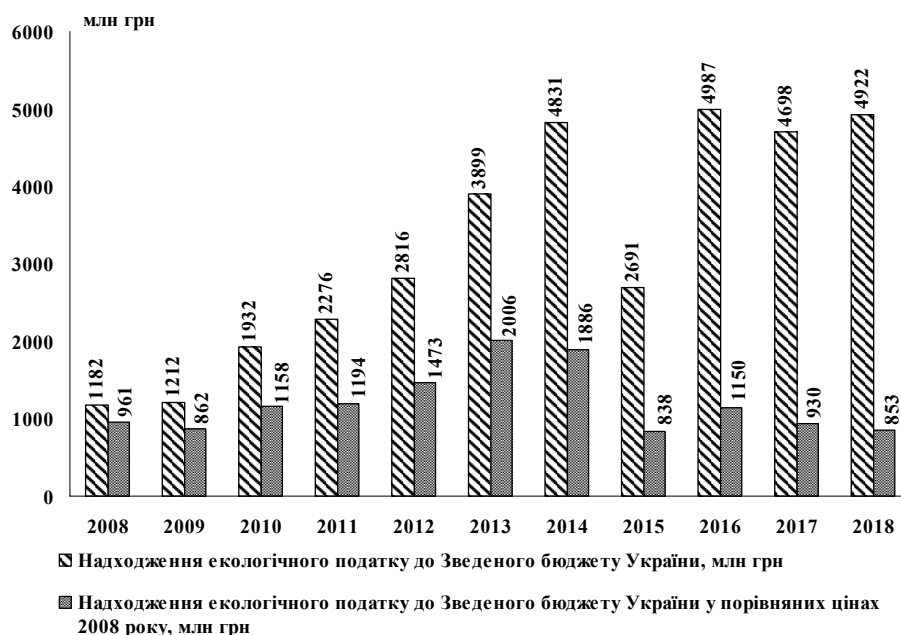

Рис. 1. Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

здійснюються різні види забруднення навколишнього природного середовища або забруднення різними видами забруднюючих речовин, такий платник зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення або за кожним видом забруднюючої речовини.

Екологічні податки тривалий період надходили до спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища, які створювали-

ся в державному та місцевих бюджетах, що давало можливість забезпечувати їх прив'язку до конкретних пріоритетів фінансування природоохоронної діяльності. За період 2008—2018 рр. в динаміці надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України в цілому спостерігається висхідний тренд за винятком просідання у 2015 році, у надходженнях до місцевих бюджетів висхідного тренду не спостерігалось. Також за аналізований період

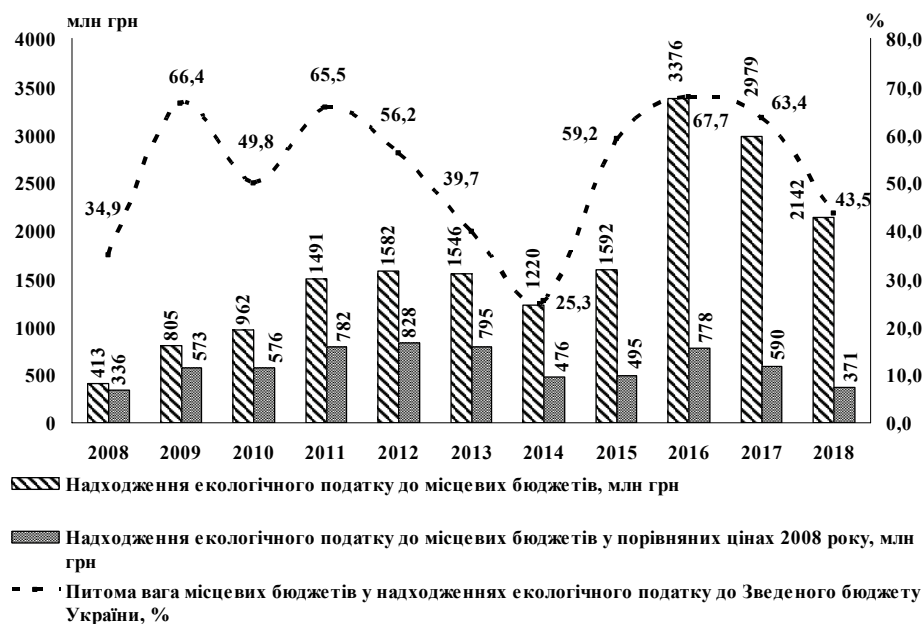

Рис. 2. Надходження екологічного податку до місцевих бюджетів та їх питома вага в надходженнях екологічного податку до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

відбувалися значні коливання в динаміці питомої ваги місцевих бюджетів в надходженнях екологічного податку до Зведеного бюджету України, що пов'язано із неоднаковим міжбюджетним розподілом даного фіскального платежу.

Протягом 2008—2018 років у динаміці надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України не спостерігається фіксованого зростаючого тренду і в номінальному значенні, і в приведених цінах до 2008 року. Зокрема надходження екологічного податку збільшувалися за лінійною функцією протягом 2009—2014 років, що пов'язано з посиленням господарського навантаження на природне середовище та економічним зростанням. У 2016—2018 роках номінальні надходження були на фіксованому рівні — 4987—4922 млн грн відповідно.

Водночас надходження екологічного податку у порівняних цінах 2008 року до Зведеного бюджету України протягом періоду, що досліджується, описуються параболічною функцією з піком надходжень у 2012—2014 роках. Тоді як протягом 2016—2018 років спостерігається зниження реальних поступлень екологічного податку до Зведеного бюджету України (рис. 1).

Надходження екологічного податку до місцевих бюджетів зросли з 2008 по 2012 рік з 413 до 1582 млн грн. Протягом 2012—2013 років значення даного показника знаходилося на однаковому рівні. Макроекономічна криза сформована екзогенними факторами призвела до зниження надходжень у 2014 році до 1220 млн грн. Водночас інфляційні процеси та розширення бази оподаткування забезпечили збільшення поступлень екологічного податку у 2016 році в 2,8 рази порівняно з кризовим періодом. Тим не менше, у 2017—2018 роках відбулось подальше зниження цього показника.

Питома вага надходжень до місцевих бюджетів в загальних надходженнях екологічного податку до Зведеного бюджету України в більшості випадків також знижувалась. Зростання відбувалось лише в періоди активного відновлення національної економіки після кризових процесів — у 2009, 2011 та 2016 роках (рис. 2).

У 2018 році порівняно з 2008 роком надходження екологічного податку до місцевих бюджетів у порівняних цінах на початок 2008 року збільшилися на 35 млн грн, порівняно з 2013 роком — зменшилися на 424 млн грн. За період 2008—2018 років найбільше значення надход-

жень екологічного податку у порівняних цінах на початок 2008 року спостерігалось у 2012 році, що становить 828 млн грн.

Виходячи з аналізу основних тенденцій надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України та до місцевих бюджетів, можна стверджувати, що реального збільшення даного виду поступлень у публічні фінансові фонди в останні роки не відбувається, що пов'язано лише з номінальним зростанням ставок за викиди та скиди шкідливих речовин, а також за розміщення відходів. Водночас символічні ставки екологічного податку не закладають належних стимулів для суб'єктів господарювання та домогосподарств щодо обмеження їх еколого-деструктивного впливу на довкілля.

Цей фактор не дозволяє забезпечити належний перелом у запобіганні шкідливого техногенного впливу на довкілля. Тому виникає необхідність в перегляді ставок екологічного податку за викиди найбільш шкідливих для здоров'я людей та навколишнього середовища речовин, а також за скиди небезпечних речовин безпосередньо у водні об'єкти, передусім за скиди азотовмісних сполук. За таких умов стане можливим посилити бюджетонаповнюючу роль екологічних податків, особливо на регіональному та місцевому рівні. Наступним кроком в удосконаленні інституціонального забезпечення екологічного оподаткування має стати прив'язка надходжень цього виду фіскальних платежів до спеціальних фондів (фондів охорони навколишнього природного середовища), які створюються у державному та обласному бюджетах, а також у бюджетах місцевого самоврядування.

Необхідно інституціонально закріпити можливість органів місцевого самоврядування використовувати кошти спеціальних фондів охорони навколишнього середовища для фінансування проектів природоохоронного спрямування, які здійснюються на умовах публічно-приватного партнерства. Це дасть можливість забезпечити поєднання публічних природоохоронних видатків з приватними інвестиціями і зрушити з місця вирішення проблем, які багато років не дозволяють якісно покращити стан довкілля у багатьох населених пунктах. Мова йде про налагодження масштабної утилізації побутових відходів, модернізації комунальних очисних споруд та колекторно-дренажних систем, упорядкування природоохоронних територій.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

За нинішніх умов значного еколого-деструктивного впливу матеріальної сфери виробництва на навколишнє природне середовище особливої актуальності набуває вирішення проблеми удосконалення інституціонального забезпечення екологічного оподаткування. Екологічні податки мають виступати важливим інститутом стимулювання процесів активізації природоохоронної діяльності як у публічному, так і в корпоративному секторах, а також у секторі домашніх господарств. Як показують результати аналізу основних тенденцій надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України та до місцевих бюджетів за 2008—2018 роки реального збільшення поступлень даного виду фіскальних платежів у публічні фінансові фонди не спостерігається, що вимагає перегляду ставок екологічного оподаткування, а також належної ідентифікації бази їх стягнення.

Враховуючи перманентний дефіцит капітальних інвестицій у природоохоронні проекти, необхідно інституціонально закріпити надходження екологічного податку до спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища, які створюються в складі державного та обласного бюджетів, а також бюджетів місцевого самоврядування. Переломним моментом в інституціональному забезпеченні екологічного оподаткування стане надання можливості органам місцевого самоврядування використовувати кошти спеціальних бюджетних фондів (фондів охорони навколишнього природного середовища) для фінансування проектів природоохоронного спрямування, які реалізуються на умовах публічно-приватного партнерства.

Література:

1. Дутова Н.В., Меджоріна В.С. Екологічний податок як механізм стимулювання ведення природоохоронної діяльності підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 1255—1259. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/187.pdf.
2. Лега О.В., Яловега Л.В., Приймак Т.Б. Екологічний податок: особливості обліку і оподаткування у контексті нормативно-правових змін. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 185. С. 231—242.
3. Мусієнко М.В. Екологічні податки як інструмент державної фіскальної політики. *Наукові праці НДФІ*. 2007. Вип. 4. С. 108—112.

4. Нікітішин А. Податкове регулювання як інструмент державної екологічної політики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 2. С. 126—137.

5. Рибачок Н.П. Сучасні теоретичні та законодавчі основи екологічного оподаткування в Україні. *Фінансове право*. 2013. № 4. С. 15—18.

6. Сучек С. Екологічне оподаткування: європейський досвід та перспективи його застосування в українських реаліях. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 3. С. 85—93.

7. Якимчук С.А. Екологічний податок як один із основних економічних інструментів природоохоронної діяльності. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_90

References:

1. Dutova, N.V. and Medzhorina, V.S. (2018), "Environmental tax as a mechanism to stimulate environmental management of the enterprise", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 19, pp. 1255—1259, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/187.pdf (Accessed 10 Nov 2019).
 2. Leha, O.V. Yaloveha, L.V. and Pryjmak, T.B. (2017), "Environmental tax: features of accounting and taxation in the context of regulatory changes", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 185, pp. 231—242.
 3. Musiienko, M.V. (2007), "Environmental taxes as an instrument of state fiscal policy", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 4, pp. 108—112.
 4. Nikitishyn, A. (2017), "Tax regulation as an instrument of state environmental policy", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 2, pp. 126—137.
 5. Rybachok, N.P. (2013), "Current theoretical and legislative foundations of environmental taxation in Ukraine", *Finansove pravo*, vol. 4, pp. 15—18.
 6. Suchek, S. (2018), "Environmental taxation: European experience and prospects for its application in Ukrainian realities", *Ekonomichnyj chasopys Shkhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 3, pp. 85—93.
 7. Yakymchuk, S.A. (2013), "Environmental tax as one of the main economic instruments of environmental protection", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_90 (Accessed 10 Nov 2019).
- Стаття надійшла до редакції 23.11.2019 р.*

УДК 005.336.3: 005.936.43

Є. О. Олійник,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-6512-7235

А. С. Олійник,
к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-0274-5204

О. Г. Пилипченко,
здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент
(магістерська програма "Бізнес-адміністрування")",
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0002-2919-4254

О. С. Пугін,
здобувач вищої освіти спеціальності "Менеджмент",
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0001-9400-5969

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.79

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Ye. Oliinyk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Poltava State Agrarian Academy, Poltava
A. Oliinyk,
PhD in Economics, Senior Lecturer of Department of Management
Poltava State Agrarian Academy, Poltava
O. Pylypchenko,
higher Education Degree in Management (master's program "Business Administration")
Poltava State Agrarian Academy, Poltava
O. Pugin,
higher Education Degree in Management, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

PRODUCT QUALITY MANAGEMENT: ESSENCE, PRINCIPLES, BASIC APPROACHES

У статті з'ясовано взаємопов'язані фактори управління якістю продукції. Розглянуто еволюцію поняття "якість". Проаналізовано основні принципи менеджменту якості. Зображено модель системи управління якістю, що ґрунтується на процесному підході. Досліджено особливості маркетингового, американського, європейського, японського підходів. Уточнено, що вибір підходу до управління економікою залежить від поставлених завдань у сфері якості і особливостей системи фінансової звітності. Виокремлено основні підходи, які рекомендуються стандартом ISO 9004. З'ясовано мету основних підходів до обліку й витрат на якість у межах підприємства. Здійснено порівняльний аналіз підходів до обліку й витрат на якість. Встановлено, що згідно з вимогами міжнародних стандартів ISO серії 9000, ефективність діяльності у системі якості оцінюється за здатністю підприємства попереджати можливі невідповідності.

The article explains the related factors of product quality management. The evolution of the concept of "quality" is considered. It is found that competition results in the fact that they buy cheaper of the same two goods and of better quality at the same prices. It is clear that quality has always been and remains an important market characteristic of goods, and consumer quality assessment will always determine the competition strategy. Any activity or complex of activities that use resources to convert inputs to outputs can be considered a process. Often, the output of one process is directly the input of the next process.

The speed of processes and the variety of forms of information exchange in the presence of commodity markets and high competition leave almost no chance for those enterprises that build management process only on the basis of linear or functional management. The basic principles of quality management are analyzed. The model of quality management

system based on process approach is presented. It illustrates a quality management system based on the processes described in ISO 9000 series standards. It shows that stakeholders play a significant role in providing input to the organization.

Stakeholder satisfaction monitoring requires evaluating information on the parties' perception of their satisfaction with their needs and expectations. A distinctive feature of modern approaches to the management of a production enterprise is a systematic approach, that is, the consideration of the activity of the enterprise as a single organism, consisting of a chain of closely related and interacting elements. Features of marketing, American, European, Japanese approaches are investigated. It is specified that the choice of approach to economic management depends on the tasks set in the sphere of quality and features of the financial reporting system.

The main approaches that are recommended by ISO 9004 are highlighted. The purpose of the basic approaches to accounting and quality costs within the enterprise is clarified. A comparative analysis of accounting approaches and quality costs has been carried out. It is established that in accordance with the requirements of the international standards of the ISO 9000 series, the effectiveness of the quality system is evaluated by the enterprise's ability to prevent possible inconsistencies.

Ключові слова: якість продукції, управління якістю, фактори управління якістю, принципи менеджменту якості, основні підходи, стандарти ISO, коло Демінга.

Key words: product quality, quality management, factors of quality management, principles of quality management, basic approaches, ISO standards, Deming circle.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні ринкові умови висувають нові вимоги до якості продукції, що випускається. Це пов'язано з тим, що функціонування будь-якого підприємства, його стійке положення на ринку товарів і послуг визначається рівнем конкурентоспроможності. Тоді як конкурентоспроможність пов'язана з дією факторів, серед яких основними є рівень ціни та якість продукції. Причому другий фактор займає першочерговість над першим.

Забезпечення високої якості продукції тісно взаємопов'язане із задоволенням потреб споживачів. Цей взаємозв'язок визначає ринкову політику будь-якого підприємства. Ефективність розвитку підприємства на ринку напряму залежить від результатів управління якістю. Тому управління якістю продукції стало важливою частиною виробничого процесу і направлено не стільки на виявлення дефектів у готовій продукції, скільки на перевірку якості продукції у процесі виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Вагомий внесок у розвиток управління якістю продукції здійснили такі науковці, як С.М. Безродна [1], О.М. Царенко та В.П. Руденко [12], В.В. Биковський [2], С.К. Фомичев [11],

А.І. Боженко [3], Ю.Ф. Мельник, В.М. Новиков і А.С. Школьник [5], Ж.К. Сіднева [10], Д.Г. Гольцев [4], В.В. Савуляк [9], Г.І. Подпрятков [8], О.І. Момот [6], О.П. Осадчук [7], М.І. Шаповал [13] та інші. Однак фахівці та дослідники у своїх працях недостатньо уваги зосереджують на теоретичних та прикладних проблемах удосконалення управління якістю продукції підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження методологічних засад щодо управління якістю продукції та обґрунтування сутності, принципів та основних підходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Для вирішення проблеми забезпечення потреб суспільства в якісній продукції необхідне цілеспрямоване управління процесом формування та забезпечення якості. Управління якістю охоплює сукупність взаємозв'язаних технічних, організаційних, економічних, соціальних факторів (рис. 1).

У ринковій економіці проблема якості є найважливішим чинником підвищення рівня життя, економічної, соціальної й екологічної безпеки. Якість є комплексним поняттям, що характеризує ефективність усіх сторін діяльності: розробка стратегії, організація виробництва, маркетинг.

Поняття якості формувалося під впливом історико-виробничих обставин. Кожне суспільне виробництво мало свої об'єктивні вимоги до

Рис. 1. Сукупність взаємопов'язаних факторів управління якістю продукції [12]

якості продукції. Спочатку перевірка якості припускала визначення точності і міцності (точність розмірів, міцність тканини тощо). Підвищення складності виробів привело до збільшення числа оцінюваних властивостей. Центр ваги змістився до комплексної перевірки функціональних здібностей виробу. В умовах масового виробництва якість стала розглядатися не з позицій окремого екземпляра, а з позицій стандарту якості усіх вироблених у масовому виробництві виробів [2].

З розвитком науково-технічного прогресу з'явилися автоматичні пристрої для ефективного управління складним устаткуванням та іншими системами. Зміст якості постійно розвивався і уточнювався. У зв'язку з потребою контролю якості були розроблені методи збору, обробки та аналізу інформації про якість. Підприємства, що функціонували в умовах ринкової економіки, прагнули організувати моніторинг за якістю у процесі виробництва і споживання. Акцент було зроблено на попередження дефектів.

Якість продукції безпосередньо залежить від якісного здійснення всіх процесів виробництва, тому важливо її розглядати як об'єкт управління в межах виробничої діяльності підприємства. Управління якістю — це скоординована діяльність, яка полягає у спрямуванні та контролі організації щодо якості, що, звичайно, охоплює розроблення політики і цілей у сфері якості, планування якості, контроль якості, забезпечення та поліпшення якості [5].

Конкурентна боротьба має наслідком те, що з двох однакових товарів купують дешевший, а за однакових цін — якісніший. Зрозуміло, що якість завжди була і залишається важливою ринковою характеристикою товару, а оцінка якості товарів споживачами завжди визначатиме стратегію конкуренції [11].

Для того щоб забезпечити конкурентоспроможну якість продукції, кожне підприємство повинно обґрунтовано здійснювати управління якістю. Сучасна концепція управління які-

Таблиця 1. Еволюція поняття "якість"

Автор	Формулювання визначення якості
Арістотель (III ст. до н.е.)	- відмінність між предметами; - диференціація за ознакою «добрий-поганий»;
Гегель (XIX ст.)	- якість є передусім тотожна визначеності буття визначеності: щось перестає бути тим, що воно є, коли воно втрачає свою якість
Китайська версія	- ієрогліф, що позначає якість, складається із двох елементів: «рівновага» і «кошти»: якість=рівновага+кошти; таким чином, якість тотожна поняттю «висококласний», «дорогий»
Математик У.А. Шухарт (1931 р., США)	- якість має два аспекти: 1) об'єктивні фізичні характеристики; 2) суб'єктивна характеристика: наскільки рідч «добра»
Проф. К. Ісікава (1950 р., Японія)	- якість — властивість, що реально задовольняє споживача
Проф. Дж. Джуран (1979 р., США)	- придатність для використання (відповідність призначенню); - суб'єктивний бік: якість є ступінь задоволення споживача (для реалізації якості виробник повинен знати вимоги споживача і зробити свою продукцію, щоб вона задовольняла ці вимоги)
ГОСТ 15467-79	- якість продукції — сукупність властивостей продукції, що обумовлюють її придатність задовольняти певні потреби відповідно до призначення
Міжнародний стандарт ISO 8402-86	- якість — сукупність властивостей і характеристик продукції чи послуги, які надають їм здатність задовольняти обумовлені чи передбачені потреби
ISO 8402-94; ДСТУ 3230-95	- якість — сукупність характеристик об'єкта, які стосуються її здатності задовольняти установлені й передбачені потреби
ISO 9000-2000; ДСТУ ISO 9000-2001	- якість — ступінь, до якого сукупність власних характеристик задовольняє вимоги
ISO 14000	- якість — побудова належної організаційної структури з розподілом відповідальності
ISO 22000	- якість — безпека харчових продуктів

Рис. 2. Модель системи управління якістю, що ґрунтується на процесному підході

стю ґрунтується на сукупності принципів менеджменту якості [3].

Принцип 1. Орієнтація (або фокус) на споживача. В основі цього принципу — аналіз ринку і потреб споживачів. Результати аналізу служать механізмом, що запускає виробництво. Випускаючи продукт, уже не обмежуються виконанням формальних вимог замовника, а намагаються вгадати його бажання.

Принцип 2. Лідерство. Ключовий принцип системи менеджменту якості (СМЯ), без якого СМЯ скоріше фікція, чим реальність. Управління підприємством, управління проектами, створення, впровадження й експлуатація СМЯ — це області діяльності, де необхідне лідерство.

Принцип 3. Залучення персоналу. Систематична можливість кожного співробітника брати участь у прийнятті і реалізації управлінських рішень.

Принцип 4. Процесний підхід. Всі види діяльності в організації розглядаються як процеси. Процеси — це логічно упорядковані послідовності кроків (робіт, етапів, елементів), що перетворюють вхідні дані у вихідні дані.

Принцип 5. Системний підхід. Координація всіх аспектів діяльності, постійного планування і доведення планів до кожного робочого місця, з тим, щоб можна було аналізувати і коректувати їхнє виконання по ходу справи.

Принцип 6. Безперервне поліпшення. У разі систематичного поліпшення процесів поступово з'являється можливість зниження втрат і відповідно ціни продукції за рахунок зростаючого "зазору" між собівартістю і ціною. Таке зниження ціни веде до розширення ринкової ніші, що, у свою чергу, приводить до зниження собівартості за рахунок ефекту масштабу [9].

Принцип 7. Підхід до прийняття рішень на основі фактів. Передбачає розмежування достовірних фактів від помилкових або сумнівних. Основа цього підходу — вимір для одержання даних про процеси і одночасне нагромадження інформації, яка поступово перетворюється у знання [1].

Принцип 8. Взаємовигідні відносини з постачальниками. Цей принцип націлений на створення нових відносин з постачальниками. У разі постійних відносин з якими можна говорити про управління ланцюжками доданих цінностей для споживачів.

Будь-яку діяльність або комплекс видів діяльності, для яких використовують ресурси для перетворення входів на виходи, можна розглядати як процес. Часто вихід одного процесу безпосередньо є входом наступного процесу. Швидкість процесів і різноманіття форм прояву інформаційного обміну при наповненості товарних ринків і високої конкуренції практично не залишають шансів тим підприємствам, які будують процес управління тільки на основі лінійного або функціонального управління. Систематичне визначення процесів та їх взаємодій в організації, а також управління ними називають "процесним підходом".

Рисунок 2 ілюструє систему управління якістю, що базується на процесах, описаних в стандартах серії ISO 9000. Він показує, що зацікавлені сторони відіграють суттєву роль у забезпеченні вхідних елементів для організації. Моніторинг задоволеності зацікавлених сторін вимагає оцінювання інформації щодо сприйняття цими сторонами ступеня задоволення їхніх потреб та очікувань.

Відмінною особливістю сучасних підходів до управління виробничим підприємством є системний підхід, тобто розгляд діяльності підприємства як єдиного організму, що складається з ланцюга тісно пов'язаних і взаємодіючих елементів [10].

За маркетинговим підходом, мірою якості, доцільно вважати рівень задоволення потреб споживача товаром або послугою, котрий, у свою чергу, визначається споживчою вартістю шляхом співвідношення вартості цінності [4].

Водночас маркетинговий підхід надає можливість звернути увагу на особливості визначення якості:

- зіставлення якості із властивостями продукції дозволяє розглядати її як складну властивість, тобто як результат певної структури, впорядкованої сукупності функціонально-корисних властивостей продукції;

- якість як споживча вартість існує лише за існування потреби в продукції;

- якість продукції визначають лише функціонально корисні властивості, які впливають на її призначення та здатність задовольняти потреби, тобто підвищення якості доцільно здійснювати шляхом поліпшення лише корисних властивостей продукції, котрі забезпечують виконання або розширення основних функцій;

- якість як певну упорядковану сукупність властивостей можна реалізувати лише за умови відповідності застосування продукції її цільовому призначенню.

Особливостями європейського підходу до вирішення проблем якості є:

- законодавча основа для проведення всіх робіт, пов'язаних з оцінкою та підтвердженням якості;

- гармонізація вимог державних стандартів, правил та процедур сертифікації;

- створення регіональної інфраструктури та мережі державних організацій, уповноважених здійснювати роботи з сертифікації продукції та систем якості, акредитації лабораторій, реєстрації спеціалістів з якості.

Зіставлення західного (США і Європа) та східного (Японія) підходів до якості наведено у таблиці 2 [8].

Американський підхід у галузі якості передбачає:

- жорстокий контроль якості виготовлення продукції з використанням методів математичної статистики;

- увага до процесу планування виробництва за кількісними та якісними по-

Таблиця 2. Порівняння підходів до рівня якості

Західний підхід (США, Європа)	Східний підхід (Японія)
Якість базується на низькому рівні цін	Якість базується на низькому рівні дефектів
Перша мета – прибуток, якість – категорія випадкова	Перша мета – якість, прибуток одразу настає
З питань якості покупці повинні вносити пропозиції постачальникам	Згода з вимогами покупця щодо питань якості
Загальні ідеї щодо якості	Суворі політика якості щодо кожного предмету

казниками, адміністративний контроль за виконанням планів;

- удосконалення управління підприємством в цілому.

Елементами японського підходу до управління якістю є:

- орієнтація на постійне вдосконалення процесів і результатів праці в усіх підрозділах;

- орієнтація на контроль якості процесів, а не на якість продукції;

- орієнтація на запобігання можливості допущення дефектів;

- дослідження й аналіз проблем, що виникають у напрямі від попередньої операції до наступної;

- впровадження принципу: "Твій споживач — виконавець наступної виробничої операції";

- закріплення відповідальності за якість результатів праці за безпосереднім виконавцем;

- розвиток творчого потенціалу робочого персоналу, впровадження моралі: "Нормальній людині соромно погано працювати".

Особливості японського підходу до проблеми якості передбачають:

- широке впровадження наукових розробок у галузі управління та технології;

- високий ступінь комп'ютеризації всіх операцій управління, аналізу та контролю за виробництвом;

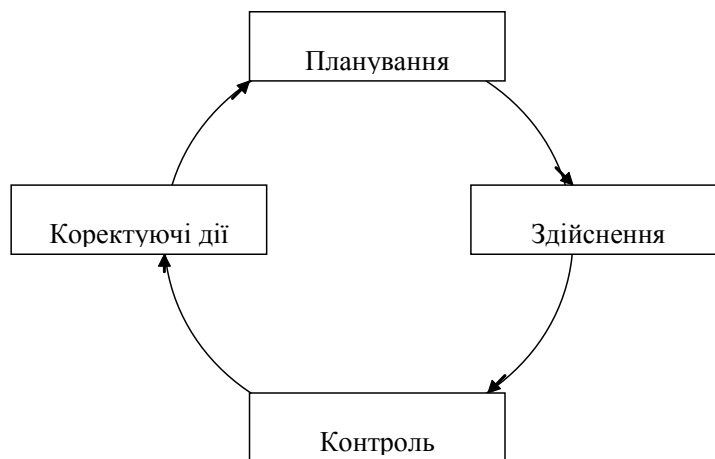

Рис. 3. Коло Демінга

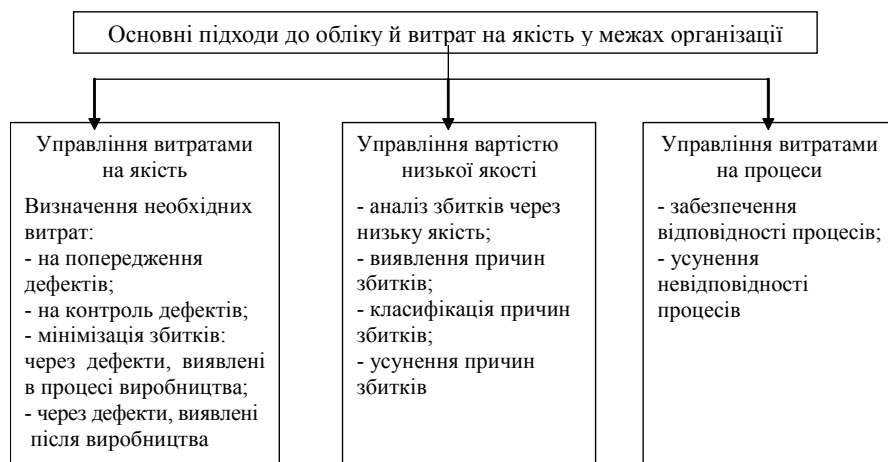

Рис. 4. Основні підходи до обліку й витрат на якість у межах підприємства

— максимальне використання можливостей людини, вживання заходів з метою стимулювання творчої активності;

— систематичне навчання персоналу.

Коло Демінга є моделлю постійного поліпшення якості (рис. 3). Згідно цієї моделі будь-яка діяльність може бути розділена на етапи [1; 12; 13].

Планування. На першому етапі кола Демінга керівник повинен визначити, чого він хоче досягти, що для цього необхідно змінити і як це потрібно зробити.

Здійснення. На цьому етапі виконується запланований процес.

Контроль. Після виконання наміченого необхідно порівняти заплановані показники з досягнутими і встановити різницю між бажаним і дійсним.

Коректуючі дії. Після встановлення різниці між бажаним і дійсним керівник аналізує причини невідповідностей. Встановивши причини, вживають заходи з їх усунення. У разі позитивного оцінювання результатів процедуру необхідно внести до нормативної документації на рівні внутрішнього стандарту підприємства.

Отже, планування → здійснення → контроль → управляюча дія утворюють коловий цикл управління. Результати (позитивні і негативні) враховуються при подальшому плануванні.

Управління якістю — складова частина загального управління, тому етапи циклу Демінга (планування → здійснення → контроль → управляюча дія) є також функціями управління якістю.

Засновниками вищезазначених підходів є учені Демінг, Джуран, Фейгенбаум. Вони створили першу наукову школу менеджменту якості. Представники цієї школи учені Ісікава,

Тагучі і інші внесли вагомий внесок у розвиток планування якості і статистичного аналізу. Класичні методи менеджменту якості базуються на технічних підходах (широке використання статистичних методів обробки інформації, фізичних методів контролю якості) і широкому вживанні методів управління [7].

Керівні вказівки з економічних аспектів діяльності у сфері якості наведені в стандарті ISO 9004. Вказівки стандарту торкаються підходів до

збору, надання і аналізу фінансових даних щодо діяльності в сфері якості. Вибір підходу до управління економікою якості залежить від поставлених задач у сфері якості і особливостей системи фінансової звітності. Існує безліч підходів до збору, надання і аналізу фінансових даних про діяльність у сфері якості (рис. 4).

Стандартом ISO 9004 рекомендуються три підходи:

— управління витратами на якість (у стандарті — підхід з погляду витрат на якість);

— управління вартістю низької якості (в стандарті — підхід з погляду збитків унаслідок незадовільної якості);

— управління витратами на процеси (в стандарті — підхід з погляду витрат на процеси) [6].

Ці три підходи, як вказано у стандарті ISO 9004, можуть бути використані не тільки в чистому вигляді, але і в різних поєднаннях. Не виключено вживання інших підходів або можливих комбінацій. У кожному з трьох підходів розглядаються дві основні фінансові групи: витрати на управління якістю і збитки через низьку якість. Розглянемо особливості кожного з підходів.

Управління витратами на якість [1; 3; 13].

Підхід полягає в калькуляції витрат на поліпшення і контроль якості і збитків через допущені дефекти, відмови, переробки. Перераховані збитки відносяться до категорії витрат на дефекти. В результаті збільшення витрат на поліпшення і контроль якості зменшуються витрати на виправлення дефектів, і навпаки. У разі управління витратами на якість визначається економічний ефект передбачуваних витрат на якість, як зменшення загальних витрат за рахунок зменшення збитків, заподіяних дефектами. Управління витратами на якість

особливо ефективне у побудові системи якості, впровадженні нових методів, програм управління і забезпечення якості, а також під час аналізу засобів і методів контролю якості. Такий підхід дозволяє встановити зв'язок між витратами на якість і прибутком; провести калькуляцію терміну окупності капіталовкладень у сфері якості; спрогнозувати і згодом оцінити результативність діяльності у сфері якості. Згідно з вимогами міжнародних стандартів ISO серії 9000 ефективність діяльності в системі якості оцінюється за здатністю підприємства попереджати можливі невідповідності.

Управління вартістю низької якості [8; 9; 12].

Управління вартістю низької якості здійснюється за схемою "від зворотного" в порівнянні з управлінням витратами на якість. Цикл управління вартістю низької якості: калькуляція вартості низької якості → встановлення причин невідповідностей, що виникли → класифікація причин невідповідностей за величиною заподіяного збитку → встановлення пріоритетів серед причин невідповідностей → усунення причин невідповідностей згідно з встановленою черговістю → подальша калькуляція вартості низької якості. Управління вартістю низької якості направлене на визначення необхідності додаткових витрат на якість і виявлення проблем хронічного характеру, не охоплених системою якості. Збиток від проблем хронічного характеру може бути незначний впродовж малого проміжку часу.

Але ці проблеми призводять до значних економічних втрат через регулярний характер. До вартості низької якості відносяться втрати, викликані тим, що підприємством не реалізовані потенційні можливості. Іноді вартість низької якості важко визначити кількісно, але вона може бути дуже істотною (наприклад, втрата престижу фірми). Характеристиками вартості низької якості є також зменшення об'єму реалізації продукції або невідповідність між планованими і реальними економічними показниками. Прикладами вартості низької якості є втрата довіри споживача, втрата можливості отримання додаткової вигоди для споживача, організації або суспільства, а також марнотратне використання ресурсів і матеріалів. Непрямі витрати внаслідок низької якості можуть бути дуже значними.

Підхід, заснований на визначенні збитків у результаті незадовільної якості, найбільш ефективний у вже побудованій і функціонуючій системі якості. За допомогою підходу можна вияви-

Таблиця 3. Основні підходи до обліку й витрат на якість у межах підприємства

Підхід	Мета підходу
Управління витратами на якість	Побудова і оцінка ефективності системи якості. Впровадження нових методів управління якістю
Управління вартістю низької якості	Усунення причин невідповідностей, що виникли. Удосконалення системи якості
Управління витратами на процеси	Побудова і функціонування системи TQM. Удосконалення процесів і діяльності, усунення невідповідностей

ти неефективні види діяльності і визначити заходи щодо внутрішнього удосконалення системи.

Управління витратами на процеси [2; 5; 6].

Діяльність будь-якої організації може бути змодельована з погляду сукупності зовнішніх і внутрішніх процесів організації. У такій моделі управління організацією може бути розглянуте як управління процесами в організації. Прикладами процесів є технологічні, управління, підготовки персоналу, процеси інформаційного забезпечення тощо.

У таблиці 3 представлено порівняльний аналіз основних підходів до обліку й витрат на якість у межах підприємства

Отже, для вирішення проблем якості продукції АПК необхідно знати та розуміти розвиток наукових підходів до управління якістю. Особливостями сучасного управління якістю є: попередження помилок, а не їх пошук та ліквідація; за якість відповідає кожен, а не лише відділ технічного контролю; постачальники розглядаються як партнери.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК УЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, якість продукції відноситься до найважливіших критеріїв функціонування підприємств в умовах насиченого ринку. Підвищення якості продукції визначає темпи зростання ефективності виробництва та науково-технічного прогресу, робить вплив на конкурентоспроможність та інтенсифікацію економіки. Тому управління якістю продукції є важливим питанням, яке потребує постійного вирішення для забезпечення високої якості готової продукції. Управління якістю є процесом оптимального поєднання взаємообумовлених категорій якості з метою досягнення найбільш ефективного виробництва, найвищої продуктивності суспільної праці.

Сучасне управління якістю повинне орієнтуватися на характер потреб, їхню динаміку та структуру, стимули, зумовлені економічною і технічною конкуренцією, кон'юнктуру ринку. Необхідно оптимально сполучати дії, засоби та методи, що забезпечують як виготовлення про-

дукції, так і розробку нової продукції, здатної задовольняти майбутні запити споживачів і потреби ринку.

Література:

1. Безродна С.М. Управління якістю: навч. посіб. / С.М. Безродна. — Чернівці: ПБКФ "Технодрук", 2017. — 174 с.
2. Биковський В.В. Актуальні проблеми менеджменту / Під загальною ред. В.В. Биковського. — Тамбов: Тамбо. держ. техн. ун-т, 2005. — Вип. 2. — 312 с.
3. Боженко А.І. Управління якістю, основи стандартизації та сертифікації продукції: навч. посібн. / А.І. Боженко. — Львів: Афіша, 2001. — 123 с.
4. Гольцев Д.Г. Сутність та маркетинговий підхід до поняття "якість" у системі управління якістю / Д.Г. Гольцев // Економіка та управління підприємствами. — 2009. — № 3 (93). — С. 79—83.
5. Мельник Ю.Ф. Основи управління безпечністю харчових продуктів / Ю.Ф. Мельник, В.М. Новиков, А.С. Школьник. — К.: Вид-во Союзу споживачів України. — 2007. — 207 с.
6. Момот О.І. Менеджмент якості та елементи системи якості / О.І. Момот. — К.: ЦУЛ, 2007. — 368 с.
7. Осадчук О.П. Якість продукції як об'єкт управління [текст] / О.П. Осадчук // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 4. — С. 144—147.
8. Подпряттов Г.І. Основи стандартизації, управління якістю та сертифікація продукції рослинництва: навч. посібник, 2-ге вид., перероб. та допов. / Г.І. Подпряттов [та ін.]. — К.: Арістей, 2006. — 620 с.
9. Савуляк В. В. Управління якістю продукції: навч. посібн. / В.В. Савуляк. — Вінниця: ВНТУ, 2012. — 91 с.
10. Сіднева Ж.К. Розвиток системного підходу до управління якістю / Ж.К. Сіднева / Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 9. — С. 74—77.
11. Фомичев С. К. Основы управления качеством: учеб. пособие / С.К. Фомичев, А.А. Старостина, Н.И. Скрыбина. — К.: МАУП, 2000. — 196 с.
12. Царенко О.М. Управління якістю агропромислової продукції: навч. посібник / О.М. Царенко, В.П. Руденко. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. — 431 с.
13. Шаповал М.І. Основи стандартизації, управління якістю і сертифікації / М.І. Шаповал. — К.: Вид-во Європейського університету, 2001. — 174 с.

References:

1. Bezrodna, S.M. (2017), *Upravlinnia yakistiu* [Quality management], Technoprint Printing Company, Chernivtsi, Ukraine.
2. Bykovsky, V.V. (2005), *Aktual'ni problemy menedzhmentu* [Actual problems of management], Tambov State Technical University, Tambov, Russia.
3. Bozhenko, L.I. (2001), *Upravlinnia yakistiu, osnovy standartyzatsii ta sertyfikatsii produktsii* [Quality management, basics of product standardization and certification], Afisha, Lviv, Ukraine.
4. Goltsev, D.G. (2009), "The essence and marketing approach to the concept of "quality" in the quality management system", *Business Economics and Management*, vol. 3 (93), pp. 79—83.
5. Melnyk, Yu.F. Novikov, V.M. and Schoolboy, L.S. (2007), *Osnovy upravlinnia bezpechnosti kharchovykh produktiv* [Fundamentals of Food Safety Management], Publishing House of the Consumers Union of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
6. Momot, O.I. (2007), *Menedzhment yakosti ta elementy systemy yakosti* [Quality management and elements of the quality system], TsUL, Kyiv, Ukraine.
7. Osadchuk, O.P. (2011), "Product quality as an object of management", *Formation of market relations in Ukraine*, vol. 4, pp. 144—147.
8. Podpryatov, G.I. (2006), *Osnovy standartyzatsii, upravlinnia yakistiu ta sertyfikatsiia produktsii roslыnnystva* [Basics of standardization, quality management and certification of crop production], Aristey, Kyiv, Ukraine.
9. Savuliak, V.V. (2012), *Upravlinnia yakistiu produktsii* [Product quality management], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.
10. Sidneva, J.K. (2007), "Development of a systematic approach to quality management", *Formation of market relations in Ukraine*, vol. 9, pp. 74—77.
11. Fomichev, S.K. Starostina, A.A. and Scriabina, N.I. (2000), *Osnovy upravleniya kachestvom* [Quality Management Basics], MAUP, Kyiv, Ukraine.
12. Tsarenko, O.M. and Rudenko, V.P. (2006), *Upravlinnia yakistiu ahropromyslovoi produktsii* [Quality management of agro-industrial products], VTD "University Book", Sumy, Ukraine.
13. Shapoval, M.I. (2001), *Osnovy standartyzatsii, upravlinnia yakistiu i sertyfikatsii* [Basics of standardization, quality management and certification], Edition of the European University, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019 р.

УДК 657.1

І. Я. Максименко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-2362-6183
Г. П. Пилияк,
магістрантка кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет "Запорізька політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-7722-7014

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.87

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКОВОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИДБАННЯ ТА ПРОДАЖУ ВАЛЮТИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Maksymenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor,
Department of Accounting and Taxation National University "Zaporizhzhye Polytechnic"
H. Pytlyak,
Master 6th year of the Department of Accounting and Taxation National University "Zaporizhzhye Polytechnic"

FEATURES OF ACCOUNTING DISPLAY OF PURCHASE AND SALE OF CURRENCY AT THE EXTERNAL ECONOMIC ACTIVITIES

У статті узагальнено особливості обліку придбання продажу та іноземної валюти.

Встановлено, що сфера ЗЕД визначає необхідність проведення розрахунків із закордонними партнерами в іноземній валюті, які знаходять своє відображення в системі бухгалтерського обліку з врахуванням вимог як чинного законодавства, так і інформаційних запитів зацікавлених осіб — власників, менеджерів, інвесторів тощо.

Доведено, облік розрахункових операцій в іноземній валюті ускладнюється необхідністю: врахування коливання курсів національної грошової одиниці відносно валюти контрагентів, відображення в обліку курсових різниць, а також моніторингу порядку купівлі та своєчасності продажу іноземної валюти.

Визначено, що всі операції, пов'язані із торгівлею іноземною валютою, підприємство здійснює лише через банки та фінансові установи, що мають відповідну ліцензію.

Визначено, що під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, кожне підприємство постає перед необхідністю відображення в обліку курсових різниць, що виникають у результаті розбіжності курсів валют на дату здійснення господарської операції і фактичного перерахування коштів.

Доведено, що для того щоб врахувати коливання валютного курсу і забезпечити достовірну оцінку активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів і витрат, необхідно правильно розрахувати курсові різниці, які можуть впливати на фінансовий результат підприємства.

The features of accounting for the purchase of foreign currency sales are summarized in the article

It is established that the sphere of FEA determines the need for settlements with foreign partners in foreign currency, which are reflected in the accounting system, taking into account the requirements of both current legislation and information requests of stakeholders — owners, managers, investors, etc.

It is proved that the accounting for settlement operations in foreign currency is complicated by the need to take into account fluctuations of the national currency against the counterparty currency, to reflect in the accounting of exchange differences, and to monitor the order of purchase and timely sale of foreign currency.

It is determined that all transactions related to foreign currency trading are carried out by the enterprise only through banks and financial institutions licensed.

It is determined that in carrying out foreign economic activity, each enterprise is confronted with the need to reflect in the accounting for exchange differences that arise as a result of differences in exchange rates at the date of the economic transaction and the actual transfer of funds.

It is proved that in order to take into account the fluctuations in the exchange rate and to provide a reliable estimate of assets, liabilities, equity, income and expenses, it is necessary to correctly calculate the exchange differences that may affect the financial result of the enterprise.

It is proved that a transaction in foreign currency is an economic transaction, the value of which is determined in foreign currency or which causes payments in foreign currency.

It is determined that the purchased currency, including in a small amount, the enterprises are obliged to use for the intended purpose within 10 working days after the day of its transfer to the current account (not later than 2 working days, if the currency is purchased to fulfill obligations before the authorized person the lender bank under the credit agreement).

It is proved that foreign exchange receipts from abroad, as well as from the territory of Ukraine (from current accounts of non-resident legal entities, except investment ones) for the benefit of non-resident residents and individual entrepreneurs, are compulsory sales.

Ключові слова: валюта, валютний курс, валютні операції, іноземні партнери, курсові різниці, зовнішньоекономічна діяльність, транзитний розподільчий рахунок.

Key words: currency, exchange rate, foreign exchange transactions, foreign partners, foreign exchange differences, foreign economic activity, transit distribution account.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сфера зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) визначає необхідність проведення розрахунків із закордонними партнерами в іноземній валюті, які знаходять своє відображення в системі бухгалтерського обліку з врахуванням вимог як чинного законодавства, так і інформаційних запитів зацікавлених осіб — власників, менеджерів, інвесторів тощо.

Облік розрахункових операцій в іноземній валюті ускладнюється необхідністю: врахування коливання курсів національної грошової одиниці відносно валюти контрагентів, відображення в обліку курсових різниць, а також моніторингу порядку купівлі та своєчасності продажу іноземної валюти. Всі операції, пов'язані із торгівлею іноземною валютою, підприємство здійснює лише через банки та фінансові установи, що мають відповідну ліцензію.

Наведене вище свідчить про те, що облік операцій в іноземній валюті є об'єктом пильної уваги науковців. Утім, додаткових досліджень потребують питання оцінки відповідності національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку міжнародним щодо обліку валютних операцій.

Актуальність проблеми полягає в тому, що сьогодні більшість підприємств в Україні (окрім

зобов'язаних складати звітність за міжнародними стандартами за наведеним в Законі "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" переліком) самостійно визначають доцільність використання національних або міжнародних стандартів для ведення обліку та складання фінансової звітності, і якщо ці стандарти міститимуть неузгоджені норми, то й сформовані на їх підставі показники різнитимуться, що призведе до зниження релевантності облікової інформації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам обліку операцій в іноземній валюті присвячено праці вітчизняних науковців: Ф. Бутинця, Т. Демчук, І. Жиглей, Л. Кадуріна, Ю. Лисенко та інших учених. Аналіз публікацій у фаховій пресі свідчить, що в більшості з них висвітлено практичні аспекти оподаткування та відображення у звітності окремих операцій зовнішньоекономічної діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей визнання в бухгалтерському обліку придбання та продажу іноземної валюти для здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

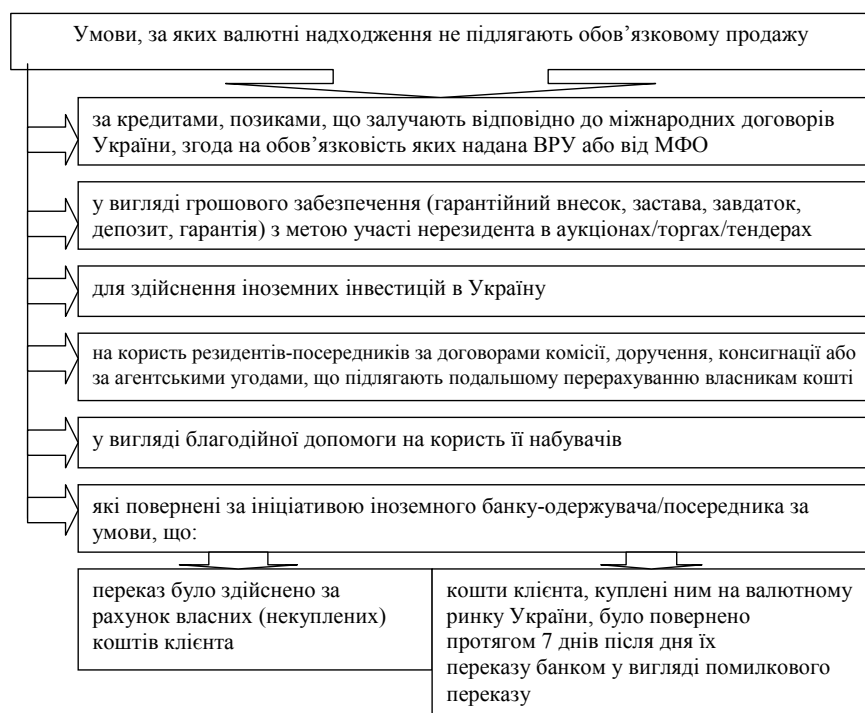

Рис. 1. Умови, за яких валютні надходження не підлягають обов'язковому продажу

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності кожне підприємство постає перед необхідністю відображення в обліку курсових різниць, що виникають у результаті розбіжності курсів валют на дату здійснення господарської операції і фактичного перерахування коштів. Для того щоб врахувати коливання валютного курсу і забезпечити достовірну оцінку активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів і витрат, необхідно правильно розрахувати курсові різниці, які можуть впливати на фінансовий результат підприємства.

На сьогоднішні більшість українських підприємств співпрацюють з іноземними компаніями і, відповідно, проводять розрахунки з ними в іноземній валюті. У розрахунках між резидентами і нерезидентами у зовнішньоекономічних операціях як засіб платежу використовується іноземна валюта. Облік операцій в іноземній валюті має певні особливості, в тому числі пов'язані з визначенням і відображенням в обліку та фінансовій звітності сум курсових різниць.

Порядок здійснення бухгалтерського обліку операцій в іноземних валютах регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 21 "Вплив змін валютних курсів".

Операція в іноземній валюті — це господарська операція, вартість якої визначена в іноземній валюті або яка спричиняє проведення розрахунків в іноземній валюті.

Для купівлі валюти підприємство подає до обслуговуючого банку заяву на купівлю валюти в довільній формі. Банк має право купити інвалюту без заяви від клієнта — за його дорученням. Водночас порядок та умови проведення таких операцій визначають у договорі банківського рахунку/іншому договорі, укладеному між банком і клієнтом.

Клієнти здійснюють операції з купівлі безготівкової інвалюти за наявності підстав/зобов'язань для проведення таких операцій, підтверджених відповідними документами.

Без документів, але все так само за наявності заяви, можна купити валюту в незначному розмірі, тобто на суму не більше 150000 грн. У цьому випадку підстави для купівлі валюти зазначають у заяві та/або платіжному дорученні.

Придбану валюту, у тому числі в незначному розмірі, підприємства зобов'язані використати за цільовим призначенням протягом 10 робочих днів після дня її зарахування на поточний рахунок (не пізніше за 2 робочі дні, якщо валюта куплена для виконання зобов'язань перед уповноваженим банком-кредитором за кредитним договором).

Придбану валюту зараховують на баланс (Дт 312 "Поточні рахунки в іноземній валюті") за курсом НБУ на дату її оприбуткування. Одночасно у складі доходів/витрат доведеться показати різницю між комерційним курсом валюти на валютному ринку (тобто курсом

купівлі валюти) й офіційним курсом НБУ на дату її оприбуткування. При цьому якщо:

— "ринковий" курс валюти вищий за курс НБУ (поширеніший випадок) — визнаємо інші операційні витрати (Дт 942 "Витрати на купівлю-продаж іноземної валюти");

— "ринковий" курс нижчий за курс НБУ (явище вкрай рідкісне, але раптом) — показуємо інші операційні доходи (Кт 711 "Доходи від купівлі-продажу іноземної валюти").

Крім того, на дату балансу, а також на дату операції з валютою вам належить визначати "звичайні" курсові різниці. Водночас додатна курсова різниця (при зростанні курсу валют) збільшує доходи підприємства (Кт 714 "Дохід від операційної курсової різниці"), а від'ємна — витрати (Дт 945 "Втрати від операційної курсової різниці").

Сума комісійної винагороди банку за купівлю валюти не що інше, як адміністративні витрати підприємства, тому її списують в Дт 92 "Адміністративні витрати".

Під обов'язковий продаж потрапляють валютні надходження із-за кордону, а також з території України (з поточних рахунків юросіб-нерезидентів, крім інвестиційних) на користь юросіб-резидентів, які не є банками, і фізосіб-підприємців.

Ще один, безумовно, позитивний для суб'єкта ЗЕД момент — обов'язковий продаж поширюється тільки на частину валютних надходжень (рис.1). До 28.02.2019 р. (включно) під обов'язковий продаж потрапляло 50 % валютних надходжень, а з 01.03.2019 р. — 30 %. Інша частина валюти залишається в розпорядженні резидентів та нерезидентів і використовується ними з урахуванням положень валютного законодавства.

Суму надходжень, що належать підприємству, на які поширюється вимога про обов'язковий продаж, банк попередньо зараховує на розподільчий рахунок.

Інші 70 % інвалюти, що надійшла, банк зараховує на поточний валютний рахунок підприємства. Вони залишаються у вашому розпорядженні, і ви можете використовувати їх на власний розсуд (звісно, з дотриманням усіх вимог валютного законодавства).

Валютні кошти, отримані на розподільчий рахунок, обліковують на субрахунку 316 "Спеціальні рахунки в іноземній валюті". При цьому суму валюти, що "впала" на цей транзитний розподільчий рахунок, перераховують у гривні за курсом НБУ на дату зарахування коштів до складу активів (дату отримання).

За монетарними статтями балансу підприємство визначає курсові різниці за пра-

вилами п. 8 П(С)БО 21: на дату балансу і на дату здійснення операції.

Обов'язковий продаж частини валютних надходжень банк здійснює виключно на наступний робочий день після дня зарахування коштів на розподільчий рахунок. Оскільки на дату продажу валюти НБУ, напевно, встановить уже інший курс валют, ніж на дату її оприбуткування, то на цьому етапі потрібно перерахувати балансову вартість валюти і визначити курсову різницю. Додатна курсова різниця потрапляє до складу бухгалтерських доходів (Кт 714), а від'ємна — до складу витрат (Дт 945).

Крім того, під час продажу валюти підприємство відображає доходи/витрати від купівлі-продажу іноземної валюти. Виникають вони через відмінність між курсом НБУ на дату продажу (за яким ви обліковуєте валюту на балансі) і комерційним курсом валютного ринку (за яким банк продає валюту). Водночас якщо:

— "ринковий" курс вищий за курс НБУ — виникає дохід від продажу валюти, який відображають за Кт 711;

— "ринковий" курс нижчий за курс НБУ — показують витрати від продажу валюти (Дт 942).

ВИСНОВКИ

Кожне підприємство, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, стикається з купівлею/продажем іноземної валюти. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності потребує від українських підприємств подальшої інтеграції і уніфікації міжнародних і національних стандартів бухгалтерського обліку операцій підприємств в іноземній валюті.

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання включає в себе перелік зовнішньоекономічних операцій, більшість з яких передбачають проведення розрахунків у іноземній валюті, які виступають важливою складовою зовнішньоекономічної діяльності економічних агентів. Дослідження методики їх відображення в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності підприємств є актуальною з точки зору впливу на показники прибутковості. Тому цей процес має базуватися на чітких та ґрунтовних аналітичних дослідженнях, а процедура прийняття управлінських рішень — на якісній інформації, сформованій у межах системи бухгалтерського обліку.

Література:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV Верховна Рада України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 18.09.2019).

2. Наказ Міністерства Фінансів України від 10 серпня 2000 р. № 193 "Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 21 "Вплив змін валютних курсів". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0515-00> (дата звернення: 22.11.2019).

3. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing. 2017. P. 268—275.

4. Максименко І. Я., Питиляк Г. П. Особливості організації роботи з готівкою на підприємстві. *Zbior artykulow naukowych recenzowanych*. 2019. № 21. С. 33—36. URL: <http://конференция.com.ua/pages/view/1289> (дата звернення: 22.11.2019).

5. Максименко І. Я. Внутрішній аудит: підвищення ефективності роботи та забезпечення прибутковості підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 294—296.

6. Максименко І. Я., Філатова О. І. Особливості оподаткування та структура соціального пакету як інструмента матеріальної мотивації виплат працівникам. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 350—353. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/10/83.pdf> (дата звернення: 22.11.2019).

7. Максименко І. Я., Васильченко Е. В. Особливості бухгалтерського обліку та оподаткування товарів через інтернет-торгівлю. *Молодий вчений*. — 2018. — № 9 (61). С. 253—256. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/9/57.pdf> (дата звернення: 22.11.2019).

8. Максименко І. Я. Особливості організації обліку розрахунків за заробітною платою в процесі управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2017. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5806> (дата звернення: 22.11.2019).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed: 22.11.2019).

2. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "Accounting Standard 21 The impact of changes in exchange rates", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0515-00> (accessed: 22.11.2019).

3. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state

financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, no. 5, pp. 268—275.

4. Maksymenko, I. Ya. and Pytyliak H. P. (2019), "Features of the organization of work with cash at the enterprise", *Zbior artykulow naukowych recenzowanych*, vol. 21, pp. 33—36, available at: URL: <http://конференция.com.ua/pages/view/1289> (accessed: 22.11.2019).

5. Maksymenko, I. Ya. (2013), "Internal audit: improving the efficiency and profitability of the enterprise", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 1, pp. 294—296.

6. Maksymenko, I. Ya. and Fisun, Y. O. (2018), "Features of taxation and structure of the social package how to instrument material motivation payments to workers", *Molodyi Vchenyi*, vol. 10 (62), pp. 350—353, available at: URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/10/83.pdf>

7. Maksymenko, I. Ya. and Vasylychenko E. V. (2018), "Features of accounting and taxation of goods through online commerce", *Molodyi Vchenyi*, vol. 9 (61), pp. 253—256, available at: URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/9/57.pdf> (accessed: 22.11.2019).

8. Maksymenko, I. Ya. (2017), "Features of the organization of accounting of payments in the process of management of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5806> (accessed: 22.11.2019).

Стаття надійшла до редакції 23.11.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.1:338.43

М. Ю. Слинко,
викладач кафедри економіки та підприємництва,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID ID: 0000-0003-1096-7947

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.92

ВПЛИВ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

М. Slinko,
Lecturer of Economic and Business Department, Cherkassy State Technological University

BUDGETARY DECENTRALIZATION IMPACT ON THE UKRAINE UKRAINIAN AGRICULTURAL TERRITORIES DEVELOPMENT

У статті розглянуто наукові підходи до трактування категорії "сільська територія", зокрема: просторово-територіальний, структурний, функціонально-господарський та адміністративно-правовий. Охарактеризовано ключові позиції, поширені серед науковців, переваги та недоліки запропонованих ними трактувань. Розглянуто характеристику терміну "сільські території" та інших пов'язаних смислових дефініцій ("сільська місцевість", "сільський район") у вітчизняних нормативно-правових актах та їх проектах. Запропоновано авторське визначення поняття "сільськогосподарські території" як складової сільських територій, яка постачає останню значним обсягом ресурсів. Описано роль бюджетної децентралізації у розвитку сільськогосподарських територій України. Продемонстровано результати впровадження бюджетної децентралізації у вітчизняній практиці, зокрема їх позитивний вплив на фінансову спроможність місцевих бюджетів (зростання дохідної частини місцевих бюджетів, перерозподіл податкових та інших платежів тощо).

The article deals with scientific approaches to interpretation of "rural territory" category, in particular: spatial-territorial; structural; functional and economic; administrative and legal. The key positions of scientists, advantages and disadvantages of their interpretation are characterized. There was revealed that many scientists are representatives of several approaches at once. The characteristic of the term "rural territories" and other related semantic definitions ("rural district", "rural area") in domestic regulatory acts and their projects are considered. There was noted that there is no single approach to the definition both among scientists and among the legal framework. However, it is determined that these terms cannot be identified.

Structural and logical diagram of relationship between rural and agricultural territories is submitted. The author defines the concept of "agricultural territories" as a component of rural territories, which supplies the last one with a significant amount of resources (raw materials, products, investment flows, jobs, infrastructure). Agricultural territory is characterized as a socio-economic system formed on the territory outside of city, characterized by predominance of agricultural activity over other types of economic activity.

The role of budget decentralization in agricultural territories development of Ukraine is described. In particular, budgetary decentralization is a form of intergovernmental fiscal relations and a basis for ensuring the process of budgetary regulation. The need of implementation the decentralization principles in Ukraine was shaped by the following tasks: extremely low rural population's living standard, financial and administrative weakness of small settlements. The results of fiscal decentralization implementation in the domestic practice, in particular, their positive impact on financial capacity of local budgets (increasing of local budgets revenue, redistribution of tax and other payments, etc.) are demonstrated. Current legislative changes to the budgetary policy of Ukraine, which show positive effects for rural areas, are presented.

Ключові слова: сільськогосподарська територія, сільське господарство, децентралізація, бюджет, бюджетна політика, бюджетна децентралізація.

Key words: agricultural territory, agriculture, decentralization, budget, budget policy, budget decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Децентралізація є ефективним інструментом формування дієвої структури органів місцевого самоврядування, з елементами гнучкості та відкритості, що сприяє посиленню ролі громад у прийнятті представницьких рішень. Завдяки спроможності місцевих громад керувати власними справами та поглибленню співпраці між центральними та місцевими орга-

нами влади, система місцевого самоврядування дозволяє більш оперативно реагувати на потреби і пріоритети жителів окремої громади, підтверджуючи здатність уряду врегулювати значний перелік економічних та соціальних питань (зокрема подолання бідності населення, формування нових робочих місць, захист навколишнього середовища). Це особливо актуально для сільськогосподарських тери-

торій, для яких властиві проблеми міграції населення через безробіття, обмежений доступ до соціальної та культурної інфраструктури. Саме тому важливого значення набуває дослідження впливу процесів децентралізації на фінансування потреб сільськогосподарських територій: виникнення стимулу ефективніше наповнювати власні бюджети місцевими громадами, переходити на умови самозабезпечення та ефективно планувати свої видатки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сутність категорії "сільські території", зокрема соціально-економічного аспекту, є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема В.Ю. Уркевич, Р.І. Коробенко, Х.М. Семенишин, Н.А. Хомюк, які наголошують на вагомій ролі сільськогосподарського виробництва у соціально-економічному розвитку сільських територій. Проте з метою розробки пропозицій щодо покращення умов життєдіяльності та економічної активності у сільських населених пунктах необхідним є подальше вивчення питання бюджетної децентралізації як компонентної складової реформування вітчизняної економіки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення впливу бюджетної децентралізації на розвиток сільськогосподарських територій України, окресливши сутність терміну "сільськогосподарська територія".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дефініція "сільськогосподарська територія" лише входить у широкий науковий обіг, тому досі не вироблено чіткого загальноприйнятого підходу до трактування її сутності. Досить часто серед науковців використовується термін "сільська територія". Варто погодитися з результатами дослідження Р.І. Коробенко, в якому автор класифікує існуючі підходи за чотири групи: просторово-територіальний; структурний; функціонально-господарський; адміністративно-правовий [1, с. 92].

Представники просторово-територіального підходу акцентують увагу саме на даному атрибуті при визначенні сільських територій. Зокрема, В. Уркевич зазначає, що це території, котрі перебувають поза межами міст, до яких належать сільські населені пункти, зони сільськогосподарського виробництва та сільських забудов [2, с. 25]. С. Мельник ключовим атрибутом сільських територій називає приналежність населених пунктів до юрисдикції

сільських або селищних рад [3, с. 342]. Однак цей підхід не враховує такі елементи: міжрегіональні господарські зв'язки, принципи та особливості заселення територій.

Представники структурної складової розглядають сільські території як складне та багатоаспектне явище. Так, Х.М. Семенишин визначає їх, як обжиту місцевість за межами міст з власними природними ресурсами, засобами виробництва, соціально-культурно-побутовими умовами життя населення, яке реалізує соціальну, економічну та екологічну функції [4, с. 30].

М.П. Талавира характеризує сільську територію як природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру, для якої властиві такі складові: площа земельних угідь, чисельністю постійного населення та зайнятих у виробництві, обсяги та структура виробництва, розвиток соціальної та виробничої інфраструктури сільської місцевості [5, с. 118].

Відповідно до третього підходу (функціонально-господарського), сільська територія розглядається як економічний об'єкт, у межах якого виокремлюються специфічні сутнісні ознаки. В.В. Бойко трактує термін, як багатофункціональну соціально-економічну структуру, у складі якої виділяються природно-екологічний, адміністративно-управлінський, господарсько-виробничий та соціокультурний сектори, які діють на умовах автономних взаємозв'язків для задоволення потреб сільського населення, уникнення диспропорцій регіонального розвитку та забезпечення продовольчої безпеки держави за рахунок створення сировинно-ресурсної бази [6, с. 65].

М.І. Малік та М.А. Хвесик дають визначення, в основі якого взято елементи як з першого, так і з третього підходів: сільська територія — це історично сформована у визначених межах системна сукупність, яка включає в себе організаційно-територіальну (район, село, селище) та територіально-функціональну складові (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції [7, с. 5—7].

Адміністративно-правовий підхід подібний до просторово-територіального тим, що узгоджує просторову ідентифікацію сільських територій з адміністративно-територіальною ознакою. Відповідно, перелік наведених раніше ознак доповнюється правовими категоріями. Л. Лисенко визначає сільську територію як територіальну одиницю самоуправління, діючу в межах закону, сформовану на власному історичному досвіді, традиціях та об'єднуючу довкола територіальну громаду для спільного роз-

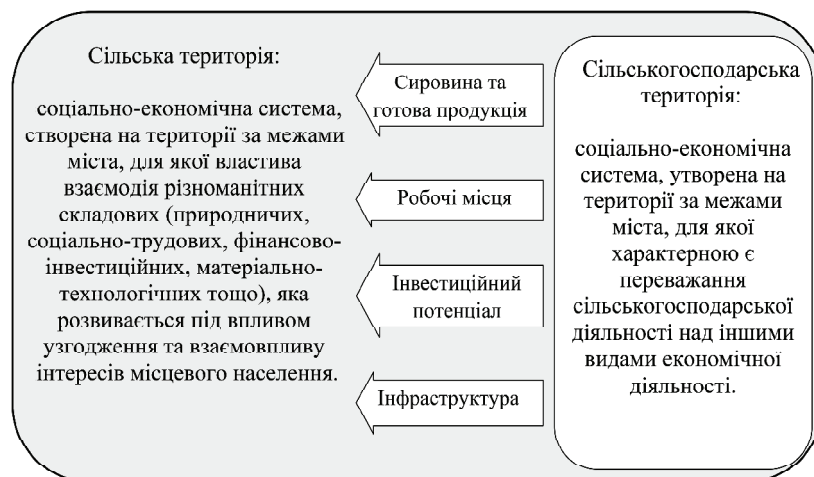

Рис. 1. Структурно-логічна схема взаємозв'язку сільських та сільськогосподарських територій

Джерело: запропоновано автором.

в'язання суспільних проблем, сприяння розвитку відповідної території [8, с. 14].

Доцільно розглянути трактування терміну "сільські території", представленого у вітчизняних нормативно-правових актах та їх проектах. Так, у проекті закону України (ЗУ) "Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості" представлено таке визначення терміну "сільська територія", як територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15—50% [9].

Відповідно до проекту ЗУ "Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення", сільська місцевість характеризується як територія, на якій розташовані сільські поселення (села, селища), сільськогосподарські та інші угіддя, ліси, водоймища, об'єкти транспортної та іншої інфраструктури, що обслуговуються мешканцями сільських населених пунктів. У цьому законопроекті використовується ще термін "сільське поселення" — це облаштоване об'єктами соціального, виробничого призначення та відповідною інфраструктурою місце постійного проживання людей, зайнятих переважно у сільському господарстві, переробленні сільськогосподарської продукції або інших галузях (лісовому, водному господарстві, транспорті тощо) [10].

Діюча нормативно-правова база оперує такими категоріями як "сільська місцевість", "сільський район". У ЗУ "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" сільську місцевість визначено як території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови [11].

ЗУ "Про стимулювання розвитку регіонів" сільський район визначається як району, в якому частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості [12].

Тобто нормативно-правові документи України та їх проекти ототожнюють поняття "сільські території", "сільська місцевість" та "сільський район". Більшість розглянутих документів, зосереджених на дослідженні відповідної проблематики, трактують сільські території з позиції або територіального, або галузевого підходу.

Найчастіше під категорією "сільські території" мається на

увазі саме сільськогосподарська діяльність їх населення. Даний підхід є виправданим, однак, не доцільно вважати, що більшість сільського населення здійснює діяльність у галузі сільського господарства. Сільська територія є не лише місцем проживання людей та просторовим базисом для виробничої діяльності, але й природним середовищем, оскільки рівень розвитку сільських територій залежить від природних умов та ресурсів, геокліматичного розташування, етнічного складу населення, економічного стану тощо. У цьому контексті доцільно виокремити сільськогосподарські території як складову сільських територій (рис. 1).

Автором запропоновано розглядати сільськогосподарські території як складову сільських територій, здатних створювати для останніх завдяки свої господарській активності (переважно у галузі сільського господарства) нові робочі місця, постачати інші галузі сировиною та готовою продукцією, формувати інвестиційний потенціал відповідної території та покращувати рівень інфраструктури на місцевому рівні (зокрема, транспортної, соціально-культурної тощо).

Особливого значення в умовах ринкових трансформацій вітчизняної економіки набуває питання бюджетного забезпечення сільськогосподарських територій. Бюджетна децентралізація є формою прояву міжбюджетних відносин, сформованих у країні, та базою для забезпечення процесу бюджетного регулювання.

Потреба у впровадженні принципів децентралізації в Україні сформувалася під впливом наступних явищ: надзвичайно низький рівень життя сільського населення, фінансова та адміністративна слабкість невеликих населених

пунктів. Причиною цього є, передусім, неефективне бюджетне регулювання в країні протягом останніх десятиліть. Децентралізація, основою якої є механізм добровільного об'єднання громад, має стимулювати розвиток сільських територій.

Найвизначнішим результатом бюджетної децентралізації є збільшення частки місцевих податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів (з 2,5 % у 2014 р. до 30 % у 2018 р.) завдяки перерозподілу податкових платежів до місцевих бюджетів. У 2018 р. обсяг місцевих бюджетів, складаючи 52 % консолідованого бюджету України, вперше перевищив розмір державного бюджету (для порівняння, у 2014 р. значення аналогічного показника складало 42 %). Водночас через місцеві бюджети здійснюється перерозподіл понад 15 % ВВП України [13].

Бюджетним законодавством на 2019 р. з метою підтримки місцевих бюджетів передбачено наступні зміни, які вже демонструють позитивні наслідки для сільських територій:

- скасовано пільги з плати за землю для підприємств залізничного транспорту (додаткові надходження до місцевих бюджетів);

- змінено базу та підвищено ставки туристичного збору (розрахунок у відсотках від мінімальної заробітної плати);

- подовжено фінансування з державного бюджету, замість місцевих ресурсів, оплати послуг із патронату над дитиною (до 2027 року);

- не допущено вилучення залишків коштів місцевих бюджетів, які обліковуються як відшкодування втрат сільськогосподарського й лісгосподарського господарства, не використаних протягом двох років тощо [14, с. 20—21].

Доцільно відзначити зростання обсягу наданих місцевим громадам централізованих фінансових ресурсів (з 0,5 млрд грн у 2014 р. до 19,37 млрд грн у 2018 р.). Розмір державної підтримки на розвиток територіальних громад та покращення їх інфраструктури збільшився у 39 разів за період 2014—2019 рр. Обсяг Державного фонду регіонального розвитку зріс удвічі за період 2015—2018 рр. [14, с. 22].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження наукових підходів та законодавчих положень вказує на нероздільний взаємозв'язок смислових категорій "сільська територія", "сільськогосподарська територія", "сільська місцевість", однак отожднювати їх не доцільно. Використання комплексного, міждисциплінарного підходу до трактування терміну "сільськогосподарська

територія" дозволяє розширити та деталізувати наукові дослідження щодо ефективного використання сільських територій, може бути впроваджено в нормативно-правову базу для формування чіткої та науково обґрунтованої стратегії диверсифікованого розвитку відповідних територій. Зокрема однією зі складових системи ефективного використання сільських територій та наявних ресурсів є бюджетна децентралізація. Завдяки цьому органи місцевого самоврядування досягають фінансової незалежності: самостійне прийняття рішень щодо бази оподаткування, розміру ставок місцевих податків та зборів, стимулювання важливих на місцевому рівні галузей економіки. Проте перелік цих змін не є вичерпним, стимулюючи до пошуку додаткових та альтернативних джерел наповнення місцевих бюджетів, що і є перспективою подальших досліджень.

Література:

1. Коробенко Р.І. Генезис поняття "сільські території" та його сутність. Економіка АПК. 2017. № 3. С. 92—96.

2. Уркевич В.Ю. Про категорію "сталий розвиток сільських територій". Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: мат. Міжнарод. наук.-практ. конф. Біла Церква. 2010. С. 24—26.

3. Мельник С.І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села. К.: ННЦІАЕ, 2004. 428 с.

4. Семенишин Х.М. Визначення поняття "сільські території": соціально-економічний аспект. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2012. № 4. С. 28—32.

5. Хомюк Н.А. Особливості формування категорії "сільські території". Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 17 (2). С. 117—120.

6. Бойко В.В. Сільські території у формуванні економічної безпеки держави: теоретичний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Економіка і менеджмент". 2015. Вип. 11. С. 64—68.

7. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 3—12.

8. Славов В.П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. Вісник аграрної науки. 2007. № 8. С. 68—71.

9. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості: Проект Закону України від 07.04.2005 № 7334 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=24247 (дата звернення 09.11.2019 р.).

10. Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення: Проект Закону України від 05.02.2009 № 4028 / Верховна Рада України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF33W00A.html (дата звернення 09.11.2019 р.).

11. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 № 1807-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> (дата звернення 09.11.2019 р.).

12. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15> (дата звернення 09.11.2019 р.).

13. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 12.03.2019 р. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/389/10.03.2019.pdf> (дата звернення 10.11.2019 р.).

14. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2019. 192 с.

References:

1. Korobenko, R.I. (2017), Genesis of "rural territories" concept and its essence, *Ekonomika APK*, 2017, vol. 3, pp. 92—96

2. Urkevych, V.Iu. (2010), About the category "sustainable rural development", *Suchasne zemelne, ahraryne, ekolohichne ta pryrodoresursne pravo: aktualni problemy teorii ta praktyky* [Modern land, agrarian, ecological and natural resources law: current problems of theory and practice], mat. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [International scientific and practical conference], Bila Tserkva, Ukraine, pp. 24—26

3. Melnyk, S.I. (2004), *Sotsialno-ekonomichni problemy vidtvorennia ta efektyvnoho vykorystannia resursnoho potentsialu sela*, [Socio-economic problems of reproduction and efficient use of rural resource potential], Kyiv, Ukraine.

4. Semenysyn, Kh.M. (2012), Definition of "rural territories" term: socio-economic aspect, *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy* (ekonomika, pravo), vol. 4, pp. 28—32.

5. Khomiuk, N.L. (2018), Features of "rural territories" category formation, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 17 (2), pp. 117—120.

6. Boiko, V.V. (2015), Rural territories in state economic security formation: theoretical aspect, *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: "Ekonomika i menedzhment"*, vol. 11, pp. 64—68.

7. Malik, M.I. Khvesyk, M.A. (2010), Sustainable development of rural territories on the basis of regional nature management and ecologically safe agro-industrial production, *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 3—12.

8. Slavov, V.P. (2007), Economic and energy system of rural areas sustainable development, *Visnyk ahrarynoi nauky*, vol. 8, pp. 68—71.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Draft Law of Ukraine "About planning of rural areas territorial infrastructure", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=24247 (Accessed 09 Nov 2019).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), The Draft Law of Ukraine "About streamlining the rural settlement network, deepening the principles of local self-government in rural areas and promoting the de-urbanization of population", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF33W00A.html (Accessed 09 Nov 2019).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "About agricultural advisory activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> (Accessed 09 Nov 2019).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "About stimulating regions development", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15> (Accessed 09 Nov 2019).

13. Ministry of Regional Development, Construction and Communal Services of Ukraine (2019), Monitoring of the process of power decentralization and reform of local self-government, available at: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/389/10.03.2019.pdf> (Accessed 10 Nov 2019).

14. Zhalilo, Ya.A. Shevchenko, O.V. Romanova, V.V. (2019), *Detsentralizatsiia vlady: poriadok dennyi na serednostrokovu perspektyvu*, [Power decentralization: agenda for the medium term], analit. dop., [Analytical Report], Kyiv: NISD, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2019 р.

УДК:338.434:333.1

Н. В. Грищук,
асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-3960-7841

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.97

СТРАТЕГІЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

N. Hrischuk,
assistant of the department of finance, banking and insurance,
Vinnitsa National Agrarian University

STRATEGY OF FINANCIAL PROVISION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Основні завдання дослідження полягають у: розробленні методичних підходів до Стратегії фінансового забезпечення конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. Наголошено, що одним із головних викликів сьогодення став процес глобалізації, за якого перед Україною, як і перед будь-якою транзитивною державою, фактично стоїть завдання забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки, оптимізації галузевої структури на основі стратегічного планування технологічного розвитку.

Доведено, що виявлення та примноження переваг, властивих підприємству, уможливорює його конкурентоспроможний розвиток на засадах застосування потенціалу стратегічного менеджменту та фінансово-економічного інструментарію.

Запропоноване власне бачення стратегії фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Першочерговим кроком якого є здійснення SWOT-аналізу розвитку та функціонування Вінницької області. Метод SWOT-аналізу є загальною схемою, яку кожного разу необхідно пристосовувати до конкретних умов та до вирішення певних завдань.

Аргументовано, що для покращення фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінницької області необхідно насамперед визначитися з пріоритетними напрямками розвитку країни та регіону, очікуваними макроекономічними, галузевими і регіональними результатами та індикаторами якісних змін.

The main objectives of the research are to: develop methodological approaches to the Strategy of financial support of competitive advantages of agricultural enterprises. It was stressed that one of the main challenges today is the process of globalization, which in fact confronts Ukraine, as well as any transitional state, with the task of ensuring the competitiveness of the economy, optimizing the sectoral structure based on strategic planning of technological development. It is proved that the identification and multiplication of the advantages inherent in the enterprise makes it possible to develop it competitively on the basis of applying the potential of strategic management and financial and economic tools.

We have justified the methods of evaluating financial support for the agricultural enterprises competitiveness allowing each producer to identify their weaknesses and strengths, to choose a strategy for socio-economic and financial development, and to formulate tactics to achieve the highest effect in business.

We have improved the assessment of the interdependence and interplay of financial security and competitiveness of agricultural enterprises through the management of financial flows formed by such traditional forms as own, banking, budgetary, shareholder, leasing, venture, and insurance financing supplemented with possible financing through the latest ones i.e. agrarian receipts, bill financing and issuance of convertible bonds. They extend the agricultural enterprises security with reliable financial flow management tools based on the cash flow statement data.

The components of strategies for agricultural enterprises competitiveness development concerning financial support are substantiated and the tools for its implementation are developed.

The own vision of the strategy of financial support of competitiveness of agricultural enterprises is offered. The first step is the implementation of SWOT — analysis of development and functioning of Vinnytsia region. The SWOT analysis method is a general scheme that must be adapted to specific conditions and to specific tasks each time.

It is argued that in order to improve the financial security of agricultural enterprises in Vinnytsia region, it is necessary to first determine the priority directions of development of the country and the region, the expected macroeconomic, sectoral and regional results and indicators of qualitative changes.

Ключові слова: конкурентоспроможність, стратегічне планування, технологічний розвиток, фінансування, фінансове забезпечення, пріоритет, регіональний розвиток, глобалізація.

Key words: competitiveness, strategic planning, technological development, financing, financial support, priority, regional development, globalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У функціонуванні та розвитку АПК України мають місце динамічні зміни, які передусім пов'язані й впливають із процесів трансформації форм власності і господарювання, — формування багатуукладної економіки на селі. Водночас в аграрному секторі економіки України було передбачено низку заходів, реалізація яких спрямовувалася на забезпечення оперативної адаптації усіх суб'єктів до умов ринкової економіки. Аграрна сфера України потребує якісно нової системи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка повинна формуватися на основі комплексності та поступальності здійснення, тобто такої організації, за якої, на основі цілеспрямованого використання всієї сукупності вивірених світовою практикою ринкових механізмів державного регулювання, буде забезпечено результативність діяльності сільськогосподарських підприємств відповідно до їх економічного та соціального призначення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та стратегії їх переваг приділяють увагу вітчизняні вчені: Н. Давиденко [2], Д. Дема [8], М. Дем'яненко, Ю. Лупенко [6], В. Месель-Веселяк [6], О. Николюк [4], Н. Третьак [7], Л. Худолій, О. Шпичак та ін.

Відзначаючи цінність напрацювань вчених, варто зауважити, що окремі важливі аспекти зазначеної проблеми потребують подальших

наукових досліджень. Передусім це стосується необхідності обґрунтування фінансових передумов забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки, оптимізації галузевої структури на основі стратегічного планування технологічного розвитку.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Оцінювання рівня та виявлення основних векторів зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із головних викликів сьогодення став процес глобалізації, за якого перед Україною, як і перед будь-якою транзитивною державою, фактично стоїть завдання забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки, оптимізації галузевої структури на основі стратегічного планування технологічного розвитку. Воно має враховувати специфічні національні виробничо-технологічні умови та доробок, міжнародні тенденції і практичний досвід провідних та найбільш успішних ринкових потуг, а також практику типологічно близьких країн, які провели структурну трансформацію в стислі терміни та з достатньою ефективністю.

Тому всі проблеми потрібно розглядати у контексті розвитку. Імперативність розвитку потребує знань та інновацій, зумовлена складністю, швидкістю, новизною, невизначеністю, непередбачуваністю, і, відповідно, підвищеною небезпечністю глобальних трансформацій.

Відтак конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств формується під впливом багатьох суб'єктивних та об'єктивних чинників. Цей процес є цілком природним щодо аграрного бізнесу в світі, відповідно і для сільськогосподарських підприємств в Україні. Виявлення та примноження переваг, властивих підприємству, уможлиблює його конкурентоспроможний розвиток на засадах застосування потенціалу стратегічного менеджменту та фінансово-економічного інструментарію.

Для виявлення стану конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства та його аналізу необхідно врахувати такі компоненти:

- позитивна результативність використання основних засобів виробництва (забезпечувальна роль основних засобів виробництва);

- стан технологічності виробничих процесів (забезпечувальна роль технології виробництва);

- інформаційна узгодженість та доступність (вплив інформаційних ресурсів);

- застосування технічного потенціалу та технічних новацій (забезпеченість технічними новаціями);

- рівень стану кадрового забезпечення (наявність та результативність діяльності кадрового персоналу);

- фінансовий стан та фінансовий потенціал діяльності підприємства;

- інвестиційно-інноваційна діяльність та привабливість підприємства (забезпеченість та використання інвестиційних ресурсів та реалізація інноваційних підходів в діяльності підприємства);

- досягнення конкурентних переваг та утримання конкурентних позицій на ринку (вартість бренду, рівень капіталізації підприємства);

- поширення сільськогосподарських знань, технологій та інформації, за участю аграрної науки, освіти та суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності, для створення ефективної системи безперервної аграрної освіти, наукового обслуговування сільськогосподарського виробництва та їх конкурентоспроможного розвитку.

Попри наявні позитивні євроінтеграційні тенденції подальшого функціонування аграрної галузі України, для утримання конкурентоспроможних позицій на європейському ринку та адекватного фінансового забезпечення конкурентоспроможної діяльності сільськогосподарських підприємств, їм необхідно сконцентруватись на таких напрямках діяльності:

- формування достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до фінансової стратегії розвитку;

- забезпечення стратегічної структури фінансових ресурсів;

- оптимізація виробництва і площ земельних ресурсів;

- прискорення модернізації виробництва і поліпшення якості та сертифікації продукції у відповідності до вимог і стандартів ЄС;

- ефективне використання активів, у тому числі фінансових ресурсів, у розрізі пріоритетних напрямів діяльності;

- інвестування в об'єкти інфраструктури та біоенергетики;

- соціальна відповідальність бізнесу та сприяння розвитку сільськогосподарських підприємств.

Реалізація вищенаведених мікроекономічних чинників фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств буде можливою тільки за умови створення відповідного макросередовища конкурентоспроможного розвитку національної економіки. Важливого значення набувають визначені такі макроекономічні чинники фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств:

- формування інноваційної моделі національної економіки, яка полягає у переході від галузей індустріальної епохи до сучасних, які відповідають вимогам світового ринку (високотехнологічне, ресурсозберігаюче, аграрно-промислове виробництво та переробка, машинобудування, інформаційно-комунікаційні технології);

- розробка та реалізація тренінгів — очних та онлайн — з бізнес-планування, маркетингу, зовнішньоекономічної діяльності, управління інноваціями;

- інтенсифікація виробництва;

- оздоровлення інвестиційного клімату, що передбачає системне вдосконалення правової бази, утвердження верховенства права;

- завершення процесу "оздоровлення" банківської системи та стабілізація діяльності всієї фінансової системи. Такий поступ допоможе повернути довіру суб'єктів економіки, дасть вагомий стимул для пожвавлення ощадного процесу й сформує достатні ресурси для кредитування підприємств реального сектора;

- дерегуляція у сфері підприємництва та боротьба із корупцією;

- реалізація на державному рівні "зелених практик" ведення бізнесу, включаючи впровадження систем екологічного менеджменту, еко-

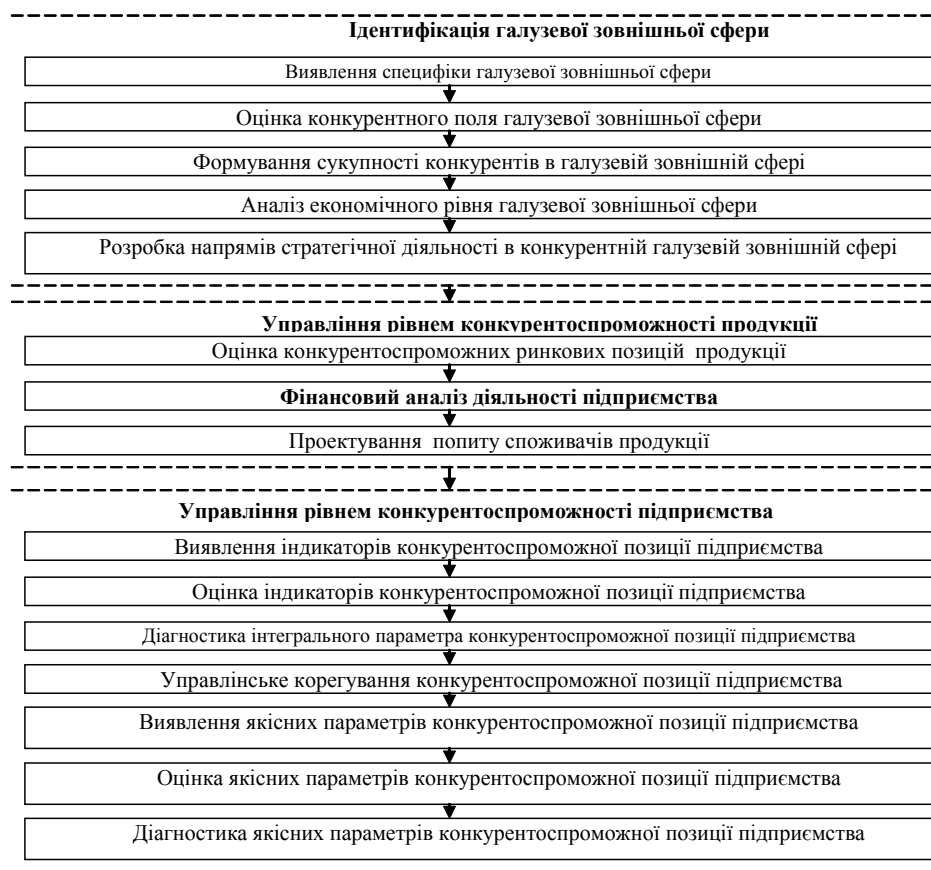

Рис. 1. Сегменти системи управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства

Джерело: узагальнено автором за [4; 8].

логічної сертифікації та екологічного маркування згідно з вимогами міжнародних стандартів;

— встановлення державою вимог щодо безпеки і якості продукції та підвищення рівня ділової досконалості підприємців при реалізації споживчих властивостей їх продукції;

— зміна парадигми монетарної політики. Рушійною метою рішень НБУ має стати прогрес в економіці та підвищення добробуту громадян (за прикладом центральних банків США, Великої Британії);

— реформування законодавства у сфері конкуренції та інституційної структури у відповідності з європейськими стандартами та практикою, що сприятиме зниженню рівня монополізації економіки та стимулюватиме розвиток малого і середнього підприємництва.

Захист прав інтелектуальної власності стимулюватиме інновації та пришвидшить економічний розвиток та сприятиме:

— фінансовій стабілізації підприємств за рахунок забезпечення їхнього доступу до ринків збуту готової продукції;

— активізації трансферу технологій, який дасть можливість для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств, у тому числі суб'єктів малого і середнього підприємництва;

— забезпеченню конкурентоспроможності на базі оптимізації ресурсоспоживання, яка визначається глибиною наукового пророблення конкретних завдань, комплексністю дій суб'єктів господарювання;

— дотриманню державних і міжнародних екологічних стандартів, норм, обмежень, які зумовлені не лише необхідністю вдаватися до додаткових витрат, збільшуючи ціну кінцевої продукції, а й підвищенню рівня конкурентоспроможності, знижуючи виробничі витрати для отримання прибутків від організації переробки відходів.

Зазначені інституції дозволяють прискорити розвиток проекту незалежно від стадії, на якій він перебуває. Такий результат досягається через доступ стартапів до технологій, знань, інфраструктури та капіталу, який створюють бізнес-акселератори. Бізнес інвестує у створення такої інфраструктури власні кошти та час. Основна мета — продукти або тех-

Рис. 2. Етапи формування стратегії конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

нології, які можна застосувати в своїй роботі, або отримання їхньої частки в перспективному стартапі.

Групу експертів формують власники сільськогосподарських підприємств, топ-менеджмент та менеджери структурних підрозділів, спеціалісти фінансового та економічного напрямів, які формуються на таких засадах:

- досвід роботи в аграрному бізнесі або володіння сільськогосподарським підприємством, наявність фахової освіти, професійних компетентностей спеціаліста в аграрній сфері;
- досвід роботи в системі маркетингу та наявність відповідної освіти;
- досвід роботи в фінансових інституціях та аналітичні здібності;
- бажання прийняти участь в діяльності експертної групи.

Виходячи із вищезазначених вимог, нами сформовано сегменти системи управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства (рис. 1).

Основними сегментами є: ідентифікація галузевого середовища, управління конкурентоспроможністю видів продукції, управління конкурентоспроможністю підприємства. Для реалізації місії зазначених сегментів, необхідне відповідне економічне і фінансове забезпечення конкурентоспроможності сільськогос-

подарського підприємства. Функціональна фінансово-економічна гармонізація підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств ґрунтується на процесових та системних засадах. Процесові засади реалізуються через застосування ресурсного потенціалу підприємства, що представлений сукупністю матеріальних, фінансових, інформаційних, трудових реурсів. Використання ресурсів спрямовується на досягнення економічної мети функціонування підприємства та отримання позитивної фінансової результативності. Системні засади втілюються шляхом взаємодії пов'язаних компонентів, що спрямовані на уможливлення досягнення найкращих результатів функціонування зазначеної системи (рис. 2).

Можемо констатувати, що функціональна фінансово-економічна гармонізація конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств презентується як система взаємодії ресурсного потенціалу підприємства, фундаментом якої є використання наявного інструментарію з урахуванням чинників, методів й способів їх зв'язку та залежностей, що уможливить максимізацію результативного прояву.

Важливе місце в здійсненні управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства повинен відігравати саме науковий

Таблиця 1. Використання бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації відсоткової ставки за кредитами, 2015–2017 рр., тис. грн

Напрями використання кредитних коштів	Кількість позичальників			Обсяги кредитів, за якими фактично отримано компенсацію (з наростаючим підсумком)			Обсяг компенсаційних коштів		
	Усього	у тому числі за строками користування кредитами		Усього	у тому числі за строками користування кредитами		Усього	у тому числі за строками користування кредитами	
		до 1 року	від 1 року		до 1 року	від 1 року		до 1 року	від 1 року
Усього	241	103	150	5593 095	1 428 850	4 164 245	156 988	37 233	119 754
в тому числі:									
здійснювали витрати у галузі рослинництва	166	72	106	3 138 071	751 459	2 386 612	86 173	19 996	66 177
здійснювали витрати у галузі тваринництва	53	27	29	1 245 154	611 639	633 515	51 456	15 548	35 908
закупівля молодняку сільськогосподарських тварин та птиці	14	1	13	484 622	4 000	480 622	9 966	62	9 904
інші	10	5	6	725 248	61 753	663 495	9 393	1 627	7 766

Джерело: адаптовано автором за [5].

підхід, який дає змогу забезпечити систему управління неупередженою інформацією для адекватної реакції на зміни у зовнішньому середовищі. Ураховуючи результати кореляційно-регресійного аналізу та проведеного SWOT-аналізу розроблено організаційно-методичне забезпечення стратегії покращення фінансового забезпечення конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Представлена модель надає можливості оперативного реагування на трансформації зовнішнього фінансового середовища та гармонізує фінансові відносини сільськогосподарського підприємства у відповідності до вибраної ним фінансової політики та стратегії фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Стверджуємо, що запропонована стратегія покращення фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств дозволить реалізувати вибраний сценарій конкурентоспроможного розвитку.

Стратегія спрямовується на досягнення економічної мети функціонування сільськогосподарських підприємств та отримання позитивної фінансової результативності.

Підвищення конкурентоспроможності в сільськогосподарських підприємствах доцільніше здійснювати на інтенсивній основі — технічному й технологічному його удосконаленні, через запровадження системи машин для комплексної механізації усіх технологічних процесів, що сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню втрат продукції та зниженню її собівартості. Для досягнення позитивної

результативності можливо шляхом задіяних фінансових інструментів, які передбачені у державному бюджеті для здійснення компенсації відсоткової ставки за кредитами.

За інформацією Мінагрополітики, кредитування у 2015 році складало 300 млн грн. Спрямовані у регіони бюджетні кошти дозволили здешевити кредити загальним обсягом 7,8 млрд грн, у тому числі: 3,2 млрд грн — кредити, залучені у 2014 році та 4,6 млрд грн — кредити, залучені у 2015 році. Загальна кількість підприємств, які скористались у 2015 році програмою склала 630 підприємств. У 2017 році обсяг фінансування не змінився, як і кількість підприємств, що одержали підтримку.

Здешевлено кредити обсягом 12,2 млрд грн, у т.ч. 5,6 млрд грн — кредити залучені у 2015–2016 роках (табл.3.9) та 6,6 млрд грн — у 2017 році. Із загального обсягу кредитів (12,2 млрд грн): 307,6 млн грн (2,5%) — залучено підприємствами, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації до 10 млн грн; понад 3,1 млрд грн (25,8%) — залучено підприємствами, які провадять діяльність з вирощування та розведення ВРХ молочних порід, інших ВРХ; 8,7 млрд грн (71,7%) — залучено іншими підприємствами. Спрямовані бюджетні кошти дозволили здешевити кредити загальним обсягом понад 9,1 млрд грн, в тому числі: близько 8,0 млрд грн — короткострокових кредитів та понад 1,1 млрд грн — середньострокових кредитів [3].

На сьогодні коливання курсу гривні та інфляція уповільнюють економічне зростання, тим самим гальмуючи класичне банківське кредитування, а відтак і можливості розширення

Таблиця 2. SWOT-аналіз діяльності та розвитку Вінницької області

Внутрішні чинники	
Сильні сторони (Переваги)	Слабкі сторони (Недоліки)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Географічне розташування, транзитний потенціал. 2. Розвинуте транспортне сполучення та інфраструктура. 3. Наявність значних запасів мінерально-сировинних ресурсів. 4. Потужний сільськогосподарський комплекс та експортний потенціал аграрної продукції (високий рівень кооперації сільського господарства з переробними підприємствами). 5. Наявність конкурентоспроможних підприємств машинобудування, переробної, харчової, енергетичної, будівельної, хімічної промисловості. 6. Наявність родючих сільськогосподарських угідь. 7. Переорієнтація зовнішніх інтеграційних зв'язків економіки на нові ринки 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Небезпека загострення ситуації на території Придністровсько-Молдовської ділянки державного кордону. 2. Корупція, що спричиняє неефективне використання бюджетних коштів. 3. Недостатній рівень прямих іноземних інвестицій. 4. Значна ступінь фізичного та морального зносу основних засобів підприємств. 5. Низька енергоефективність економіки. 6. Недостатній рівень поглибленої переробки сільськогосподарської продукції у структурі експорту продукції. 7. Низький рівень привабливості проживання в сільській місцевості для молоді. 8. Недостатня динаміка росту малого та середнього бізнесу
Зовнішні чинники	
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Впровадження програми ключових реформ. 2. Ефективна державна регіональна політика. 3. Зацікавленість зовнішніх інвесторів регіоном. 4. Членство України в СОТ та імплементація Угоди з ЄС. 5. Розвиток альтернативної енергетики. 6. Розвиток сфери переробки вторинної сировини. 7. Дерегуляція та розвиток підприємництва. 8. Створення інфраструктури розвитку підприємництва (технопарки, бізнес-центри, інкубатори і т.п.). 9. Залучення області до проектів та заходів на загальнодержавному рівні. 10. Впровадження системи державної підтримки сільськогосподарських підприємств 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дестабілізація політичного, економічного та соціального середовища в країні. 2. Недосконале законодавство України. 3. Недосконала державна регуляторна політика. 4. Недосконалість судової системи. 5. Недосконала податкова політика держави. 6. Недостатній рівень розвитку державно-приватного партнерства. 7. Обмеженість фінансових ресурсів (відсутність дешевих кредитів), первинного капіталу. 8. Неефективна державна політика в частині захисту національного товаровиробника. 9. Високий рівень інфляції та девальвація національної валюти. 10. Торгівельні обмеження на поставку вітчизняної продукції до країн-членів Митного союзу

Джерело: розроблено автором.

пільгового кредитування. Зокрема з 2014 року зростає кількість необслуговуваних позик на балансах банків, досягнувши 57% в 2017 році. Більш того, банківські установи неохоче позичають кошти навіть відносно надійним позичальникам.

У частині фінансового забезпечення нами розроблено інструментарій реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, що підтверджує можливість спрогнозувати основні показники діяльності підприємств та адаптувати систему залучення і використання фінансових ресурсів до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища.

Вважаємо логічно послідовним, після вище представлених — матриці узагальнюючого показника конкурентоспроможності, сегментів управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства і схеми функціональної фінансово-економічної гармонізації конкурентоспроможності сільськогоспо-

дарських підприємств, запропонувати власне бачення стратегії фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Першочерговим кроком є здійснення SWOT — аналізу розвитку та функціонування Вінницької області.

Метод SWOT-аналізу є загальною схемою, яку кожного разу необхідно пристосовувати до конкретних умов та до вирішення певних завдань.

Частіше за все такими завданнями є формування комплексу дій щодо перетворення слабких сторін на переваги, загроз на можливості, а також розвитку сильних позицій. У разі планування заходів для підвищення конкурентоспроможності необхідно поєднувати внутрішні можливості (його сильні і слабкі сторони) і зовнішню ситуацію (частково відображену у можливостях і загрозах), що є визначальним фактором для функціонування досліджуваної проблеми. Результати SWOT-аналізу уможливу-

ють виявлення проблем, які потребують розв'язання щодо покращення конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарських підприємств Вінницької області.

Для покращення фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінницької області необхідно насамперед визначитися з пріоритетними напрямками розвитку країни та регіону, очікуваними макроекономічними, галузевими і регіональними результатами та індикаторами якісних змін.

Стартовими "пунктами поштовху" зростання економіки Вінницької області можуть бути:

- сільське господарство;
- впровадження реформи місцевого самоврядування;
- реформування енергетичного сектору;
- стимулювання розвитку соціальної сфери;
- поліпшення інвестиційного клімату;
- впровадження інновацій;
- медична галузь;
- розвиток сільського зеленого туризму, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу;
- активізація зовнішньоекономічних зв'язків підприємств області;
- розширення кола підприємств, на яких передбачається запровадження європейської системи контролю якості продукції, згідно з міжнародними стандартами якості продукції — ISO 9000, для підвищення конкурентоспроможності товарів та послуг;
- сприяння організації участі машинобудівних промислових підприємств у виконанні замовлень оборонного призначення;
- грантова діяльність.

Для покращення фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінницької області необхідні чіткі дії щодо пріоритетних напрямків розвитку країни та регіону, які очікувані макроекономічними, галузевими і регіональними результатами та індикаторами якісних змін.

На наше переконання, до пріоритетних напрямів можна віднести:

- запровадження технологічної модернізації підприємств за рахунок реконструкції, технічного переоснащення та розширення діючих виробничих потужностей на основі впровадження сучасних інноваційних, енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій, що сприяють залученню інвестицій в аграрний сектор;
- впровадження інвестиційних проектів, що забезпечать значний поштовх розвитку ви-

робничої сфери;

— проведення структурних перетворень у галузях економіки області, що дозволить відійти від домінування аграрного сектору і харчової промисловості та збільшити питому вагу інших галузей, а саме: машинобудування, хімічної, енергетичної й інших галузей та створення умов доступу власно вирощеної аграрної продукції на локальні аграрні ринки;

— виробництво та використання альтернативних джерел енергії, створення пілотних проектів біоенергетичних кооперативів на базі об'єднаних територіальних громад області;

— підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку;

— досягнення високотехнологічної інноваційної моделі розвитку промисловості Вінниччини;

— сприяння розвитку виробництва, інфраструктури зберігання, переробки та збуту сільськогосподарської продукції;

— сприяння технічному та технологічному оновленню виробничих процесів в агропромисловому комплексі, впровадження новітніх та енергоощадних технологій, устаткування та систем автоматизації;

— сприяння раціональному використанню природних ресурсів, забезпечивши дотримання науково-обґрунтованих сівозмін, екологічних нормативів і стандартів промислових викидів у навколишнє середовище;

— сприяння впровадженню вимог Систем аналізу ризиків і критичних контрольних точок (НАССР) в агропромислове виробництво;

— проведення агропродовольчих виставково-ярмаркових заходів за участю підприємств АПК та сприяння їх участі в таких заходах в інших регіонах України та світу;

— утримання державних лікарень ветеринарної медицини та державних лабораторій ветеринарної медицини (забезпечення призначеннями на заробітну плату працівникам державних лікарень ветеринарної медицини та державних лабораторій ветеринарної медицини);

— надання пільгових кредитів особистим селянським, фермерським господарствам, сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам та іншим суб'єктам господарювання на селі через Комунальну організацію "Обласний фонд сприяння інвестиціям та будівництву";

— часткове відшкодування витрат за купівлю установку індивідуального доїння та/або холодильну установку для зберігання і охолодження молока в розмірі 50% фізичним особам, які мають 3 і більше корів молочного напрямку продуктивності;

- часткове співфінансування проектів міжнародної технічної допомоги, спрямованих на розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зеленого туризму та дорадництва;

- складання технічної документації з нормативної грошової оцінки землі;

- збільшення кількості учасників організованого аграрного ринку;

- диверсифікація сфер зайнятості сільського населення та створення нових робочих місць;

- формування сприятливого фінансово-кредитного середовища для сільськогосподарських товаровиробників;

- нарощення економічного потенціалу аграрних підприємств внаслідок підвищення продуктивності рослинництва і тваринництва;

- запровадження наукових засад землекористування та ведення тваринництва з урахуванням особливостей кожного адміністративного району;

- розвиток сільськогосподарського підприємництва та кооперації через створення сприятливих економічних умов для започаткування і організації діяльності, зокрема державної підтримки, формування та поліпшення матеріально-технічної бази кооперативних формувань;

- формування ефективної системи інноваційного забезпечення агропромислового виробництва шляхом створення науково-виробничих кластерів, науково-технічних парків, консорціумів, складовою яких є запровадження інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного виробництва в поєднанні науки і виробництва (Навчально-науково-виробничий комплекс "Всеукраїнський науково-навчально-виробничий консорціум" утворений відповідно до рішення Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 року № 546) та реалізації засад інноваційно-інвестиційної моделі розвитку галузі АПК;

- створення сприятливих умов для нарощення експортного потенціалу аграрної галузі;

- надання сільськогосподарським підприємствам технічної, технологічної та освітньої підтримки з метою розвитку високотехнологічного, енергозберігаючого та ефективного виробництва.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вдале впровадження пріоритетних напрямів надасть очікувані якісні результати:

- впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку АПК;

- гармонізація директив ЄС щодо сертифікації продукції аграрного виробництва для підвищення якості та конкурентоспроможності;

- збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва та експортного потенціалу;

- підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, що забезпечить розширене відтворення за рахунок власних джерел фінансових ресурсів галузі;

- збільшення рівня самозабезпеченості галузі альтернативними джерелами енергії;

- розширення обсягів органічного землеробства та збільшення частки виробництва екологічно чистої продукції у валовій продукції сільського господарства;

- забезпечення створення нових робочих місць в сільській місцевості та збільшення доходів сільського населення;

- зростання обсягів валової продукції сільського господарства;

- висока якість сільськогосподарської продукції;

- залучення інвестицій в аграрну сферу;

- мінімізація залежності вітчизняного виробника від імпортової сировини;

- забезпечення імпортозаміщення деяких видів продукції, особливо м'ясомолочної, овочів та фруктів, що призводить до скорочення власного виробництва [3].

Показники, за допомогою яких визначено рівень прогресу щодо виконання завдань й досягнення очікуваних результатів якісних змін:

- сума кредитних ресурсів наданих сільськогосподарським підприємствам;

- кількість суб'єктів господарювання, які типізовані як середні, малі та мікросільськогосподарські підприємства;

- обсяг валової сільськогосподарської продукції;

- рівень безробіття у сільській місцевості;

- обсяг експорту сільськогосподарської продукції;

- рівень забезпеченості області сільськогосподарською продукцією власного виробництва;

- кількість впроваджених інноваційних технологічних процесів в сільськогосподарських підприємствах.

Розробка та імплементація стратегії покращення фінансового забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні економічного розвитку регіону. З метою оцінювання рівня та виявлення основних векторів зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, нами про-

понується застосування багатofакторної моделі управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства, що включає комплекс різноманітних чинників. Для ідентифікації цих чинників нами запропоновано застосування методу експертних оцінок, що є підґрунтям подальших досліджень.

Література:

1. Гришук Н.В. Формування фінансової політики агропідприємств при залученні зовнішніх джерел фінансування. — Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. Вип. 2 (64) Т. 1. — 2012. — С. 25—30.

2. Давиденко Н.М. Фінансове забезпечення розвитку корпоративного управління в аграрному секторі економіки України [Монографія]. — К.: ЦП "Компринт", 2013. — 430 с.

3. Звіти Рахункової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://gr.gov.ua/FinControl/FinReports/?id=214> (дата звернення 12.11.2019).

4. Николіук О.М. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства: теоретико-методологічні основи: монографія. Житомир: ЖНАЕУ, 2016. 314 с.

5. Стратегія збалансованого розвитку Вінницької обл. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua> (дата звернення 12.11.2019).

6. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ "ІЕА", 2012. — 182 с.

7. Третяк Н.М. Фінансове забезпечення операційної діяльності агроформувань: сучасний стан та перспективи: монографія. — Черкас. ін-т банк. справи, Ун-т банк. справи, Нац. банк України. — К.: УБС НБУ, 2012. — 182 с.

8. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи: монографія, за ред. проф. Д.І. Деми. — Житомир: ЖНАЕУ, 2015. — 364 с.

References:

1. Hryshuk, N.V. (2012), "Formation of financial policy of agribusinesses when attracting external sources of financing", Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky, vol. 2 (64), no. 1, pp. 25—30.

2. Davydenko, N.M. (2013), Finansove zabezpechennia rozvytku korporatyvnoho upravlinnia v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Fi-

ancial support for the development of corporate governance in the agrarian sector of the Ukrainian economy], TsP "Komprynt", Kyiv, Ukraine.

3. Accounting Chamber of Ukraine (2019), "Reports", available at: <https://rp.gov.ua/FinControl/FinReports/?id=214> (Accessed 10 Nov 2019).

4. Nykoliuk, O.M. (2016), Upravlinnia konkurentospromozhnistiu sil's'kohospodars'koho pidpriemstva: teoretyko-metodolohichni osnovy [Management of agricultural enterprise competitiveness: theoretical and methodological bases], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine.

5. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2019), "Strategy of balanced development of Vinnytsia region", available at: <http://dfrr.minregion.gov.ua> (Accessed 10 Nov 2019).

6. Lupenko, Yu.O. Mesel'-Veseliak, V.Ya. (2012), Stratehichni napriamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020], NNTs "IEA", Kyiv, Ukraine.

7. Tretiak, N.M. (2012), Finansove zabezpechennia operatsijnoi diial'nosti ahriformuvan': suchasnyj stan ta perspektyvy [Financial support of operational activities of agro-formations: current status and prospects], UBS NBU, Kyiv, Ukraine.

8. Dema. D.I. (2015), Finansova polityka v ahrarnomu sektori ekonomiky: stan ta perspektyvy [Financial policy in the agrarian sector of the economy: status and prospects], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 351.746.1

В. Є. Гринишин,
здобувач, Житомирський національний агроекологічний університет
ORCID ID: 0000-0002-3719-377X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.23.107

МОНІТОРИНГ РІВНЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

V. Hrynshyn,
applicant, Zhytomyr National Agroecological University

MONITORING THE LEVEL OF FOOD SECURITY IN UKRAINE

Продовольча безпека є запорукою стратегічного розвитку України. Розробка та застосування методичного інструментарію для оцінки продовольчого забезпечення є детермінантою формування стратегії подальшого зростання країни за принципами сталості й інклюзивності. В статті аргументовано, що оцінювання й аналіз рівня продовольчої безпеки країни слід проводити як на макро- (загальнодержавному рівні), так й на мезорівні (на рівні адміністративних областей України). У контексті зазначеного, розроблений методичний підхід щодо оцінки рівня продовольчої безпеки передбачає урахування чотирьох типів показників та індикаторів, а саме — ресурсного потенціалу, виготовлення продовольства, розподілу та споживання продуктів харчування. До індикаторів продовольчої безпеки, з позицій її ресурсного потенціалу, віднесено ступінь його реалізації (відображає відхилення вартості фактично виготовленої сільськогосподарської продукції від потенційно можливої), а в основу виготовлення продовольчої продукції покладено сільськогосподарську продукцію, яку визначено платформою оцінювання ступеня реалізації ресурсного потенціалу (у розрізі земельних, людських і капітальних ресурсів). Аналітичною базою для апробації методики визначено такі ключові дані по Україні: обсяги виробництва продовольства; рівень самозабезпеченості України продовольством; співвідношення обсягів виробництва та споживання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; рівень рентабельності виробництва сільгосппродукції; забезпечення потреб людини в основних продуктах харчування; забезпеченість населення України інфраструктурними об'єктами. Зроблено висновок про те, що, використовуючи досвід максимально продуктивних регіонів України, стає можливим збільшення загальних обсягів та вартості валової продукції сільського господарства на 70—80 % за рахунок підвищення ефективності використання земельних ресурсів та у 2—4 рази — за рахунок збільшення ефективності використання трудових і капітальних ресурсів.

Food security is essential for the strategic development of Ukraine. Development and use of an effective methodological toolset for a qualitative and quantitative assessment of food provision is a determinant in the formation of the strategy for further development of the country based on the principles of sustainability and inclusion. The article provides reasoning for the idea that assessment and analysis of the level of food security of the country should be carried out both at the macro-level (at the national level) and meso-level (at the level of administrative regions of Ukraine). In this context, the developed methodological approach for assessing the level of food security takes into account four types of indicators and indices, namely resource potential, food production, distribution and consumption of food products. Indicators of food security from the standpoint of its resource potential include the level of its realization (reflects the deviation of the cost of actual agricultural output from the potential output). Production of food products is based on agricultural products which, in turn, are defined as a platform for assessing the extent of the realization of resource potential (in the context of land, human and capital resources). A number of key data in Ukraine were the analytical basis for testing the methodology. Such data includes volumes of food production; level of self-sufficiency of Ukraine with food; correlation of the production volumes and the consumption of agricultural and food products; level of profitability of agricultural food production; meeting the minimum needs of people for staple food; provision of population in Ukraine with infrastructure objects. It is concluded that the use of the experience of the most productive regions of Ukraine makes it possible to increase the total volumes and value of gross agricultural output by 70—80%. It can be done by virtue of the increase in the efficiency of land use by 2—4 times — by means of the increase in the efficiency of using labor and capital resources.

Ключові слова: продовольча безпека, ресурсний потенціал, норма споживання продуктів харчування, сільськогосподарське виробництво.

Key words: food security, resource potential, standard rate of food consumption, agricultural production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основою сталого розвитку України є формування продовольчої безпеки, рівень якої є своєрідним індикатором позиціонування у площині міжнародної співпраці. Належний рівень забезпечення продовольством визначає можливості подальшого соціально-економічного зростання країни з урахуванням її конкурент-

щині міжнародної співпраці. Належний рівень забезпечення продовольством визначає можливості подальшого соціально-економічного зростання країни з урахуванням її конкурент-

ного статусу за різноманітними показниками, у т. ч. й продовольчими. Також підґрунтям ефективного забезпечення продовольчої безпеки є неперервний моніторинг, в основі якого має бути покладена методика оцінювання, що враховує всі кількісні та якісні аспекти безпеки. За результати оцінювання важливо не лише визначати поточний стан та ідентифікувати проблеми забезпечення, але й виявляти тренди й розраховувати перспективні зміни її індикаторів. Враховуючи зазначене, своєчасність та об'єктивність оцінки й аналізу рівня продовольчої безпеки України набувають особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню проблем забезпечення продовольчої безпеки країни присвячено праці багатьох вітчизняних дослідників. Зокрема особливу увагу цій проблемі приділено у своїх працях такими вченими: М. Бабих, Р. Безус, В. Залізничук [1], Т. Зінчук, А. Киш [2], М. Олійник, М. Одінцов [4], В. Пасхавер, Н. Прозорова [8], А. Рудич [5], О. Скидан [6], А. Тарасович [9], В. Ткачук [10], О. Ульяновченко [8], С. Щербина, М. Яремова [9] та ін. Водночас швидкоплинність умов функціонування національної економічної системи у площині посилення глобалізаційних викликів зумовлює необхідність постійного моніторингу рівня продовольчої безпеки країни з метою своєчасного виявлення гострих проблем та розробки дієвих заходів щодо їх усунення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка та аналіз рівня продовольчої безпеки України за розробленим методичним підходом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Повноцінна система продовольчої безпеки України повинна охоплювати такі складові: 1) міцне і надійне забезпечення, що базується на національному АПК, здатному постійно забезпечувати населення продуктами харчування на відповідному рівні, адекватно реагуючи на кон'юнктуру продовольчого ринку; 2) фізична і економічна доступність необхідної кількості і асортименту продовольства для різних категорій населення забезпечується їх платоспроможністю, що не ставить під загрозу задоволення інших основних потреб людини; 3) система захищеності вітчизняного виробника продовольчих товарів від імпоротної залежності як в продовольстві, так і ресурсному забезпеченні [8].

Системність оцінювання продовольчої безпеки слід розглядати у двох ракурсах: по-перше, важливо використовувати систему недублюючих і взаємодоповнюючих показників; по-друге, продовольча безпека країни формується рівнем безпеки її складових, тобто регіонів. Саме тому оцінювання й аналіз рівня продовольчої безпеки України слід проводити як на макрорівні (загально державному рівні), так і на мезорівні (на рівні адміністративних областей України). У розробленій методиці оцінювання пропонується врахувати чотири типи показників та індикаторів продовольчої безпеки, а саме: 1) ресурсний потенціал; 2) виготовлення продовольства; 3) розподіл продуктів харчування; 4) споживання продуктів харчування. До індикаторів продовольчої безпеки, з позицій її ресурсного потенціалу, віднесено ступінь його реалізації.

В основі виготовлення продовольчої продукції лежить сільськогосподарська продукція, яку визначено базою оцінювання ступеня реалізації ресурсного потенціалу. Ступінь реалізації потенціалу відображає відхилення вартості фактично виготовленої сільськогосподарської продукції від потенційно можливої. Потенціал виробництва сільськогосподарської продукції (у дослідженні — потенційна вартість сільгосппродукції) доцільно обчислювати у розрізі земельних, людських і капітальних ресурсів:

$$P_i = p_i V_i \quad (1),$$

де P_i — потенційна вартість продукції сільського господарства, яку можна отримати за наявних обсягів i -го виду ресурсу; p_i — найбільша серед всіх адміністративних областей України вартість продовольчої продукції, що припадає на одиницю i -го виду ресурсу; V_i — фактичний обсяг i -го виду ресурсу в Україні.

Потенційна вартість продукції сільського господарства дає можливість порівняти, на скільки можна було б збільшити вартість валової продукції, виготовленої в Україні, якби всі регіони функціонували з такою ж продуктивністю земельних, трудових і грошових ресурсів як максимально ефективні адміністративні області. Встановлено, що найменш ефективно сільськогосподарські виробники України використовують трудові та грошові ресурси. Максимальною ефективністю використання трудових ресурсів характеризувались сільськогосподарські виробники Львівської (2014 р.) та Київської областей (2015—2016 рр.). Що ж стосується грошових ресурсів, то максимальна вартість виготовленої валової продукції сільського господарства, що припадає на 1 грн

Таблиця 1. Показники виробництва продовольства в Україні

Показник	Рік				Відхилення 2017 р. від 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	
С.-г. продукція, тис. т					
Зернові та зернобобові	63859,3	60125,8	66088	61916,7	-3,04
Насіння соняшника	10133,8	11181,1	13626,9	12235,5	20,74
Картопля	23693,4	20839,3	21750,3	22208,2	-6,27
Овочі	9637,5	9214	9414,5	9286,3	-3,64
М'ясо (у забійній вазі)	2359,6	2322,6	2323,6	2318,2	-1,75
Молоко	11132,8	10615,4	10381,5	10280,5	-7,66
Яйця, млн шт	19587,3	16782,9	15100,4	15505,8	-20,84
Продукти харчування					
Ковбасні та подібні продукти з м'яса, субпродуктів чи крові тварин та подібних виробів і харчові продукти на їх основі	54,1	228,8	51,4	247	356,56
Олія соняшникова нерафінована та її фракції	222,8	3715,8	209,5	5276,8	2268,40
Молоко та вершки незгущені й без додавання цукру	310	472,3	267	478,2	54,26
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана	108,5	297,2	101	272,4	151,06
Борошно пшеничне чи пшенично-житнє	141	2056,4	139,8	1974,3	1300,21
Хліб та вироби хлібобулочні	163,2	1232	163,7	1072,6	557,23

Джерело: розраховано за даними [3; 7].

Таблиця 2. Динаміка рівня самозабезпеченості України продовольством

Показник	Рік				Відхилення 2017 р. від 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	
Овочі	1,39	1,34	1,37	1,36	-2,23
Плоди та ягоди	0,51	0,56	0,52	0,53	4,35
М'ясо*	0,69	0,68	0,68	0,68	-0,55
Молоко	0,68	0,65	0,64	0,64	-6,53
Яйця	1,57	1,35	1,22	1,26	-19,96
Хліб та вироби хлібобулочні	0,31	0,29	0,27	0,25	-19,95
Рослинна олія	9,46	7,92	6,71	8,03	-15,09

Примітка: * — в якості обсягів виробництва (В) використано обсяг виробництва м'яса у забійній вазі у розрахунку на 1 особу.

Джерело: розраховано за даними [3; 7].

інвестованих коштів, характерна для Волинської (2014 р.) і Чернівецької областей (2015—2016 рр.). У цілому, можна було б забезпечити збільшення загальних обсягів та вартості валової продукції сільського господарства на 70—80 % за рахунок підвищення ефективності використання земельних ресурсів і у 2—4 рази — за рахунок збільшення ефективності використання трудових і капітальних ресурсів.

Аналіз виготовлення продовольства пов'язаний з дослідженням динаміки обсягів виробництва стратегічних видів сільськогосподарської продукції продовольства та показників економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств (рівня рентабельності, продуктивності праці). Показовим є те, що обсяги виробництва за переважною більшістю стратегічно важливих для забезпечення продовольчої безпеки країни видів сільськогоспо-

дарської продукції протягом 2014—2017 рр. мали тенденцію до поступового зменшення (табл. 1).

Відтак найвагоміший спад характерний для продукції тваринництва. Збільшення обсягів виробництва насіння соняшника пов'язане, передусім, зі збільшенням площ посівів відповідної сільськогосподарської культури, вирощування і подальша переробка якої орієнтована на експорт. Це означає, що на-
рошення обсягів виробництва насіння соняшника слід розглядати не у контексті зміцнення продовольчої безпеки,

а у розрізі завоювання світових ринків та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора України. Обсяги виробництва продуктів харчування мають стійку та яскраво виражену тенденцію до збільшення. Передусім це стосується олії, борошна, хліба й хлібобулочних виробів. І хоча значна частина перелічених видів продуктів переробки сільськогосподарської продукції спрямовується на експорт, отримані результати дають підстави зробити припущення про те, що навіть у разі недостатнього задоволення потреб населення у відповідних продуктах харчування їх споживання можна підвищити за рахунок зменшення обсягів експорту. Водночас слід підкреслити те, що потреба населення України у тваринному білку має задовольнятися здебільшого за рахунок споживання м'яса, а не продуктів його переробки. Тому, крім збільшення обсягів виробництва

Таблиця 3. Динаміка співвідношення обсягів виробництва та споживання сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в Україні

Показник	Рік				Відхилення 2017 р. від 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	
Сільськогосподарська продукція					
Зернові та зернобобові	10,26	10,20	11,50	10,95	6,71
Картопля	3,91	3,54	3,65	3,65	-6,73
Овочі	1,47	1,42	1,43	1,43	-2,56
Плоди та ягоди	1,08	1,17	1,13	1,10	1,26
М'ясо та м'ясні продукти (у перерахунку на м'ясо)	1,02	1,07	1,06	1,06	4,04
Молоко та молочні продукти	1,16	1,18	1,16	1,21	4,14
Яйця	1,47	1,40	1,32	1,34	-8,84
Продукти харчування					
Ковбасні та подібні продукти з м'яса, субпродуктів чи крові тварин та подібних виробів і харчові продукти на їх основі	2,00	1,79	1,87	1,96	-1,85
Олія соняшникова нерафінована та її фракцій	69,19	60,12	70,07	81,89	18,35
Молоко та вершки незгущені й без додавання цукру	22,15	26,11	25,65	24,55	10,82
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана	1,69	1,47	1,47	1,40	-17,33
Борошно пшеничне чи пшенично- житне	7,80	7,03	6,77	6,72	-13,83

Примітка: розраховано за даними загальних обсягів виробництва та споживання.

Джерело: розраховано за даними [3; 7].

ковбасних виробів, актуальним є розвиток м'ясних галузей тваринництва.

Рівень самозабезпеченості у певному виді продукту відображає, на скільки відсотків обсяг його виробництва більший за норму споживання. Відтак, якщо рівень самозабезпеченості країни (регіону) більший за 1, то можна стверджувати, що вона здатна самостійно забезпечувати мінімально необхідні потреби у відповідному продукті. З даних таблиці 2 видно, що Україна не спроможна забезпечити потреби у плодах та ягодах, м'ясі, молоці, хлібі й хлібобулочних виробах. Несприятливою також є спадаюча динаміка рівня самозабезпечення України за всіма, крім плодів та ягід, видами продуктів харчування.

Поглиблений аналіз рівня самозабезпечення продовольством доцільно провести у розрізі найбільш "проблемних", з точки зору економічної ефективності та рентабельності видів сільськогосподарської продукції, тобто м'яса та молока. М'ясом здатні себе забезпечити лише 3 адміністративні області України (тобто 12,5 %), а саме: Вінницька, Волинська та Черкаська області. Найбільш залежними від зовнішнього виробництва є Луганська (на критичному рівні) та Одеська області. Крім того, у 75% областях протягом останніх років зберігається тенденція до зменшення рівня самозабезпечення м'ясом. Розмах варіації (різниця між мінімальним — у Луганській області — та максимальним — у Вінницькій області) значень

рівня самозабезпечення м'ясом у 2017 р. склав 3,12, що у 49 разів більше (проти 14 разів у 2014 р.), ніж рівень самозабезпечення на Луганщині. Крім того, саме у Луганській області спостерігаються найстрімкіші темпи до зменшення аналізованого показника. Очевидно, що виявлена тенденція є вагомим викликом продовольчій безпеці країни.

Що ж стосується рівня самозабезпечення молоком, виробництво якого є економічно вигіднішим, то 8 адміністративних областей (тобто 33,3 %) спроможні виготовляти цей вид продукції в обсягах більших за мінімально необхідні норми. Однією із найменш забезпечених молоком власного виробництва є Дніпровська область (24 % від мінімальної потреби), яка, водночас, майже на 100 % забезпечена власним м'ясом. У цілому, найпроблемнішими з позиції спроможності виготовляти достатньо молока є Донецька та Луганська області. Однією із ймовірних причин зазначеного є ескалація збройного конфлікту у цих регіонах, про що свідчить суттєве зниження їх рівня самозабезпечення протягом останніх 5 років, коли на їх території тривають військові дії.

За всіма видами як сільськогосподарської, так і продовольчої продукції спостерігається перевищення коефіцієнта співвідношення обсягів виробництва відносно обсягів споживання (табл. 3). Такі результати, поряд із низькими рівнями самозабезпечення за переважною

Таблиця 4. Динаміка рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Показник	Рік				Відхилення 2017 р. від 2014 р., рази
	2014	2015	2016	2017	
Рівень рентабельності операційної діяльності с.-г. підприємств, %	21,4	43	33,6	23,5	2,1
Рівень рентабельності с.-г. продукції, %:	25,7	42,6	37,8	25	-0,7
зернові і зернобобові					
соняшник	36,7	78,4	61,9	41,3	4,6
овочеві культури	14,5	32	15,3	9,9	-4,6
картопля	...	24,6	0,6	10	-14,6
плодові та ягідні культури	...	58,3	25	35,4	-22,9
ВРХ на м'ясо	-34,5	12,7	18,6	3,4	37,9
молоко	11,1	-16,9	-23,2	26,9	15,8

Примітка: ... — дані відсутні; відхилення обчислено за період 2017—2015 рр.

Джерело: розраховано за даними [3; 7].

більшістю видів продукції, дають підставити зробити висновок про те, що фактично спожитий обсяг продуктів харчування у розрахунку на 1 особу менший за нормативно встановлені рівні. Крім того, очевидно, що частина виготовленої продукції спрямовується на експорт. Спадаюча тенденція співвідношення виробництва та споживання характерна для яєць, картоплі та овочів, а також для молока і вершків йогурту, кефіру, сметани й борошна. Практично на межі балансу виробництва і споживання перебувають такі види харчових продуктів як м'ясо та м'ясопродукти, молоко й молочні продукти, овочі та баштанні, плоди і ягоди. Саме тому за цими позиціями доцільно провести поглиблений аналіз у розрізі адміністративних областей.

За всіма окресленими видами продукції є регіони, де обсяг споживання перевищує обсяг виробництва. Критично низькою є спроможність адміністративних областей забезпечити попит плодами та ягодами власного виробництва. Зокрема у понад як 70 % областей України співвідношення виробництва та споживання менше 1. Аналогічно рівню самозабезпечення найменше значення коефіцієнтів співвідношення обсягів виробництва та споживання м'ясо-молочної продукції характерне для Донецької області: 0,4 — для м'яса та 0,28 — для молока. Позитивною є тенденція до стрімкого зменшення кількості регіонів, які не здатні виготовляти м'ясо в обсягах, що задовольняють споживання.

Згідно із результатами аналізу ефективності виробництва найбільше зростання рівня рентабельності спостерігається у сфері виробництва продукції тваринництва, особливо ви-

робництва м'яса (табл. 4). Однак порівняно із іншими напрямками сільськогосподарського виробництва, рівень рентабельності виробництва м'яса ще й досі залишається на дуже низькому рівні. Наразі існують об'єктивні передумови для нарощення об'ємів виробництва продукції сільського господарства та відповідно посилення продовольчої безпеки країни. Таке нарощення слід забезпечувати не за рахунок залучення додаткових ресурсів (передусім, земельних), а шляхом вдосконалення технологічних процесів і у такий спосіб збільшення виходу продукції, що припадає на одиницю використаних ресурсів.

Підвищення рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції значною мірою зумовлене зростанням активності вітчизняних товаровиробників на світових ринках. Зокрема потягом 2014—2017 рр. відбулось значне нарощення обсягів експорту переважно за всіма стратегічно важливими для продовольчої безпеки країни товарними групами. Винятком були лише плоди та ягоди, експорт яких щорічно скорочувався приблизно на 4,5 %. Що ж стосується обсягів імпорту, то поряд зі збільшенням експорту картоплі, овочів і молока та молочних продуктів обсяги їх імпорту суттєво зменшились (на 40, 43 та 63 %, відповідно). Наведене дає підстави стверджувати, що протягом останніх 4 років мало місце зміцнення продовольчої безпеки України у межах зазначених продуктів харчування.

Щорічне збільшення обсягів експорту м'яса, молока, м'ясних та молочних продуктів складає близько 12 %. Однак паралельно із зазначеними тенденціями має місце зростаюча динаміка імпорту м'яса і м'ясних продуктів. І хоча відношення імпорту до експорту має тенденцію до зменшення, несприятливим для продовольчої безпеки є виявлене зростання відношення імпорту до ємності ринку (на 22% за 2014—2017 рр.). Це означає, що все більша частка внутрішнього споживання покривається не м'ясом власного виробництва, а імпортованими м'ясом і м'ясними продуктами.

Здатність населення забезпечувати фізіологічні потреби у поживних речовинах значною мірою залежить від їх фінансової спроможності купувати оптимальний кошик продовольчих товарів. До чинників, які впливають на таку спроможність належать споживчі ціни та доходи населення. Зокрема дослідження потребує співвідношення, по-перше, індексів споживчих цін, цін виробника та рівня інфляції, по-друге, індексів споживчих цін й доходів і, по-третє, вартості продовольчого кошика та роз-

Таблиця 5. Динаміка забезпечення мінімальних потреб людини у основних продуктах харчування, нутрієнтах та енергетичній цінності

Показник	Рік				Відхилення 2017 р. від 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	
Відношення фактичного та нормативного добового споживання основних видів продуктів харчування					
Хліб та вироби хлібобулочні	13,44	12,20	11,49	10,62	-20,96
М'ясо та м'ясні продукти	0,68	0,64	0,64	0,65	-4,44
Молоко та молочні продукти	0,59	0,55	0,55	0,53	-10,23
Яйця	1,07	0,97	0,92	0,94	-11,94
Овочі і баштанні культури	1,01	1,00	1,02	0,99	-2,14
Плоди, ягоди, виноград	0,58	0,57	0,55	0,59	0,96
Відношення фактичного та нормативного добового споживання нутрієнтів					
Білки	1,06	0,99	0,99	1,00	-5,56
Жири	1,64	1,53	1,52	1,51	-8,22
Вуглеводи	1,14	1,07	1,05	1,06	-7,04
Відношення фактичної та нормативної енергетичної цінності добового раціону	1,24	1,17	1,15	1,15	-7,48

Джерело: нормативні обсяги споживання продуктів харчування, нутрієнтів та енергетична цінність визначено з [3; 7].

міру заробітної плати. Встановлено, що у 2016—2017 рр. індекс цін на продукти харчування був дуже нестабільним, однак лише у 2017 р. він був вищий за індекс цін сільськогосподарських виробників. Тобто зростання цін на харчові продукти було несуттєвим порівняно зі збільшенням цін виробників, що є позитивним. Індекс цін на продукти харчування у 2015, 2016 та 2017 рр. не перевищував середньорічний індекс інфляції. Це означає, що проблема недостатньої платоспроможності попиту зумовлена не характером динаміки цін на продукти харчування, а їх високим рівнем.

Такий висновок підтверджує і те, що темпи зростання цін на харчові продукти нижчі за темпи збільшення доходів домогосподарств, зокрема середньомісячної заробітної плати. Крім того, протягом останніх 5 років поступово зростає відношення вартості продуктового кошика до розміру середньомісячної заробітної плати. Темп зростання складає приблизно 1 % за рік.

Одним із найвагоміших індикаторів рівня забезпечення продовольчої безпеки країни є поточний рівень та тенденції змін обсягів споживання продовольства населенням, відповідність споживання мінімально необхідним нормам, здатність раціону забезпечити потребу людини у білках, жирах, вуглеводах та енергії. Особливо загрозливим є те, що середньодобовий раціон українця не забезпечує мінімальні норми споживання основних продуктів харчування (табл. 5). У більшості адміністративних областей України (58 %) лише за обсягами споживання картоплі у розрахунку на 1 ос. за період 2014—2017 рр. мала місце зростаюча тенденція. Натомість, негативною є ди-

Таблиця 6. Динаміка показників забезпеченості населення України інфраструктурними об'єктами

Показник	Рік				Відхилення 2017 р. від 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	
Забезпеченість торгового площею, м ² на 10 тис. ос.	1806	1805	1808	...	0,11
Забезпеченість торговою площею сільського населення, м ² на 10 тис. ос.	552	559	533	...	-3,44
Питома вага оптового торгового обороту продовольчими товарами у загальному оптовому обороті, %	19,70	18,02	16,25	16,45	-16,50
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км на 1 тис. км ² території	277	277	277	277	0,00
Щільність залізничних колій загального користування, км на 1 тис. км ² території	36	36	36	34	-5,56

Примітка: ... — дані відсутні.

наміка споживання яєць (зниження за всіма регіонами України), молока (97 % регіонів) хліба та хлібопродуктів (96 %), м'яса (88 %) та овочів (63% областей України).

Добова потреба у білках, жирах і вуглеводах, а також нормативна енергетична цінність добового раціону середньостатистичного українця задовольняється повною мірою. Порівнюючи зазначені результати, можна стверджувати, що збагаченість раціону населення України нутрієнтами та його енергетична цінність забезпечуються не за рахунок споживання оптимального набору продуктів харчування. Наприклад, хліб та хлібопродукти, споживання яких перевищує норми у 10 разів, є джерелом не лише простих вуглеводів, але й білків. Тобто частково добова потреба населення України у білках задовольняється саме цим

джерелом, а не м'ясом та м'ясними продуктами. У динаміці спостерігається як поступове зменшення рівня збагачення раціону білками, жирами та вуглеводами (на 5—8 % за останні 4 роки), так і невідповідності раціону нормі за енергетичною цінністю (на 7,5% за 2014—2017 рр.).

Результати аналізу динаміки забезпеченості населення України інфраструктурними об'єктами дали змогу зробити висновок про те, що найбільші негативні зміни характері для питомої ваги оптового торгового обороту продовольчими товарами у загальному оптовому обороті (скорочення на 16,5 % за період 2014—2016 рр.) та рівня забезпеченості сільського населення торговими площами (табл. 6).

Незначного скорочення зазнала щільність залізничних колій загального користування, тоді як щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям у цілому по Україні не змінилась. У контексті збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки такі тенденції є недостатніми, щоб забезпечити максимально ефективний внутрішній розподіл виготовленого продовольства. У розрізі регіонів України щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям збільшилась лише у семи адміністративних областях. Найістотніше збільшення щільності спостерігалось у Черкаській області (на 1,1 %).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, у разі впровадження досвіду максимально продуктивних регіонів України, уможливується нарощування обсягів та вартості валової продукції сільського господарства на 70—80 % за рахунок підвищення ефективності використання земельних ресурсів та у 2—4 рази — за рахунок зростання ефективності використання трудових і капітальних ресурсів. Обсяги виробництва за переважною більшістю стратегічно важливих для забезпечення продовольчої безпеки країни видів сільськогосподарської продукції протягом 2014—2017 рр. мали тенденцію до зменшення. Обсяги виробництва продуктів харчування збільшуються. Попри те, що значна частина перелічених видів продуктів переробки сільськогосподарської продукції (передусім, олії, борошна, хліба й хлібобулочних виробів) спрямовується на експорт, отримані результати дають підстави зробити припущення про те, що навіть у разі недостатньо-

го задоволення потреб населення у відповідних продуктах харчування їх споживання можна підвищити за рахунок зменшення обсягів експорту.

За всіма видами як сільськогосподарської, так і продовольчої продукції спостерігається перевищення коефіцієнта співвідношення обсягів виробництва відносно обсягів споживання. Виявлений низький рівень самозабезпечення хлібом та хлібопродуктами пояснюється не низькими обсягами виробництва, а надмірними обсягами їх споживання населенням України. Характерною є спадаюча динаміка рівня самозабезпечення України за всіма, крім плодів та ягід, видами продуктів харчування.

Несприятливим для продовольчої безпеки є виявлене зростання відношення імпорту до ємності ринку (на 22 % за 2014—2017 рр.). Це означає, що все більша частка внутрішнього споживання покривається не м'ясом власного виробництва, а імпортованими м'ясом і м'ясними продуктами. Проблема недостатньої платоспроможності попиту зумовлена не характером динаміки цін на продукти харчування, а їх високим рівнем.

Література:

1. Залізнюк В. Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 128—133.
2. Киш Л.М. Продовольча безпека України: актуальні питання якості та доступності продуктів харчування. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 27. С. 59—63.
3. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії. Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України 03.09.2017 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17?lang=en#n14> (дата звернення: 21.09.2019).
4. Одінецов М.М., Одінецов О.М. Самозабезпечення як індикатор продовольчої безпеки. Ефективна економіка. 2011. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=509>. (дата звернення: 21.09.2019).
5. Рудич А. Оцінка динаміки та тенденції показників продовольчої безпеки регіонів України. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2017. Т. 27. № 4. С. 75—82.
6. Скидан О.В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%B>

C %D0 %B5 %D0 %BD %D1 %82 %D1 %8B / Downloads/Duur_2010_7_5.pdf. (дата звернення: 14.10.2019).

7. Споживання основних продуктів харчування в Україні залишається нижчим раціональних норм. Інфоіндустрія. URL: <https://infoindustria.com.ua/spozhivannya-osnovnih-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-zalishayetsya-nizhchim-ratsionalnih-norm/> (дата звернення: 21.09.2019).

8. Ульяновченко А.В., Прозорова Н.В. Продовольча безпека — основа національної безпеки держави. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5 (дата звернення: 14.10.2019).

9. Яремova М.І., Тарасович Л.В. Щодо проблематики підтримки продовольчої безпеки України. Органічне виробництво і продовольча безпека: зб. матеріалів доп. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 5—6 вер. 2017. Житомир: Полісся, 2017. С. 328—332.

10. Tkachuk V., Yareмова M., Tarasovych L. Providing the food security of Ukraine. Сучасні питання економіки і права: Зб. наук. пр. 2017. Вип. 1—2 (5, 6). Сер.: екон. Науки. С. 173—178.

References:

1. Zalizniuk, V. (2019), "Assessment of the indicators of food security of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 128—133.

2. Kysh, L.M. (2018), "Ukraine's Food Security: Topical Issues of Food Quality and Availability", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 27, pp. 59—63.

3. Ministry of Healthcare of Ukraine (2017), Order "Norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17?lang=en#n14> (Accessed 10 Nov 2019).

4. Odintsov, M.M. and Odintsov, O.M. (2011), "Self-sufficiency as an indicator of food security", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=509> (Accessed 10 Nov 2019).

5. Rudych, A. (2017), "Assessment of the dynamics and trends of food security indicators in the regions of Ukraine", *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prats'*, vol. 27, no. 4, pp. 75—82.

6. Skydan, O.V. (2010), "The food security as a priority of agrarian policy: problems of institutionalization", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154> (Accessed 10 Nov 2019).

7. Infoindustria (2018), "Consumption of staple foods in Ukraine remains below rational norms", available at: <https://infoindustria.com.ua/spozhivannya-osnovnih-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-zalishayetsya-nizhchim-ratsionalnih-norm/> (Accessed 10 Nov 2019).

8. Ul'ianchenko, A.V. and Prozorova, N.V. (2017), "Food security — the basis of national security of the state", available at: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5 (Accessed 10 Nov 2019).

9. Yareмова, M.I. and Tarasovych, L.V. (2017), "Concerning the issues of support for Ukraine's food security", *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovol'cha bezpeka: zb. materialiv dop. uchasn. V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Organic production and food security: Coll. materials of reports of participants of the 5th International Scientific and Practical Conference]*, Zhytomyr, Ukraine, 5—6 Sept, pp. 328—332.

10. Tkachuk, V. Yareмова, M. and Tarasovych, L. (2017), "Providing the food security of Ukraine", *Suchasni pytannia ekonomiky i prava: Zb. nauk. pr. Ser.: ekon. Nauky*, vol. 1—2 (5, 6), pp. 173—178.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА